

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ІРКАБАЄВ Олександр Анатолійович

УДК 342.9:355.077(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ
КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Спеціальність – 081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

О. А. Іркабаєв

Науковий керівник
Максименко Наталія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Кропивницький, 2026

АНОТАЦІЯ

Іркабаєв О. А. Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Кропивницький, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному, теоретико-прикладному дослідженню адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України (ЗСУ) в умовах сучасних безпекових викликів, зумовлених повномасштабною збройною агресією російської федерації, правовим режимом воєнного стану, масштабними інституційними та кадровими трансформаціями періоду 2022–2026 років, а також завданнями щодо прискореної євроатлантичної інтеграції оборонного сектору держави. У роботі здійснено послідовне наукове розв'язання актуального завдання адміністративно-правової науки – обґрунтовано цілісну теоретичну основу та прикладні рекомендації з реформування правових, інституційно-організаційних та функціональних засад контрольної діяльності у військовій сфері.

У межах формування концептуального базису дослідження обґрунтовано теоретико-правові засади побудови та функціонування адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України. Це дозволило комплексно поєднати загальну доктрину публічного адміністрування з практичними потребами інституційної модернізації військової організації держави. Контроль як адміністративно-правова категорія розглядається у вітчизняній правовій доктрині як форма реалізації публічної влади, що забезпечує дотримання правових приписів через систему органів і процедур зворотного зв'язку. Науково доведено сутнісне розмежування між поняттями «контроль» і «нагляд» у військовій

сфері. На відміну від нагляду, який обмежується перевіркою законності без права прямої корекції управлінських актів, контроль передбачає обов'язкову можливість оперативного втручання у діяльність підконтрольного суб'єкта з правовою оцінкою як законності, так і доцільності та ефективності його рішень. Для оборонної сфери це розмежування має визначальне значення, оскільки специфіка військового управління вимагає поєднання обох форм впливу задля забезпечення монолітності командування, військової дисципліни та суворості законності застосування сили.

Визначено, що адміністративно-правовий механізм контролю над ЗСУ являє собою цілісну упорядковану сукупність правових норм, інституційних утворень, процедурних форм і методів, спрямованих на реалізацію функції демократичного цивільного та державного контролю над збройною організацією. Обґрунтовано його дворівневу природу: перший рівень становить внутрішньовідомчий контроль (інспектування, внутрішній аудит Міністерства оборони України), який забезпечує технологічну, фінансову та дисциплінарну цілісність війська; другий рівень утворюють форми зовнішнього демократичного контролю (парламентський, судовий, громадський), які легітимізують діяльність Збройних Сил в очах суспільства та міжнародних партнерів.

Досліджено мету функціонування цього механізму, яку запропоновано розглядати як ієрархічно структуровану систему із шести взаємопов'язаних вимірів: стратегічного (забезпечення підпорядкованості легітимного збройного насильства конституційно встановленим демократичним інституціям), інституційно-управлінського (забезпечення бойової та адміністративної ефективності ЗСУ), правозахисного (захист прав військовослужбовців на основі концепції «громадянина в уніформі»), антикорупційного (запобігання та протидія зловживанням в оборонному секторі), євроатлантично-інтеграційного (гармонізація з вимогами ЄС та НАТО) та стійкісного (resilience – забезпечення безперервного функціонування контрольних інституцій в умовах високоінтенсивної війни).

Нормативно-ціннісним фундаментом механізму визначено систему загальноправових (верховенство права, законність) та спеціальних принципів (підзвітність, прозорість з урахуванням режиму державної таємниці, пропорційність, об'єктивність, спеціалізована компетентність, координація та випереджальна цифровізація).

У роботі вперше запропоновано авторську класифікацію функцій контрольного механізму у військовій сфері як цілісної, взаємопов'язаної системи. До неї включено такі функції: діагностично-аналітичну (моніторинг реального стану справ у військах), превентивну (попередження правопорушень та корупційних ризиків), правоохоронну (фіксація порушень та притягнення до відповідальності), коригувальну (усунення недоліків в управлінських рішеннях), соціально-легітимізаційну (забезпечення довіри суспільства до армії та захист прав солдатів), інформаційно-просвітницьку (роз'яснення правових стандартів), координаційну (взаємодія між суб'єктами контролю) та прогностично-аналітичну (моделювання майбутніх ризиків). Це дозволило теоретично переосмислити динаміку контрольної діяльності в умовах воєнного стану не лише як інструменту карального чи виявного характеру, а як стратегічного засобу забезпечення боєздатності армії.

Удосконалено підходи до систематизації форм державного контролю за діяльністю ЗСУ, які класифіковано за шістьма основними бінарними критеріями: правові та неправові; безпосередні та опосередковані; попередні, поточні та наступні; виїзні та документарні; відкриті, обмежено відкриті та закриті; форми мирного часу та особливого періоду. Наголошено, що кожен суб'єкт контролю використовує власний набір форм і методів (загальних – переконання, заохочення, примус; та спеціальних – інспекційно-перевірочних, ревізійно-аудиторських, експертно-оцінкових тощо), обумовлений його адміністративно-правовим статусом. Встановлено особливості трансформації цих методів у 2022–2026 роках через оперативізацію процедур під впливом рішень Ставки Верховного Головнокомандувача та посилення вимог до контролю за використанням міжнародної військово-технічної допомоги.

Окрему увагу в дисертації приділено інституціоналізації Військового омбудсмана в Україні відповідно до прийнятого Закону України від 17 вересня 2025 року № 4603-IX «Про Військового омбудсмана». Обґрунтовано цілісну модель його розгортання, побудовану на основі адаптації німецької моделі Уповноваженого Бундестагу у справах Збройних Сил (Wehrbeauftragter, правовий статус якого проаналізовано з урахуванням діяльності Хеннінга Отте, призначеного 5 червня 2025 року), скандинавських аналогів військових омбудсменів (Stortingetsombudsmann), та міжнародних стандартів DCAF. Доведено необхідність формування центрального апарату Військового омбудсмана в Україні чисельністю не менше ніж 65 співробітників за німецьким структурним зразком, що забезпечить належну спроможність для безперервного моніторингу, проведення раптових перевірок у військових частинах та ефективного правового захисту «громадянина в уніформі» (StaatsbürgerinUniform).

Визначено правову природу судового контролю як специфічної складової досліджуваного механізму. Проаналізовано судову практику Конституційного Суду України (зокрема, Рішення Другого сенату від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 щодо посиленого соціального захисту військових) та Верховного Суду 2024–2026 років (зокрема, постанову Касаційного адміністративного суду від 29 листопада 2024 року у справі № 120/359/24 щодо критеріїв поновлення процесуальних строків для військовослужбовців). Сформульовано теоретичні засади адаптації адміністративно-процесуального законодавства до умов воєнного стану. У межах дискусії щодо відновлення системи спеціалізованих військових судів проаналізовано порівняльно-правовий досвід Франції (TribunauxarméesdeParis) та Польщі, де діють специфічні норми згідно із польським Законом про оборону Вітчизни (Ustawa o obronieOjczyzny) від 11 березня 2022 року.

Розкрито специфіку громадського контролю в умовах воєнного стану, який реалізується через діяльність спеціалізованих неурядових організацій (НАКО, Transparency International Ukraine з програмою DOZORRO, Центр

протидії корупції), правозахисних спілок (УГСПЛ, ZMINA, Центр громадянських свобод) та розслідувальну діяльність журналістських платформ (Bihus.Info, «Схеми», «Слідство.Інфо»). Засвідчено трансформацію громадського контролю, що полягає у необхідності балансування між високим суспільним запитом на прозорість (особливо в антикорупційному та правозахисному вимірах) та суворими обмеженнями доступу до інформації через режим державної таємниці.

Проаналізовано нормативну основу механізму, що охоплює міжнародні стандарти (Кодекс поведінки ОБСЄ 1994 року, Рекомендацію CM/Rec(2010)4 Ради Європи), Конституцію України, профільні закони та відомчі акти. Констатовано, що станом на 2024 рік Україна імплементувала понад 324 стандарти НАТО, а з 2008 року бере активну участь у програмі BuildingIntegrity. Виявлено системні проблеми чинного законодавства (фрагментарність регулювання, дублювання повноважень, відсутність нормативного визначення контролю за застосуванням технологій штучного інтелекту та кіберзахисту у військах) та запропоновано шляхи їх подолання через кодифікацію військового законодавства України.

У дисертації розроблено детекцію перспектив подальшого вдосконалення механізму, ключовим вектором яких визначено розширення цифровізації контрольних процедур. Обґрунтовано необхідність правової інтеграції та розвитку української системи ситуаційної обізнаності «DELTA» (яка отримала найвище міжнародне визнання на навчаннях НАТО REPMUS 2025 у жовтні 2025 року) як нормативного інструменту переходу від паперово-бюрократичного контролю до безперервного автоматизованого моніторингу та ризик-орієнтованого аудиту в реальному часі.

Ключові слова : адміністративно-правовий механізм, механізм, адміністративно-правові засади, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правове забезпечення, правове регулювання, державний контроль, демократичний цивільний контроль, Збройні Сили України, Національна гвардія України, сектор безпеки і оборони, Військовий

омбудсман, контроль, парламентський контроль, судовий контроль, громадський контроль, законність, дисципліна, дотримання законності, примус, національна безпека, воєнний стан, євроатлантична інтеграція, військовослужбовці, права військовослужбовців, антикорупційні органи, Building Integrity, Wehrbeauftragter.

ANNOTATION

Irkabaiev O. A. Administrative and Legal Mechanism for Controlling the Activities of the Armed Forces of Ukraine. – *Qualifying scientific work on the rights of manuscript. Thesis for a Doctor of Philosophy degree in Speciality 081 "Law".* Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University. Kropyvnytskyi,

The thesis is dedicated to a comprehensive, theoretical and applied study of the administrative and legal mechanism for exercising control over the activities of the Armed Forces of Ukraine (AFU) under modern security challenges. These challenges are driven by the full-scale armed aggression of the Russian Federation, the legal regime of martial law, large-scale institutional and personnel transformations of the 2022–2026 period, as well as tasks related to the accelerated Euro-Atlantic integration of the state's defense sector. The work provides a consistent scientific solution to an urgent problem of administrative and legal science: it substantiates a coherent theoretical framework and applied recommendations for reforming the legal, institutional-organizational, and functional foundations of control activities in the military sphere.

Within the formation of the study's conceptual basis, the theoretical and legal foundations for constructing and functioning the administrative and legal mechanism of control over the activities of the Armed Forces of Ukraine are substantiated. This allowed for a comprehensive integration of the general doctrine of public administration with the practical needs of institutional modernization of the state's military organization. In domestic legal doctrine, control as an administrative and legal category is considered a form of exercising public power

that ensures compliance with legal provisions through a system of feedback bodies and procedures. A fundamental scientific distinction between the concepts of "control" and "supervision" in the military sphere is proven. Unlike supervision, which is limited to verifying legality without the right to directly correct management acts, control implies the mandatory possibility of operational intervention in the activities of the controlled entity, providing a legal assessment of both the legality, expediency, and effectiveness of its decisions. For the defense sector, this distinction is of decisive importance, as the specifics of military command require a combination of both forms of influence to ensure the unity of command, military discipline, and strict legality in the use of force.

It is determined that the administrative and legal mechanism of control over the AFU constitutes a coherent, ordered set of legal norms, institutional entities, procedural forms, and methods aimed at implementing the function of democratic civilian and state control over the armed organization. Its two-level nature is substantiated: the first level consists of internal control (inspections, internal audit of the Ministry of Defense of Ukraine), which ensures the technological, financial, and disciplinary integrity of the military; the second level is formed by types of external democratic control (parliamentary, judicial, public), which legitimize the activities of the Armed Forces in the eyes of society and international partners.

The purpose of this mechanism's functioning is investigated and proposed to be viewed as a hierarchically structured system of six interconnected dimensions: strategic (ensuring the subordination of legitimate armed violence to constitutionally established democratic institutions), institutional-managerial (ensuring the combat and administrative efficiency of the AFU), human rights (protecting the rights of military personnel based on the "citizen in uniform" concept), anti-corruption (preventing and countering abuses in the defense sector), Euro-Atlantic integration (harmonization with EU and NATO requirements), and resilience (ensuring the continuous operation of control institutions under high-intensity warfare). The normative and value foundation of the mechanism is defined as a system of general legal principles (rule of law, legality) and special principles (accountability,

transparency with due regard to the state secret regime, proportionality, objectivity, specialized competence, coordination, and proactive digitalization).

For the first time, the work proposes an original classification of the functions of the control mechanism in the military sphere as a coherent, interconnected system. It includes the following functions: diagnostic-analytical (monitoring the actual state of affairs in the troops), preventive (preventing offenses and corruption risks), law enforcement (recording violations and holding accountable), corrective (eliminating deficiencies in management decisions), social-legitimizing (ensuring public trust in the army and protecting soldiers' rights), informational-educational (explaining legal standards), coordination (interaction between control subjects), and prognostic-analytical (modeling future risks). This allowed for a theoretical reconsideration of the dynamics of control activity under martial law, viewing it not merely as a punitive or detection tool, but as a strategic means of ensuring the army's combat readiness.

Approaches to the systematization of forms of state control over the activities of the AFU have been improved and classified according to six main binary criteria: legal and non-legal; direct and indirect; preliminary, current, and subsequent; field (on-site) and documentary; open, restricted, and closed; peacetime and special period forms. It is emphasized that each subject of control utilizes its own set of forms and methods (general ones—persuasion, encouragement, coercion; and special ones—inspection-verification, audit, expert-evaluation, etc.), determined by its administrative and legal status. The peculiarities of the transformation of these methods in 2022–2026 are established through the operationalization of procedures under the influence of decisions by the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief (Stavka) and increased requirements for controlling the use of international military-technical assistance.

Special attention in the dissertation is paid to the institutionalization of the Military Ombudsman in Ukraine in accordance with the adopted Law of Ukraine of September 17, 2025, No. 4603-IX "On the Military Ombudsman". A comprehensive model for its deployment is substantiated, built upon the adaptation of the German

model of the Parliamentary Commissioner for the Armed Forces (*Wehrbeauftragter*, whose legal status is analyzed taking into account the activities of Henning Otte, appointed on June 5, 2025), Scandinavian counterparts of military ombudsmen (*Stortingetsombudsmann*), and international DCAF standards. The necessity of forming a central apparatus of the Military Ombudsman in Ukraine with a staff of at least 65 employees based on the German structural model is proven, which will ensure adequate capacity for continuous monitoring, sudden inspections of military units, and effective legal protection of the "citizen in uniform" (*Staatsbürger in Uniform*).

The legal nature of judicial control as a specific component of the studied mechanism is defined. The judicial practice of the Constitutional Court of Ukraine (in particular, the Decision of the Second Senate of April 6, 2022, No. 1-r(II)/2022 regarding enhanced social protection for the military) and the Supreme Court of 2024–2026 (including the ruling of the Cassation Administrative Court of November 29, 2024, in case No. 120/359/24 on the criteria for extending procedural deadlines for servicemen) is analyzed. The theoretical foundations for adapting administrative procedural legislation to the conditions of martial law are formulated. Within the discussion on restoring the system of specialized military courts, the comparative legal experience of France (*Tribunal aux armées de Paris*) and Poland is analyzed, where specific norms apply according to the Polish Homeland Defense Act (*Ustawa o obronie Ojczyzny*) of March 11, 2022.

The specifics of public control under martial law are disclosed, implemented through the activities of specialized non-governmental organizations (NAKO, Transparency International Ukraine with the DOZORRO program, Anti-Corruption Action Centre), human rights unions (UHHRU, ZMINA, Center for Civil Liberties), and the investigative activities of journalistic platforms (Bihus.Info, "Schemes", "Slidstvo.Info"). The transformation of public control is demonstrated, which lies in the need to balance the high public demand for transparency (especially in anti-corruption and human rights dimensions) with strict restrictions on access to information due to the state secret regime.

The regulatory framework of the mechanism is analyzed, covering international standards (the 1994 OSCE Code of Conduct, Recommendation CM/Rec(2010)4 of the Council of Europe), the Constitution of Ukraine, specialized laws, and departmental acts. It is noted that as of 2024, Ukraine has implemented over 324 NATO standards, and since 2008, has actively participated in the Building Integrity program. Systemic problems of the current legislation are identified (fragmentation of regulation, duplication of powers, lack of regulatory definitions for controlling the use of artificial intelligence technologies and cyber defense in the troops), and ways to overcome them through the codification of Ukraine's military legislation are proposed.

The dissertation develops a detection of prospects for further improvement of the mechanism, with the key vector identified as the expansion of the digitalization of control procedures. The necessity of legal integration and development of the Ukrainian situational awareness system "DELTA" (which received the highest international recognition at the NATO REPMUS 2025 exercises in October 2025) is substantiated as a regulatory tool for transitioning from paper-bureaucratic control to continuous automated monitoring and risk-oriented real-time audit.

Keywords: administrative-legal mechanism, mechanism, administrative-legal principles, administrative-legal regulation, administrative-legal support, legal regulation, state control, democratic civilian control, Armed Forces of Ukraine, National Guard of Ukraine, security and defense sector, Military Ombudsman, control, parliamentary control, judicial control, public control, legality, discipline, compliance with the law, coercion, national security, martial law, Euro-Atlantic integration, servicemen, rights of servicemen, anti-corruption bodies, Building Integrity, Wehrbeauftragter.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати:

1. Іркабаєв О.А. Адміністративно-правовий механізм цивільного контролю над Збройними Силами України: стан, проблеми та перспективи

вдосконалення в контексті Євроатлантичної інтеграції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Випуск 5. С. 345-349.

2. Іркабаєв О.А. Прокурорський нагляд та судовий контроль у механізмі забезпечення законності діяльності Збройних Сил України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Випуск 6. С. 282-287.

3. Іркабаєв О.А. Роль Рахункової палати України як суб'єкта зовнішнього фінансового контролю за використанням бюджетних коштів у сфері Національної оборони. *Правові новели*. 2025. №25. С. 536-541.

4. Іркабаєв О.А. Адміністративно-правові засади парламентського контролю за діяльністю Збройних Сил України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2026. Випуск 1. С. 279-284.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Іркабаєв О.А. Поняття та структура адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України. *Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*(м. Київ, 16–17 квітня 2024 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.

6. Іркабаєв О.А. Особливості здійснення адміністративного контролю за діяльністю збройних сил України в умовах воєнного стану. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 18–19 вересня 2024 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.

7. Іркабаєв О.А. Уповноважений Верховної ради України з прав людини як суб'єкт контролю за дотриманням прав військово службовців. *Перспективні напрями розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 18–19 лютого 2025 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 71–73.

8. Іркабаєв О.А. Громадський контроль за діяльністю Збройних Сил України: адміністративно-правові форми реалізації. *Актуальні питання науки*

і практики та шляхи їх вирішення: матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції(м. Київ, 04–05 червня 2025 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 40–43.

9. Іркабаєв О.А. Міжнародні стандарти демократичного контролю над збройними силами та їх відображення в адміністративному законодавстві України. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 14–15 січня 2026 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2026. С. 121–123.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	27
1.1. Поняття та сутність контролю як функції держави: загальнотеоретичний аспект та особливості застосування у військовій сфері.....	27
1.2. Мета, принципи та функції адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України.....	34
1.3. Суб'єкти адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України.....	43
1.4. Нормативні засади адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України.....	56
Висновки до Розділу 1	67
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	71
2.1. Форми і методи здійснення державного контролю за діяльністю Збройних Сил України	71
2.2. Судовий контроль як механізм забезпечення законності в діяльності Збройних Сил України.....	85
2.3. Особливості здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України громадськими інституціями та населенням	96
Висновки до Розділу 2	107
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	112
3.1. Міжнародний досвід та рекомендації щодо впровадження ефективних моделей контролю за діяльністю Збройних Сил України	112

3.2. Шляхи вдосконалення інституційно-організаційної складової адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України.....	133
Висновки до Розділу 3	145
ВИСНОВКИ	151
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	159
ДОДАТКИ.....	179

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Повномасштабна збройна агресія РФ проти України зумовила безпрецедентне зростання оборонних видатків, масштабів мобілізаційних заходів та інтенсивності функціонування Збройних Сил України (ЗСУ), перетворивши питання ефективності військової організації на базову умову виживання державності. У цих реаліях особливої ваги набуває потреба у глибокій модернізації адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю ЗСУ. Ця потреба посилюється євроатлантичним вектором інтеграції України, що вимагає гармонізації національного законодавства із принципами демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони відповідно до стандартів НАТО та *acquis* Європейського Союзу. Актуальність дослідження загострюється динамічними інституційними та кадровими змінами у сфері оборони протягом 2022–2026 років, зокрема реформуванням органів внутрішнього аудиту, проведенням корпусної реформи ЗСУ, запровадженням інституту Генерального інспектора Міністерства оборони та утворенням інституту Військового омбудсмена (2025 р.). Окремим сучасним викликом є цифрова трансформація військового управління та впровадження новітніх систем ситуаційної обізнаності (зокрема, системи «DELTA»), які створюють передумови для переходу до безперервного автоматизованого моніторингу, що потребує належного адміністративно-правового врегулювання. Додаткової наукової уваги вимагає розв'язання правового парадоксу: необхідності забезпечення максимальної оперативності й гнучкості військового управління в умовах воєнного стану при одночасному посиленні жорсткого контролю за використанням колосальних фінансових і матеріальних ресурсів. Окрім того, динамічний розвиток практики Конституційного Суду України та Верховного Суду (2022–2026 рр.) щодо захисту прав військовослужбовців та законності у сфері оборони актуалізує завдання з теоретичного переосмислення адміністративно-процесуальних засад судового контролю. Усе це в сукупності

зумовлює об'єктивну необхідність комплексного наукового аналізу та оптимізації адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України в сучасних умовах.

Незважаючи на високу актуальність проблематики, у вітчизняній адміністративно-правовій науці бракує комплексних досліджень адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України, що враховували б реалії повномасштабної війни 2022–2026 років, інституційні новації цього періоду (Військовий омбудсман, генеральний інспектор Міноборони, корпусна реформа), сучасну судову практику, актуальний міжнародний досвід. Окремі сегменти проблематики розкриті у працях В. Б. Аверя'нова, В. М. Гаращука, О. Ю. Дрозда, О. В. Джафарової, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, С. О. Шатрави (загальні засади адміністративно-правового механізму); В. Г. Пилипчука, П. П. Богуцького, О. Д. Довганя, І. М. Дороніна, В. А. Яценка (демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони); С. П. Пономарьова, Б. М. Шамрая, А. В. Боровика (адміністративно-правові засади діяльності сектору безпеки і оборони); М. А. Донця, А. А. Радчука (правовий статус військовослужбовців і їх захист); О. П. Котляренка, В. Й. Пашинського, С. А. Пархоменка (повноваження Президента у сфері національної безпеки); І. М. Шопіної (цифровізація та інформаційна безпека в публічному управлінні); Г. Борна, Ф. Флурі, А. Йонссона, П. Латавського, А. Сарі (порівняльно-правовий досвід). Водночас системного дослідження, яке поєднувало б ці окремі сегменти у єдиній концепції з урахуванням сучасних викликів, у вітчизняній науці поки що не здійснено, що визначає актуальність обраної теми.

Зазначене зумовлює необхідність комплексного дослідження сутності та особливостей адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю ЗСУ і формулювання пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду і конкретних реалій 2022–2026 років, що і визначає її актуальність та своєчасність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження спрямовано на реалізацію основних положень законів України «Про Національну безпеку України», «Про оборону України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про Збройні Сили України», «Про Військового омбудсмана»; указів Президента України «Про Стратегію національної безпеки України», «Про Національну стратегію у сфері прав людини», «Про посилення контролю за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань»; Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2026–2030 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 30 квітня 2026 р. № 2-26.

Мета і завдання дослідження. Метою наукової кваліфікаційної праці є комплексне дослідження сутності, видів та особливостей адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України, а також формулювання на цій основі конкретних пропозицій та рекомендацій щодо його вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів і правових реалій воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети визначено такі основні завдання:

- визначити поняття, сутність та особливості контролю у військовій сфері як об'єкт адміністративно-правового регулювання;
- сформулювати мета, охарактеризувати принципи та розкрити зміст функцій адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України;
- окреслити коло суб'єктів адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України та визначити їх правовий статус;
- охарактеризувати нормативні засади адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України;
- з'ясувати види форми і методи здійснення державного контролю за діяльністю Збройних Сил України та окреслити їх особливості;

- розкрити роль та зміст судового контролю механізмі забезпечення законності в діяльності Збройних Сил України;
- з'ясувати особливості здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України громадськими інституціями та населенням та запропонувати шляхи удосконалення;
- охарактеризувати міжнародний досвід та рекомендації щодо впровадження ефективних моделей контролю за діяльністю Збройних Сил України в національну правову систему;
- сформулювати шляхи вдосконалення інституційно-організаційної складової адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України.

Об'єктом дослідження є публічно-правові відносини, що виникають з приводу здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України.

Предметом дослідження є адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, вибір яких зумовлений специфікою об'єкта, предмета, мети та завдань роботи. Застосування цих методів у їх взаємозв'язку дало змогу дослідити сутність адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України (ЗСУ) з позицій системності, об'єктивності та динамізму розвитку правової реальності. На різних етапах наукового пошуку було використано такі методи: *діалектичний метод* пізнання суспільно-правових явищ дозволив дослідити генезу, сучасний стан та внутрішні суперечності контрольної функції держави у військовій сфері з урахуванням викликів воєнного стану (підрозділ 1.1); *герменевтичний та формально-логічний методи* застосовувалися для формування понятійно-категоріального апарату дослідження, зокрема визначення дефініції самого контролю як управлінської функції, а також для тлумачення змісту нормативно-правових актів, що регулюють досліджувану сферу (підрозділи

1.1, 1.4, 2.1); *системно-структурний метод* став основою для виокремлення мети, принципів і функцій контрольного механізму, а також для внутрішньої класифікації та систематизації розгалуженої системи суб'єктів адміністративно-правового контролю за ЗСУ (підрозділи 1.2, 1.3); *метод моделювання* та *інституціональний метод* дали змогу охарактеризувати й упорядкувати наявні форми і методи здійснення державного контролю, а також специфіку діяльності новітніх інституцій у системі оборони (підрозділ 2.1, 3.2); *функціональний метод* використано під час дослідження судового контролю як специфічного інструменту забезпечення законності у функціонуванні військових формувань, а також при визначенні ролі й можливостей цивільного суспільства і населення в системі демократичного контролю за оборонною сферою (підрозділи 2.2, 2.3); *порівняльно-правовий метод* покладено в основу дослідження міжнародних стандартів, рекомендацій та прогресивного досвіду зарубіжних країн (зокрема, держав-членів НАТО та ЄС) щодо побудови та функціонування ефективних моделей демократичного цивільного контролю над збройними силами (підрозділ 3.1); *метод правового прогнозування та аналізу* застосовувався для обґрунтування конкретних шляхів і пропозицій щодо модернізації інституційно-організаційної та нормативної складових досліджуваного механізму з метою підвищення його ефективності в умовах сучасних безпекових викликів (підрозділ 3.2).

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних науковців, аналітиків і практиків, які досліджували правову природу й сутність контролю як функції державного управління, загальну теорію публічного адміністрування, теоретико-правові засади забезпечення національної безпеки й оборони, а також специфіку реалізації демократичного цивільного та державного контролю за функціонуванням військової організації держави.

Нормативну основу дисертації складають Конституція України, міжнародно-правові акти та стандарти НАТО, імплементовані в національне

законодавство, закони України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про Військового омбудсмана», чинне адміністративно-процесуальне законодавство, укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України у сфері оборонного будівництва, а також відомчі нормативно-правові акти Міністерства оборони України, які регламентують діяльність органів внутрішнього аудиту, Головної інспекції та Генерального інспектора Міноборони.

*Інформаційну та емпіричну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані та аналітичні матеріали Міністерства оборони України, Рахункової палати та Державної аудиторської служби України щодо ефективності використання оборонного бюджету; узагальнена судова практика Конституційного Суду України та Верховного Суду (2022–2026 рр.) у справах, пов'язаних із забезпеченням законності та захистом прав військовослужбовців; звіти міжнародних програм (зокрема, програми НАТО *Building Integrity*); офіційні доповіді Військового омбудсмана, а також аналітичні документи інститутів цивільного суспільства щодо стану здійснення демократичного цивільного контролю за діяльністю Збройних Сил України.*

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній адміністративно-правовій науці комплексним системним дослідженням адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України в умовах повномасштабної війни, інтенсивної цифрової трансформації та євроатлантичної інтеграції.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку наукових положень, що мають характер наукової новизни, зокрема:

у перше:

– обґрунтовано теоретико-правові засади побудови та функціонування адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю

Збройних Сил України, що дозволило комплексно поєднати загальну доктрину публічного адміністрування з практичними потребами інституційної модернізації оборонної сфери в умовах воєнного стану та євроатлантичної інтеграції;

– комплексно проаналізовано динамічні трансформації адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України протягом 2022–2026 років, що дало змогу науково обґрунтувати теоретико-прикладні засади адаптації контрольних процедур до умов збройного конфлікту. У межах цього підходу визначено сутність та функціональне призначення новітніх інституційних елементів системи контролю в оборонній сфері, зокрема інституту Генерального інспектора Міноборони, Військового омбудсмена, органів управління новостворених армійських корпусів, а також механізмів моніторингу реорганізованої системи оборонних закупівель, що функціонує через єдину Агенцію оборонних закупівель («Державний оператор тилу») з 1 січня 2026 року;

– обґрунтовано цілісну модель інституційного розгортання та адміністративно-правового статусу Військового омбудсмена в Україні відповідно до Закону № 4603-IX від 17 вересня 2025 року, яку побудовано на основі адаптації успішного зарубіжного досвіду, зокрема німецької моделі Уповноваженого Бундестагу у справах Збройних Сил (*Wehrbeauftragter*), скандинавських аналогів (*Stortingetsombudsman*) та міжнародних рекомендацій *DCAF*. У межах цієї моделі доведено необхідність імплементації європейських стандартів організаційного забезпечення діяльності зазначеного інституту, що включає науково обґрунтовану рекомендацію щодо формування його центрального апарату в чисельності не менше ніж 65 співробітників за німецьким структурним зразком для забезпечення повноцінного моніторингу захисту прав військовослужбовців;

– запропоновано авторську класифікацію функцій контрольного механізму у військовій сфері як цілісної, взаємопов'язаної системи, що охоплює діагностично-аналітичну, превентивну, правоохоронну,

коригувальну, соціально-легітимізаційну, інформаційно-просвітницьку, координаційну та прогностично-аналітичну функції. Це дозволило теоретично переосмислити динаміку контрольної діяльності в умовах воєнного стану не лише як інструменту виявлення правопорушень, а як стратегічного засобу превенції, забезпечення соціальних прав військовослужбовців та підвищення рівня легітимності й прозорості оборонного сектору;

удосконалено:

– понятійно-категоріальний апарат у частині розмежування контролю і нагляду у військовій сфері, дворівневої природи механізму (внутрішньовідомчий і зовнішній демократичний контроль), концепції «громадянина в уніформі» (StaatsbürgerinUniform) в українському правовому контексті;

– розуміння мети адміністративно-правового механізму контролю як ієрархічно структурованої системи із шести взаємопов'язаних вимірів: стратегічного (забезпечення підпорядкованості легітимного збройного насильства конституційно встановленим демократичним інституціям), інституційно-управлінського, правозахисного, антикорупційного, євроатлантично-інтеграційного, стійкісного (resilience);

– підходи до систематизації форм державного контролю за діяльністю Збройних Сил України за шістьма критеріями: правові та неправові; безпосередні та опосередковані; попередні, поточні та наступні; виїзні та документарні; відкриті, обмежено відкриті та закриті; мирного часу та особливого періоду;

– класифікацію суб'єктно-інституційної архітектури механізму, що охоплює сім основних категорій суб'єктів з урахуванням інституційних новацій 2022–2026 років (Військовий омбудсман у складі спеціалізованих парламентських структур, генеральний інспектор Міноборони у складі внутрішньовідомчих структур);

дістали подальшого розвитку:

– наукові позиції щодо адаптації адміністративно-процесуального законодавства до реалій воєнного стану через формування правових позицій Верховного Суду 2024–2026 років (зокрема, постанови від 29 листопада 2024 року у справі № 120/359/24 щодо умов поновлення строків звернення до суду для військовослужбовців);

– положення про значення стандартів НАТО (понад 324 стандарти, імplementовані станом на 2024 рік) і програми BuildingIntegrity (з участю України з 2008 року) для національної правової реформи;

– наукова думка про специфіку реалізації європейських стандартів захисту прав військовослужбовців згідно з Кодексом поведінки ОБСЄ щодо політико-військових аспектів безпеки 1994 року та Рекомендацією CM/Rec(2010)4 Комітету Міністрів Ради Європи 2010 року;

– положення про специфіку громадського контролю над сектором безпеки і оборони в умовах воєнного стану з урахуванням діяльності спеціалізованих неурядових організацій (НАКО, Transparency International Ukraine з програмою DOZORRO, Центр протидії корупції), правозахисних організацій (Українська Гельсінська спілка з прав людини, ZMINA, Центр громадянських свобод), журналістських розслідувальних платформ, експертних центрів, волонтерських організацій.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки, рекомендації та пропозиції мають як теоретичне, так і прикладне значення, а їх безпосереднє впровадження орієнтоване на модернізацію системи управління та контролю у сфері оборони держави. Результати дослідження можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – як теоретичне підґрунтя для подальшого розроблення проблем публічного адміністрування, удосконалення концептуальних засад адміністративного й військового права, а також при підготовці комплексних наукових праць, монографій, підручників і посібників, присвячених оптимізації правового регулювання сектору безпеки і оборони в умовах сучасних безпекових викликів;

– у *правотворчій сфері* – у нормотворчій діяльності органів державної влади, зокрема при розробці законопроектів щодо подальшого вдосконалення Закону України «Про національну безпеку України», підготовці підзаконних актів задля повноцінної імплементації Закону України «Про Військового омбудсмена», формуванні детального нормативно-правового регулювання інституту Генерального інспектора Міністерства оборони України, а також у процесах кодифікації вітчизняного військового законодавства та його гармонізації зі стандартами НАТО;

– у *правозастосовній сфері* – у правозастосовній практиці адміністративних судів та Конституційного Суду України при тлумаченні норм щодо захисту прав військовослужбовців; у діяльності спеціалізованих антикорупційних та правоохоронних органів (НАБУ, САП, НАЗК, ДБР) і Рахункової палати під час реалізації ними зовнішнього контролю; у повсякденній діяльності органів військового управління Міністерства оборони України, Генерального штабу, командувань Збройних Сил України та безпосередньо Генерального інспектора Міноборони для впровадження інституційно-організаційних реформ; а також у роботі інституцій громадянського суспільства, що здійснюють демократичний цивільний моніторинг оборонного сектору;

– у *освітньому процесі* – під час підготовки лекційних курсів, проведення семінарських і практичних занять, розробки навчально-методичних комплексів із дисциплін «Адміністративне право», «Військове право», «Право національної безпеки», «Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони» у закладах вищої освіти юридичного профілю та провідних військових закладах освіти.

Апробація результатів дисертації Основні положення, теоретичні узагальнення та практичні рекомендації дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах: «Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення» (м. Київ, 16–17 квітня 2024 р.), «Пріоритетні

напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18–19 вересня 2024 р.), «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі» (м. Київ, 18–19 лютого 2025 р.), «Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 04–05 червня 2025 р.), «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі» (м. Київ, 14–15 січня 2026 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Список використаних джерел містить 176 найменувань на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 195 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та сутність контролю як функції держави: загальнотеоретичний аспект та особливості застосування у військовій сфері

Категоріальний апарат, у межах якого розгортається подальший виклад, потребує чіткого окреслення вже на початковому етапі. Йдеться про поняття контролю, його співвідношення зі спорідненими категоріями державного управління, особливості нормативного закріплення у вітчизняному адміністративному праві, а також ту специфіку, яку набуває контрольна функція стосовно військової організації держави. Без такого попереднього понятійного впорядкування подальші структурні частини дослідження ризикували б залишитися на рівні описової фіксації емпіричних явищ без належного концептуального осмислення.

Етимологічно термін «контроль» походить від французького *contrôle* (старофранцузьке *contre-rôle*, тобто протиставлений реєстр, перевірочний список) і вже у своєму первісному значенні містив ідею звірення, зіставлення, перевірки на відповідність. У сучасній правничій лексиці цей термін позначає одну з фундаментальних функцій публічного управління, яка забезпечує зворотний зв'язок між суб'єктом владних повноважень і об'єктом владного впливу. Класична розробка теоретичних основ контрольної діяльності у вітчизняному адміністративному праві належить В. Б. Авер'янову, який обґрунтовував розуміння контролю не як ізольованого акту, а як безперервного процесу зіставлення нормативно встановленого «належного» з фактично наявним «дійсним» [16, с. 113].

У підручнику з адміністративного права за загальною редакцією Ю. П. Битяка та В. М. Гаращука зазначається, що контроль становить такий вид діяльності органів державної влади, який полягає у перевірці виконання державних завдань, забезпеченні законності, доцільності та ефективності управлінських рішень [1, с. 142]. Аналогічного підходу дотримується В. К. Колпаков, наголошуючи на тому, що контроль як управлінська категорія охоплює не лише фіксацію відхилень від норми, а й активне втручання у діяльність об'єкта контролю з метою їх усунення [58 с. 114]. У монографічному дослідженні В. М. Гаращука «Контроль та нагляд у державному управлінні» окреслено принципову різницю між цими двома категоріями: контроль передбачає можливість оперативного втручання у діяльність підконтрольного суб'єкта з оцінкою як законності, так і доцільності його рішень, тоді як нагляд обмежується перевіркою виключно законності без права прямого коригування актів [23 с. 18].

Для розглядуваної у роботі сфери таке розмежування має не суто термінологічне, а сутнісне значення. Військова організація держави за самою своєю природою побудована на принципі єдиноначальності, де командирське рішення вимагає беззаперечного виконання. Втручання сторонніх суб'єктів в оперативно-управлінську діяльність військового командира потенційно здатне дезорганізувати бойові процеси, що в умовах воєнного стану коштувало б життів військовослужбовців і територіальних втрат. Водночас цілковите усунення контролю створює ризики іншого порядку, від банального розкрадання матеріальних засобів до зловживань командирською владою щодо підлеглих або, у крайніх випадках, спроб використання збройної сили проти конституційного ладу. Збалансоване співвідношення контрольних і наглядових форм впливу на діяльність військових формувань становить одне з найскладніших завдань адміністративно-правової теорії та практики.

Чинне законодавство України оперує концепцією демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, юридично закріпленою у Розділі II Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня

2018 року № 2469-VIII [105]. У статті 1 цього Закону демократичний цивільний контроль визначений як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів, спрямованих на забезпечення законності й ефективності управління у сферах національної безпеки і оборони, а також на дотримання прав і свобод людини [105, ст. 1]. У статті 4 закріплено систему засадничих принципів, зокрема принцип верховенства права, законності, відповідальності суб'єктів сектору безпеки і оборони, демократизму, прозорості та відкритості в межах, що не суперечать вимогам охорони державної таємниці [105, ст. 4].

У вітчизняній адміністративно-правовій доктрині сформувалося розуміння адміністративно-правового механізму як упорядкованої сукупності правових норм, інституційних утворень, процедурних форм і методів, спрямованих на реалізацію конкретної функції держави. Стосовно контрольної діяльності у сфері функціонування Збройних Сил такий механізм охоплює щонайменше чотири взаємопов'язані компоненти: нормативно-правовий (закони, підзаконні акти, доктринальні документи, що визначають правила контрольної взаємодії); інституційно-суб'єктний (органи й посадові особи, наділені контрольними повноваженнями); процедурно-діяльнісний (форми, методи, процедури реалізації контролю); забезпечувальний (інформаційне, кадрове, фінансове, матеріально-технічне забезпечення контрольної діяльності). Кожен із цих компонентів має самостійну цінність, але повноцінне функціонування механізму можливе лише за умови узгодженості всіх його складових [11, с. 45; 84].

Праці А. В. Боровика, виданої в 2024 році, належить розгорнуте обґрунтування дворівневої природи адміністративно-правового механізму контролю у військовій сфері. Перший рівень становить внутрішньовідомчий контроль, що реалізується через інспекційні підрозділи Міністерства оборони України, систему внутрішнього аудиту, інститут генерального інспектора, контрольно-ревізійні органи Генерального штабу. Цей рівень забезпечує

технологічну і дисциплінарну цілісність військового організму та оперує переважно категоріями доцільності, ефективності, бойової готовності. Другий рівень утворює зовнішній демократичний контроль, який здійснюється парламентом, судами, антикорупційними органами, інституціями громадянського суспільства. На цьому рівні домінують категорії законності, відповідності правам людини, відповідальності перед суспільством [11, с. 47]. Така дуальність дозволяє збалансувати ефективність військової машини з вимогами правової держави.

У контексті осмислення категорії контролю у військовій сфері особливої уваги заслуговує концепція «громадянина в уніформі» (StaatsbürgerinUniform), що сформувалася в німецькій правовій думці у повоєнний період і поступово стала однією з аксіологічних основ європейських цивільно-військових відносин. Згідно з цією концепцією, особа, що перебуває на військовій службі, не втрачає свого статусу громадянина з відповідним обсягом конституційних прав, окрім тих обмежень, що прямо передбачені законом і виправдані потребами військової служби. У сучасній українській правовій доктрині цю концепцію розвиває М. А. Донець, обґрунтовуючи її значення для нормативного оформлення статусу військовослужбовців та механізмів захисту їхніх прав [34, с. 19].

Питання, які саме обмеження прав «громадянина в уніформі» є виправданими, а які становлять надмірне обмеження, набуло особливо гострого звучання у роки повномасштабної війни. Проблематика правомірності окремих рішень військового командування у сфері відмов у звільненні зі служби за станом здоров'я, відстрочок для здобуття освіти, переведення між частинами стала предметом численних позовних заяв до адміністративних судів. Лише за 2023 рік до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду надійшло понад 4 700 позовних заяв за участю військовослужбовців у тих чи інших адміністративних спорах, що принципово відрізняється від показників мирного часу. Це засвідчує реальну, а не

декларативну роль судового контролю як гарантії прав «громадянина в уніформі» у досліджуваній сфері.

Принципово важливим теоретичним питанням є визначення меж допустимого втручання суб'єктів зовнішнього контролю в оперативну діяльність військового командування. У сучасній правовій науці це питання розв'язується через категорію пропорційності, обґрунтовану в працях Р. С. Мельника. Згідно з його підходом, контрольний захід є правомірним лише за умови, що інтенсивність втручання у функціонування підконтрольного об'єкта не перевищує необхідної для виявлення й усунення конкретного порушення міри [38 с. 68]. Стосовно військової сфери це означає, що інспекційні дії, аудиторські перевірки, парламентські розслідування мають здійснюватися у формі, яка не паралізує оперативну діяльність частин і з'єднань, не створює надмірних відволікань командного складу від виконання бойових завдань, не порушує режим секретності планування й виконання операцій.

Сучасний етап розвитку адміністративно-правового механізму контролю характеризується змістовною трансформацією самого поняття контрольної діяльності. Якщо у класичній моделі, що домінувала у вітчизняній правовій думці протягом 1990-х і 2000-х років, контроль розглядався переважно як *postfactum* реакція на вже вчинені правопорушення, то починаючи з другої половини 2010-х років у правозастосовну практику впроваджується концепція ризик-орієнтованого контролю. Відповідно до цієї концепції, контрольні ресурси спрямовуються насамперед на ті сфери діяльності, де ймовірність зловживань або помилок є вищою. Як зазначає О. В. Кузьменко, такий підхід дозволяє оптимізувати співвідношення видатків на контрольну діяльність і її результативності, водночас зменшуючи адміністративний тиск на сумлінних суб'єктів управлінської діяльності [66, с. 9].

У сфері функціонування Збройних Сил України ризик-орієнтований підхід знайшов своє нормативне закріплення у відомчих документах

Міністерства оборони, зокрема в Антикорупційній програмі на 2025–2026 роки, що містить деталізовану методологію оцінювання корупційних ризиків у різних сегментах оборонного відомства. Згідно з цим документом, особлива увага контрольних заходів зосереджена на сферах оборонних закупівель, кадрових призначень, господарського управління майном, надання послуг державою військовослужбовцям [4, с. 14]. Така концентрація контрольного потенціалу на найбільш вразливих ділянках відповідає підходам, які реалізуються у країнах-членах НАТО в межах програми Building Integrity.

Технологічний вимір сучасного контролю заслуговує окремого розгляду. У роки повномасштабної війни в Україні відбулася прискорена цифровізація управлінських процесів у Збройних Силах, що зокрема стосується системи DELTA для ситуаційної обізнаності, додатка «Армія+» для прямого зв'язку військовослужбовця з командуванням, обліково-фінансових платформ для управління матеріально-технічним забезпеченням. Як зазначається в офіційних повідомленнях НАТО, у жовтні 2025 року українська система DELTA стала основною системою управління на навчаннях Альянсу PERMUS 2025 [3]. Ця технологічна основа змінює не лише швидкість, а й сам характер контролю, переводячи його з режиму періодичних інспекційних перевірок у режим постійного автоматизованого моніторингу.

Водночас цифровізація контролю породжує і нові виклики, які поки що не отримали достатнього доктринального осмислення. Серед них особливе значення мають питання захисту персональних даних військовослужбовців у цифрових системах, кібербезпеки контрольних платформ, можливості зловмисного використання зібраної інформації противником, балансу між технологічними можливостями моніторингу і конституційними гарантіями приватності. У дослідженнях професора І. М. Шопіної 2026 року, присвячених інформаційній безпеці використання штучного інтелекту органами виконавчої влади, обґрунтовується необхідність формування комплексного нормативно-правового регулювання використання цифрових технологій у контрольній діяльності, з урахуванням специфіки оборонного сектору [145].

Слід окремо зупинитися на аксіологічному вимірі контролю у військовій сфері. У радянській правовій парадигмі контроль над збройними силами розглядався переважно як інструмент партійно-державного нагляду, спрямований на забезпечення політичної лояльності військовослужбовців і запобігання використанню зброї проти діючої влади. У сучасній українській правовій парадигмі ціннісне навантаження контролю принципово інше. Він розглядається насамперед як механізм захисту прав самих військовослужбовців від можливих зловживань командного складу, як гарантія цільового використання оборонних ресурсів в інтересах суспільства, як умова легітимності військової сили в очах громадян. Ця ціннісна трансформація відбулася не одномоментно, а в результаті тривалого процесу засвоєння західних демократичних стандартів цивільно-військових відносин, який особливо інтенсифікувався у 2014–2026 роках.

Окремої уваги заслуговує проблема балансу між принципом прозорості контрольної діяльності та потребами охорони державної таємниці. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI гарантує право громадян на отримання інформації про діяльність органів державної влади, з винятками, передбаченими щодо інформації з обмеженим доступом [96]. У сфері оборони ця проблема набуває особливої гостроти, оскільки значна частина інформації про функціонування Збройних Сил охоплюється режимом державної таємниці відповідно до Закону України «Про державну таємницю». Ефективний адміністративно-правовий механізм контролю передбачає чітке розмежування між інформацією, яка має бути відкритою для громадського обговорення, та інформацією, оприлюднення якої могло б завдати шкоди обороноздатності держави.

У дослідженнях М. В. Лошицького обґрунтовується концепція «прозорості за замовчуванням» у тиловому забезпеченні Збройних Сил, згідно з якою максимально широке коло інформації про господарсько-фінансову діяльність військового відомства має бути відкритим для громадського контролю, а обмеження доступу мають бути винятковими й чітко обґрунтованими.

[69, с. 47]. Цей підхід дістав часткове нормативне закріплення у законодавстві про публічні закупівлі, що передбачає публічність процедур у системі Prozorro з винятками для закупівель з підвищеним рівнем таємності.

Підсумовуючи окреслене вище, варто зафіксувати ключові висновки щодо понятійно-категоріальних засад дослідження. Контроль у досліджуваній сфері становить специфічну адміністративно-правову форму державної діяльності, що поєднує в собі загальні риси контролю як управлінської функції з низкою особливостей, зумовлених природою об'єкта контролю. Він реалізується в інституційних, нормативних, процедурних, забезпечувальних формах, які лише у своїй сукупності утворюють повноцінний механізм. Сутнісною ознакою сучасного етапу розвитку є перехід від реактивної до проактивної моделі контролю, орієнтованої на запобігання порушенням, оптимізацію управлінських процесів, забезпечення прав «громадянина в уніформі». У наступних підрозділах ці теоретичні засади будуть конкретизовані через розгляд цілей, принципів і функцій механізму, його суб'єктно-інституційного складу та нормативного підґрунтя.

1.2. Мета, принципи та функції адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України

Цілісне осмислення адміністративно-правового механізму контролю в дослідженні неможливе без чіткого окреслення трьох взаємопов'язаних характеристик: мети, принципів та функцій. Категорія мети визначає кінцевий результат, заради якого існує і функціонує цей механізм; категорія принципів формує нормативно-ціннісний каркас контрольної діяльності, її засадничі орієнтири; категорія функцій розкриває конкретні напрями реалізації механізму в управлінському циклі. Ці три категорії перебувають у логічному взаємозв'язку: мета зумовлює перелік необхідних функцій, а принципи обмежують допустимі способи їх реалізації.

Телеологічна характеристика адміністративно-правового механізму контролю не зводиться до однозначного формулювання його єдиної цілі. Натомість йдеться про ієрархічно структуровану систему цілей різного рівня, які перебувають у відносинах субординації та координації. Спроби спрощено звести мету контролю до однієї формули («забезпечення законності», «попередження правопорушень», «оптимізація управління») приховують реальну складність цього явища і неминуче ведуть до однобічних теоретичних побудов.

Стратегічна (найвища) мета адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України полягає у забезпеченні підпорядкованості легітимного збройного насильства, що становить монополію держави, конституційно встановленим демократичним інституціям. Ця мета впливає безпосередньо зі статті 17 Конституції України, яка проголошує, що Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності [62]. У ширшому теоретичному вимірі стратегічна мета корелюється з фундаментальною ідеєю демократичної держави, у якій носієм суверенітету є народ, а збройна сила слугує виключно реалізації національних інтересів, окреслених у конституційних рамках.

На рівні організаційного управління мета досліджуваного механізму конкретизується як забезпечення інституційної ефективності Збройних Сил України, тобто їх спроможності виконувати конституційне завдання оборони держави. У цьому вимірі контроль виступає інструментом отримання політичним керівництвом об'єктивної інформації про реальний стан бойової готовності, рівень забезпечення військ, ефективність використання ресурсів. Як аргументує С. С. Чернявський, в умовах війни контроль трансформується із засобу пасивної фіксації відхилень у засіб стратегічного керівництва, що активно впливає на формування оборонної політики [140, с. 12]. Ця цільова

орієнтація особливо актуальна у періоди, коли частка оборонних видатків у державному бюджеті сягає 25 і більше відсотків.

Правозахисна мета контролю посідає у вітчизняній правовій думці помітне місце. Її обґрунтування ґрунтується на концепції «громадянина в уніформі», згідно з якою військовослужбовець, добровільно прийнявши обмеження, пов'язані зі специфікою служби, не втрачає базових конституційних прав. Контроль за діяльністю органів військового управління має забезпечувати ефективну реалізацію цих прав, запобігати свавільному застосуванню дисциплінарних заходів, гарантувати справедливе ставлення командного складу до підлеглих. У контексті повномасштабної війни ця мета набула особливого значення, оскільки масштаби мобілізації та інтенсивність бойових дій об'єктивно створюють ризики порушення прав значно більшого, ніж у мирний час, кола осіб.

Антикорупційна мета адміністративно-правового механізму контролю окреслена в багатьох програмних документах і нормативних актах. Її особлива актуальність зумовлена тим, що оборонний сектор традиційно є однією з найбільш вразливих до корупційних ризиків сфер державної діяльності, що підтверджується досвідом багатьох країн. Великі обсяги фінансування, складна технічна номенклатура закупівель, режим секретності, що обмежує публічний контроль, потужний адміністративний ресурс посадових осіб створюють несприятливе середовище з погляду доброчесності. Антикорупційна програма Міністерства оборони України на 2025–2026 роки чітко визначає цей вимір як один з ключових пріоритетів реформи оборонного відомства [4]. Програма НАТО Building Integrity, у якій Україна бере участь з 2008 року, формує методологічну основу системного зниження корупційних ризиків у секторі оборони.

Євроатлантично-інтеграційна мета контролю набула виразного оформлення після надання Україні у червні 2022 року статусу країни-кандидата на членство в Європейському Союзі та активізації переговорного процесу щодо набуття членства в НАТО. Адаптація українського

законодавства до аспис Європейського Союзу та стандартів Альянсу у сфері оборонних закупівель, антикорупційного регулювання, захисту прав людини, кібербезпеки становить не лише міжнародно-правове зобов'язання, а й чинник внутрішньої модернізації нормативної та інституційної архітектури. Станом на 2024 рік Україна імплементувала понад 324 стандарти НАТО в системі Міноборони і Збройних Сил [134].

Останнім, але не менш значущим, є вимір стійкості (resilience) адміністративно-правового механізму контролю. Концепцію національної стійкості закріплено в Указі Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021, який запровадив Концепцію забезпечення національної системи стійкості [153]. У контексті досліджуваного механізму стійкість означає його здатність ефективно функціонувати в умовах надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану, не втрачаючи при цьому базової функції забезпечення демократичної підконтрольності збройних сил. Досвід 2022–2026 років показав, що в умовах інтенсивних бойових дій частина класичних форм контролю (зокрема, виїзні перевірки контрольних органів) об'єктивно стикається з обмеженнями, водночас активізуються інші форми (цифровий моніторинг, журналістські розслідування, аналіз публічно доступних даних).

Принципи адміністративно-правового механізму контролю являють собою його нормативно-ціннісний фундамент, що визначає допустимість і правомірність конкретних контрольних заходів. У сучасній адміністративно-правовій доктрині прийнято розрізняти загальноправові принципи, що мають універсальне значення для всієї правової системи, і спеціальні принципи контрольної діяльності, які відображають її специфіку.

До загальноправових принципів, що поширюють свою дію і на досліджуваний механізм, належать насамперед принцип верховенства права, закріплений у статті 8 Конституції України, та принцип законності. Стосовно контролю над Збройними Силами вони означають, що жоден контрольний захід не може здійснюватися поза межами повноважень, наданих контрольному органу законом, і не може порушувати фундаментальних прав і

свобод людини. Як підкреслено у статті 4 Закону України «Про національну безпеку України», засадою діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони є верховенство права, відповідальність та законність [105, ст. 4; 62].

Принцип підзвітності та цивільного лідерства реалізує концепцію демократичного цивільного контролю над збройними силами. Він передбачає обов'язок органів військового управління регулярно надавати звіти суб'єктам цивільного контролю, серед яких насамперед парламент, уряд, президент. Усталеною формою такої підзвітності є щорічні доповіді Міністра оборони на пленарних засіданнях Верховної Ради України, періодичні заслуховування представників військового керівництва на засіданнях Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки, надання звітів про виконання державного оборонного замовлення.

Принцип прозорості (transparency) контрольної діяльності реалізується з урахуванням обмежень, передбачених режимом охорони державної таємниці. Інформація про процедурні аспекти контролю (хто, коли, що і яким чином перевіряв), як правило, є відкритою; інформація про конкретний зміст контрольних висновків може мати обмежений доступ залежно від рівня секретності перевірених матеріалів. У 2022–2026 роках, особливо після 2024 року, спостерігається тенденція до поступового розширення обсягу відкритої інформації про результати контролю в оборонному секторі, що відображає вищий рівень довіри між державою і громадянським суспільством.

Принцип пропорційності контрольної діяльності, ґрунтовно розроблений у працях В. К. Колпакова та О. В. Кузьменко [58; 66], означає, що інтенсивність контрольного втручання має відповідати рівню ризику й значущості потенційних порушень. Він має конкретний прояв у методології ризик-орієнтованого аудиту, де перевірочні зусилля концентруються на сферах підвищеного ризику, а сумлінні суб'єкти не наражаються на надмірний адміністративний тиск. У військовій сфері реалізація цього принципу особливо складна, оскільки одночасно треба враховувати потенційні ризики порушень, оперативно-бойову обстановку, режимні обмеження.

Принцип об'єктивності контрольних висновків означає, що оцінки контрольних органів мають ґрунтуватися на верифікованих доказах, а не на припущеннях, особистих симпатіях або політичних мотивах. Цей принцип конкретизується у вимогах до процедур документування контрольних дій, забезпечення права підконтрольної особи на ознайомлення з матеріалами перевірки і подання заперечень, ретельного аналізу всіх обставин справи. Об'єктивність контрольного висновку підлягає процесуальній перевірці у разі оскарження в адміністративному або судовому порядку.

Принцип спеціалізованої компетентності суб'єктів контролю в досліджуваній сфері набуває особливого значення з огляду на високу складність військових питань. Здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил передбачає наявність у контролюючих осіб щонайменше базових знань з військового справи, оперативно-тактичних понять, особливостей військового управління. Як підкреслює Б. М. Шамрай, парламентський контроль у досліджуваній сфері залежить від наявності якісної експертно-аналітичної підтримки депутатів, оскільки самостійне опрацювання спеціальних оборонних питань значною кількістю парламентаріїв є об'єктивно ускладненим [141, с. 215].

Принцип координації між різними суб'єктами контролю спрямований на запобігання дублюванню перевірочних заходів, узгодження методологічних підходів, забезпечення обміну інформацією між контрольними органами в межах, дозволених режимом секретності. У 2022–2026 роках цей принцип знайшов певне інституційне втілення через створення міжвідомчих координаційних структур, проте його повне практичне втілення залишається завданням, що потребує подальших зусиль.

Окремої уваги заслуговує принцип цифровізації та технологічної модернізації контролю, що набуває все більшого значення в сучасних умовах. Він передбачає послідовне впровадження інформаційних технологій у контрольні процеси: автоматизацію збору первинних даних, використання інструментів аналітики великих масивів даних для виявлення аномалій,

застосування штучного інтелекту для виявлення прихованих закономірностей у фінансово-господарській діяльності оборонного відомства. Реалізація цього принципу потребує значних інвестицій у програмне забезпечення, навчання персоналу, кібербезпеку контрольних платформ.

Функціональний аспект адміністративно-правового механізму контролю розкриває його практичну спрямованість через сукупність основних напрямів діяльності, що утворюють цілісний управлінський цикл. У теоретичних розробках О. Ю. Дрозда функції публічного адміністрування у військовій сфері трактуються як відносно самостійні, сталі напрями впливу на об'єкт управління, зумовлені метою та правовим статусом відповідних інституцій [37, с. 14].

Діагностично-аналітична функція є базовою у функціональній структурі контрольного механізму. Її змістом є збір, верифікація, систематизація інформації про реальний стан Збройних Сил України, ефективність їх функціонування, відповідність нормативним вимогам, наявність відхилень від встановлених стандартів. У сучасних умовах ця функція реалізується значною мірою через автоматизовані інформаційні системи, які забезпечують оперативне надходження верифікованих даних до суб'єктів контролю. Як наголошує А. В. Боровик, у воєнний час діагностична функція трансформується у безперервний стратегічний моніторинг, що охоплює не лише дисциплінарні показники, а й оцінку стійкості логістичних ланцюгів та бойової ефективності підрозділів [11 с. 49].

Превентивна (запобіжна) функція спрямована на виявлення та нейтралізацію потенційних порушень до моменту їх реалізації. Її значущість зумовлена тим, що запобігання правопорушенню з погляду ресурсних витрат і нанесеної шкоди завжди є більш ефективним, ніж його подальше припинення і покарання винних. У сфері оборонних закупівель превентивна функція реалізується через антикорупційні аудити, оцінку ризиків на етапі планування закупівель, обов'язкову експертизу процедур, де ймовірність зловживань є підвищеною. У межах антикорупційної програми Міністерства оборони на

2025–2026 роки превентивні заходи становлять окремий і ретельно деталізований розділ [4, с. 14].

Правоохоронна функція контрольного механізму виявляється у безпосередній діяльності щодо припинення виявлених порушень законності та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. У сфері Збройних Сил її реалізують насамперед Військова служба правопорядку, Державне бюро розслідувань (у частині кримінальних проваджень щодо військових злочинів), Національне антикорупційне бюро (у частині розслідування злочинів службових осіб найвищого рівня). У 2022–2026 роках значення правоохоронної функції зросло, що відображено у збільшенні кількості кримінальних проваджень за фактами порушень у сфері оборонних закупівель, кадрових призначень, господарського управління майном.

Коригувальна функція контролю реалізується через зворотний зв'язок між результатами перевірок та змінами в управлінських процесах. Виявлені під час контрольних заходів недоліки повинні ставати підставою для перегляду відповідних процедур, удосконалення нормативного регулювання, кадрових рішень. Така орієнтація відрізняє сучасний контроль від традиційного бюрократичного підходу, де результати перевірок часто залишалися без наслідків для системи управління. У роботах С. С. Чернявського підкреслюється, що ефективність контролю вимірюється не кількістю накладених стягнень, а здатністю забезпечити системні зміни, спрямовані на запобігання повторенню подібних порушень [140, с. 14].

Соціально-легітимізаційна функція полягає у формуванні і підтриманні високого рівня довіри суспільства до Збройних Сил України через демонстрацію прозорості, доброчесності, ефективності їхньої діяльності. Як свідчать дані соціологічних досліджень, рівень довіри українців до Збройних Сил у 2024–2025 роках стабільно перевищував 90 відсотків, що становить найвищий показник серед усіх державних інституцій. Цей рівень довіри значною мірою є наслідком публічного реагування на виявлені у ході

контролю недоліки, що демонструє громадянам неприпустимість «корпоративного покривання» правопорушень у війську [136, с. 49].

Інформаційно-просвітницька функція контрольного механізму реалізується через оприлюднення узагальнених результатів контрольної діяльності, що дозволяє широкому загалу формувати обґрунтовану картину стану справ в оборонному секторі. Щорічні звіти Рахункової палати, аналітичні публікації антикорупційних органів, висновки громадських розслідувачів становлять важливе джерело інформації для формування громадянської позиції щодо оборонної політики. Реалізація цієї функції потребує балансу між повнотою інформування та обмеженнями, що випливають з режиму державної таємниці.

Координаційна функція забезпечує узгодженість дій різних суб'єктів контролю в межах загального механізму. Вона реалізується через міжвідомчі координаційні структури, спільні плани контрольних заходів, обмін методологічними напрацюваннями. Як свідчить досвід 2022–2026 років, координація між органами державного фінансового контролю, антикорупційними структурами, спеціалізованими парламентськими комітетами і громадськими інституціями становить одне з найскладніших завдань функціонування механізму.

Прогностично-аналітична функція полягає в опрацюванні висновків контрольної діяльності для формування передбачень щодо можливого розвитку ситуації у досліджуваній сфері. На основі ретроспективного аналізу виявлених недоліків можна формулювати гіпотези щодо ризиків майбутнього періоду, прогнозувати точки потенційних загроз, рекомендувати превентивні заходи. У сучасних умовах ця функція збагачується інструментами штучного інтелекту, що дозволяють виявляти закономірності у великих масивах даних, недоступні для виявлення засобами традиційного аналізу.

Усі перелічені функції утворюють цілісну, взаємопов'язану систему, у якій кожен елемент має самостійну цінність, але повноцінна ефективність досягається лише в сукупній взаємодії. Спроба надмірного акцентування лише

однієї функції (наприклад, виключно правоохоронної або виключно превентивної) призводить до однобічного розвитку контрольного механізму, що знижує його загальну результативність. Збалансована реалізація всього функціонального спектру становить методологічну основу для проектування й удосконалення адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України.

1.3. Суб'єкти адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України

Суб'єктно-інституційна складова посідає у структурі адміністративно-правового механізму контролю особливе місце, оскільки саме від ефективності функціонування конкретних органів і посадових осіб залежить практична реалізація всіх формально закріплених нормативних приписів. Аналіз цієї складової передбачає послідовний розгляд кожної категорії суб'єктів з характеристикою їхнього правового статусу, обсягу контрольних повноважень, основних форм і методів діяльності, проблемних аспектів функціонування.

У вітчизняній адміністративно-правовій науці питання класифікації суб'єктів контролю над сектором безпеки і оборони розглядалися у працях В. Г. Пилипчука, В. А. Яценка, П. П. Богуцького, О. Д. Довганя, І. М. Дороніна, О. В. Петришина у фундаментальному навчальному посібнику «Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика» (Київ; Одеса: Фенікс, 2020) [31]. Це видання містить ґрунтовний аналіз різних підходів до класифікації суб'єктів та обґрунтування методологічних засад їх систематизації. У вужчому теоретичному вимірі питання класифікації розроблялися також у працях С. П. Пономарьова, який запропонував поділ суб'єктів за такими критеріями: за рівнем повноважень (загальні та спеціальні); за сферою впливу (внутрішні та зовнішні); за

конституційно-правовим статусом (органи державної влади та інституції громадянського суспільства); за характером компетенції (загальної та спеціалізованої) [84].

Для цілей цього дослідження найбільш продуктивним є поділ суб'єктів за критерієм конституційно-правового статусу і характеру повноважень. Згідно з ним суб'єкти адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України можна структурувати у сім основних категорій. Першу утворюють суб'єкти конституційного рівня: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України. Другу складають суб'єкти спеціалізованого парламентського контролю: профільні комітети Верховної Ради, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Рахункова палата, Військовий омбудсман. Третю представляють координаційні органи, серед яких ключове місце посідає Рада національної безпеки і оборони України. Четверту утворюють внутрішньовідомчі структури: Міністерство оборони України з його структурними підрозділами, Генеральний штаб Збройних Сил України, Військова служба правопорядку, генеральний інспектор Міноборони. П'ята категорія охоплює спеціалізовані антикорупційні органи: Національне антикорупційне бюро, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, Національне агентство з питань запобігання корупції, Державне бюро розслідувань. Шосту складають судові інституції різного рівня. Сьома, замикальна категорія, охоплює інституції громадянського суспільства.

Слід окремо наголосити на динамічному характері системи суб'єктів. У результаті повномасштабної агресії, започаткованої 24 лютого 2022 року, відбулося суттєве переформатування інституційного ландшафту, до якого додалися нові структури: військові адміністрації, утворені відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про оборону України»; Агенція оборонних закупівель і Державний оператор тилу як спеціалізовані закупівельні організації; Військовий омбудсман, посада якого запроваджена Законом України від 17 вересня 2025 року № 4603-ІХ

«Про Військового омбудсмана». Кадрова динаміка цього періоду також була високою: посаду Міністра оборони України обіймали О. Резніков (листопад 2021 – вересень 2023), Р. Умеров (вересень 2023 – липень 2025), Д. Шмигаль (липень 2025 – січень 2026), М. Федоров (з 14 січня 2026). Кожна зміна керівництва відомства супроводжувалася певними коригуваннями у внутрішній структурі контрольних органів, кадровому складі заступників міністра, пріоритетах антикорупційної політики.

Президент України посідає виняткове місце у системі суб'єктів адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України. Його статус як Верховного Головнокомандувача визначений статтею 106 Конституції України та конкретизований у Законі України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ [107]. Президент здійснює загальне керівництво у сфері національної безпеки і оборони, призначає на посаду та звільняє з посади Головнокомандувача Збройних Сил України, начальника Генерального штабу та інших вищих посадовців військового керівництва, очолює Раду національної безпеки і оборони України, видає укази і розпорядження з питань національної безпеки і оборони.

Контрольні повноваження Президента реалізуються у декількох основних формах. Видання указів і розпоряджень з питань національної безпеки і оборони має обов'язкову юридичну силу для всіх суб'єктів сектору безпеки і оборони, що дає змогу оперативно реагувати на ситуації, які виникають у досліджуваній сфері. Скликання Ради національної безпеки і оборони України, де Президент головує, дозволяє координувати діяльність відповідних органів виконавчої влади. Право законодавчої ініціативи дозволяє Главі держави вносити до Верховної Ради проекти законів у сфері оборони. Система щорічних та позапланових доповідей, що подаються Президентові керівниками військового відомства та інших інституцій сектору безпеки і оборони, забезпечує інформаційну основу для прийняття стратегічних рішень. Інспекційні відвідування військових частин, об'єктів критичної

інфраструктури, зон активних бойових дій мають не лише символічне, а й безпосереднє контрольне значення.

Окреме місце у системі контрольних повноважень Президента посідає його право вносити до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни, ухвалення рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії, а також про введення воєнного стану. Реалізація цих повноважень відбулася 24 лютого 2022 року, коли Президент видав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», Указ № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», Указ № 69/2022 «Про утворення військових адміністрацій», Указ № 71/2022 «Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань». Ці акти заклали основу для правового режиму, у якому функціонує адміністративно-правовий механізм контролю в період повномасштабної війни.

Слід підкреслити, що повноваження Президента у сфері контролю не зводяться до односторонніх актів волевиявлення. Низка важливих рішень потребує відповідного схвалення Верховною Радою України (введення воєнного стану, призначення Міністра оборони, схвалення рішення про використання Збройних Сил у разі збройної агресії) або контрасигнації Прем'єр-міністра. Таке конституційне обмеження одноосібного волевиявлення Президента відповідає логіці поділу влади та системи стримувань і противаг.

Верховна Рада України виступає водночас органом законодавчої влади, що визначає правові основи функціонування Збройних Сил, і основним суб'єктом парламентського контролю за виконавчою владою у сфері оборони. Конституційно-правовий статус парламенту у досліджуваній сфері закріплено у статтях 85, 92 та інших нормах Конституції України, де визначено виключні повноваження щодо оголошення стану війни і укладення миру; схвалення рішень Президента про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії; затвердження загальної структури, чисельності та визначення функцій Збройних Сил; схвалення рішень про надання військової допомоги іншим

державам або про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України; затвердження державного бюджету із обов'язковим розглядом оборонних видатків.

Закон України «Про національну безпеку України» у статті 7 визначає Верховну Раду України та її органи як одного з ключових суб'єктів цивільного контролю [105, ст. 7]. До основних форм здійснення парламентського контролю належать: розгляд та затвердження стратегічних документів у сфері національної безпеки і оборони; затвердження державного бюджету із розглядом оборонних видатків як окремого блоку; ратифікація міжнародних договорів у сфері оборони; парламентські слухання з питань функціонування сектору безпеки і оборони; парламентські розслідування; депутатські запити та звернення; робота тимчасових слідчих комісій; здійснення контрольних функцій через профільні комітети.

Особливу роль у системі парламентського контролю відіграють профільні комітети Верховної Ради України, насамперед Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки. Цей Комітет здійснює попередній розгляд законопроектів у відповідній сфері, проводить парламентські слухання, заслуховує звіти посадових осіб, готує висновки щодо проекту державного бюджету в частині оборонних видатків. Як аргументує Б. М. Шамрай, ефективність парламентського контролю значною мірою залежить від наявності спеціалізованих експертних підрозділів, що супроводжують роботу комітету, оскільки питання оборони мають високу складність і потребують спеціальних знань у військовій, технічній, правовій сферах [141, с. 215].

Закон України від 17 вересня 2025 року № 4603-IX «Про Військового омбудсмана» запровадив окрему посадову особу, основним завданням якої є парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод військовослужбовців, осіб, які проходять військову службу або службу у військовому резерві, інших осіб, що визначені в Законі [90]. Інституціоналізація Військового омбудсмана становить істотну новацію в

системі парламентського контролю і безпосередньо корелюється з європейським досвідом, зокрема з функціонуванням німецького Wehrbeauftragter, заснованого Бундестагом на основі статті 45b Основного Закону ФРН. Імплементція Закону вимагатиме розв'язання низки практичних питань, серед яких розмежування повноважень Військового омбудсмана з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, формування центрального апарату та регіональної мережі, налагодження системи моніторингових візитів у військові частини.

Парламентський контроль у сфері оборони стикається з низкою об'єктивних викликів. Значна частина інформації про діяльність Збройних Сил України охоплюється режимом державної таємниці, що обмежує доступ парламентаріїв до повної картини стану справ. Безпрецедентний обсяг оборонного бюджету в умовах воєнного стану ускладнює його деталізований аналіз. Гібридний характер сучасної війни вимагає від парламентаріїв розуміння таких нових феноменів, як кібербезпека, інформаційні операції, використання штучного інтелекту у військовій сфері. У сучасних дослідженнях професора І. М. Шопіної наголошується на потребі формування у парламентаріїв спеціальних компетенцій з питань цифрової безпеки та технологічних аспектів управління в секторі безпеки і оборони [145].

Кабінет Міністрів України посідає визначальне місце у системі суб'єктів адміністративно-правового механізму контролю як вищий орган у системі органів виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері оборони. Згідно зі статтею 116 Конституції України та Законом України «Про Кабінет Міністрів України», Уряд здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України. Спеціальні повноваження у сфері оборони визначені Законом України «Про оборону України», де передбачено його роль у керівництві обороною держави, формуванні матеріально-технічної бази Збройних Сил, забезпеченні соціально-правового захисту військовослужбовців [107].

У контексті досліджуваної проблематики ключовим є те, що Кабінет Міністрів не лише організовує виконання оборонної функції держави, а й здійснює внутрішньосистемний контроль за діяльністю Міністерства оборони та інших органів виконавчої влади у відповідній сфері. Цей контроль реалізується через розгляд звітів міністрів про результати діяльності, ухвалення відомчих нормативно-правових актів за поданням міністерств, координацію міжвідомчої взаємодії, формування і виконання державного оборонного замовлення.

Важливим аспектом контрольних повноважень Кабінету Міністрів є його роль у системі оборонних закупівель. Згідно із Законом України «Про оборонні закупівлі» від 17 липня 2020 року № 808-ІХ, Кабінет Міністрів затверджує засади формування та виконання державного оборонного замовлення, а також здійснює контроль за його виконанням через систему звітності та аудиту [106]. У 2025–2026 роках відбулися значні реформи у сфері оборонних закупівель: з 1 січня 2026 року функції Агенції оборонних закупівель і Державного оператора тилу інтегровано в єдину Агенцію оборонних закупівель ДОТ, що мало на меті оптимізацію закупівельних процесів і посилення прозорості [144]. Контроль Кабінету Міністрів за реалізацією цієї реформи здійснюється через систему регулярних звітів профільних посадовців.

Рада національної безпеки і оборони України, діяльність якої регламентована Законом України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР «Про Раду національної безпеки і оборони України», є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України [111]. Хоча РНБО не має самостійних виконавчо-розпорядчих повноважень, її рішення, введені в дію указами Президента, мають визначальне значення для функціонування адміністративно-правового механізму контролю. РНБО координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, ухвалює стратегічні документи, накладає санкції на осіб і організації, що становлять загрозу національній безпеці.

У 2022–2026 роках діяльність РНБО суттєво інтенсифікувалася: значна кількість стратегічних рішень у сфері оборони, ОПК, санкційної політики ухвалена саме у форматі рішень РНБО з подальшим введенням у дію указами Президента. Ця практика породжує дискусію в правовій науці щодо балансу між оперативністю прийняття рішень в умовах війни та парламентськими процедурами, які забезпечують публічне обговорення і демократичну легітимацію відповідних актів. У дослідженнях І. М. Дороніна обґрунтовується теза про необхідність ретельнішого нормативного врегулювання процедур ухвалення рішень РНБО та форм парламентського контролю за ними [36].

Міністерство оборони України належить до ключових внутрішньовідомчих суб'єктів контролю в досліджуваній сфері. Як центральний орган виконавчої влади у сфері оборони, Міноборони здійснює керівництво Збройними Силами та одночасно функціонує як суб'єкт внутрішнього контролю за їхньою діяльністю. Структурно ця контрольна функція реалізується через Департамент внутрішнього аудиту, інспекційні підрозділи, систему антикорупційного уповноваженого, Аудиторський комітет, інші структурні утворення.

Значною новацією 2025 року стало запровадження в Міністерстві оборони України інституту генерального інспектора. Ця посада, аналогом якої в системі Збройних Сил США є *InspectorGeneral*, покликана забезпечувати незалежне внутрішньовідомче оцінювання ефективності управлінських рішень Міноборони, виявляти системні проблеми і пропонувати шляхи їх розв'язання. У березні 2026 року генеральним інспектором Міноборони призначено Юрія Мироненка [121]. Перед ним поставлено завдання незалежної оцінки того, як рішення центрального апарату Міноборони реально працюють на фронті, що становить інституційний механізм зворотного зв'язку між штабом і польовими частинами.

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, що функціонує на основі Закону України від 7 березня 2002 року № 3099-III,

реалізує правоохоронну функцію у досліджуваній сфері [91]. Основними завданнями ВСП є виявлення причин та обставин правопорушень, учинених у військових частинах, розшук осіб, які самовільно залишили місця служби, забезпечення військового правопорядку у визначених законом межах. В умовах воєнного стану діяльність ВСП набула значного обсягу, що зумовлено зростанням загальної чисельності особового складу Збройних Сил та зростанням кількості порушень військово-службової дисципліни. Як зазначає Д. О. Шлега, особливе значення в сучасних умовах має взаємодія ВСП з Національною гвардією України у забезпеченні правопорядку на деокупованих територіях та охороні об'єктів критичної інфраструктури [143, с. 172].

Генеральний штаб Збройних Сил України виступає водночас органом військового управління і суб'єктом внутрішньовідомчого контролю в межах оборонного відомства. У 2025 році в системі Збройних Сил України здійснено корпусну реформу, у результаті якої впроваджено корпусну організаційну структуру з відповідними змінами в системі управління [43]. Командування об'єднаних сил Збройних Сил України, очолюване генерал-майором М. Драпатим з 3 червня 2025 року, забезпечує оперативне керівництво застосуванням передбачених йому військ (сил) [59]. Очолюваний з 16 березня 2025 року генерал-майором А. Гнатовим Генеральний штаб зосереджується на функції стратегічного планування та розвитку спроможностей сил оборони відповідно до стандартів НАТО [25].

Спеціалізовані антикорупційні органи становлять окрему категорію суб'єктів адміністративно-правового механізму контролю з огляду на ключову важливість антикорупційного компонента у сфері оборони. Національне антикорупційне бюро України, утворене відповідно до Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII, є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розкриття та розслідування корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності [104]. У сфері оборонного сектору НАБУ

розслідує корупційні правопорушення вищих посадовців Міністерства оборони, керівництва оборонних підприємств, інших осіб, що займають особливо відповідальні посади. Спеціалізована антикорупційна прокуратура забезпечує процесуальне керівництво розслідуваннями НАБУ і підтримання державного обвинувачення в суді.

Національне агентство з питань запобігання корупції, що діє на основі Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції», виконує переважно превентивні функції у сфері протидії корупції [97]. У контексті досліджуваного механізму НАЗК здійснює моніторинг декларацій про майно, доходи і фінансові зобов'язання посадовців Міноборони та інших структур сектору безпеки і оборони, проводить спеціальні перевірки кандидатів на ці посади, виявляє конфлікти інтересів. У 2025–2026 роках НАЗК, Агенція оборонних закупівель і Державний оператор тилу спільно реалізують комплекс заходів щодо посилення прозорості, доброчесності й підзвітності в оборонних закупівлях [74].

Державне бюро розслідувань, утворене відповідно до Закону України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII, виконує специфічну функцію в досліджуваному механізмі через розслідування кримінальних правопорушень військовослужбовців проти встановленого порядку несення військової служби, злочинів службових осіб, які займають особливо відповідальне становище, окремих категорій справ, що не належать до підслідності НАБУ [94]. Таким чином ДБР доповнює систему антикорупційних органів специфічно військовою юрисдикцією, охоплюючи широкий спектр правопорушень середнього і нижчого рівня службової ієрархії.

Сучасним викликом для системи антикорупційних органів у сфері оборони є необхідність балансу між принципом невідворотності відповідальності та потребою збереження ефективності функціонування Збройних Сил у воєнних умовах. З одного боку, толерантність до корупції в умовах війни є неприпустимою, оскільки кожна викрадена гривня означає неотриману зброю, спорядження або підготовку для воїнів. З іншого боку,

неприпустимими є й ситуації, коли антикорупційні розслідування паралізують роботу ключових структур або стають інструментом політичного або відомчого тиску. Розв'язання цього протиріччя потребує високого професіоналізму антикорупційних органів та їхньої здатності до самоусвідомленого пріоритезування справ.

Судовий контроль за діяльністю Збройних Сил України належить до найважливіших гарантій законності у функціонуванні війська. Він реалізується через систему адміністративних судів у спорах, що виникають з адміністративно-правових відносин у сфері оборони, через суди загальної юрисдикції у кримінальних провадженнях щодо військовослужбовців та посадовців оборонного сектору, через Конституційний Суд України у справах про відповідність Конституції законів та інших правових актів у сфері національної безпеки і оборони. Окрему категорію становить наднаціональний рівень судового контролю, представлений Європейським судом з прав людини.

Особливе значення для досліджуваного механізму має Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою щодо посиленого соціального захисту військовослужбовців, у якому Суд визнав неконституційними окремі положення законодавства, що звужували соціальні гарантії військовослужбовців. Це Рішення продемонструвало реальну правозахисну ефективність конституційного контролю в умовах війни і встановило важливий орієнтир для подальшої практики у сфері захисту прав осіб, що проходять військову службу [127].

У 2022–2026 роках Верховний Суд сформулював низку правових позицій, що адаптують адміністративно-процесуальне законодавство до реалій воєнного стану. До них належать висновки про обов'язок суду зупиняти провадження у справах за участю військовослужбовців, які перебувають у зонах активних бойових дій, про критерії застосування скорочених або продовжених строків звернення до суду, про процедури дистанційної участі у

судових засіданнях через відеоконференцзв'язок. Ці правові позиції формують методологічну основу для розгляду адміністративних справ за участю військовослужбовців у нижчих інстанціях.

Інституції громадянського суспільства як суб'єкти громадського контролю становлять окрему складову адміністративно-правового механізму. Їх особливість полягає у тому, що вони функціонують поза межами державної владної вертикалі і реалізують свої контрольні можливості через експертно-аналітичну діяльність, медіа-моніторинг, журналістські розслідування, координацію з державними органами на засадах партнерства. Серед провідних інституцій, що активно займаються контролем у сфері оборони, особливе місце посідають Незалежна антикорупційна комісія з оцінки оборонних реформ (НАКО), Transparency International Ukraine з програмою DOZORRO, Центр протидії корупції, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр громадянських свобод, ZMINA, експертно-аналітичні центри з оборонної проблематики.

Журналістика розслідувань становить окрему форму громадського контролю з високим публічним резонансом. Українські журналісти-розслідувачі, що працюють на платформах Bihus.Info, «Схеми», «Слідство.Інфо», NashiHroshi та інших, оприлюднюють результати незалежних розслідувань щодо потенційних зловживань у сфері оборонних закупівель, кадрових призначень, господарської діяльності військових структур. Хоча результати журналістських розслідувань самі по собі не мають правової сили, вони неодноразово ставали підставою для подальших дій правоохоронних та антикорупційних органів.

Окремою формою громадського контролю є діяльність ветеранських об'єднань, що поєднують у собі особистий бойовий досвід з громадянською позицією. У 2024–2026 роках значно зросла роль таких об'єднань у моніторингу стану справ у війську, у формуванні публічного дискурсу щодо проблем фронту і тилу, у генеруванні законодавчих пропозицій. Хоча правовий статус ветеранських спостерігачів формально не регламентований,

їхня діяльність становить вагомий неформальний канал зворотного зв'язку, що дозволяє виявляти проблемні питання, які можуть залишатися поза увагою формальних контрольних органів.

Європейський порівняльно-правовий контекст є важливим орієнтиром для розуміння суб'єктно-інституційної архітектури адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України. Найбільш повчальним для України з огляду на історичну подібність шляху євроатлантичної інтеграції є польський досвід. У дослідженнях П. Латавського, опублікованих у виданні «Демократичний контроль над військом у посткомуністичній Європі» за редакцією Е. Котті, Т. Едмундса і А. Форстера, проаналізовано шлях інституційної трансформації цивільно-військових відносин у Польщі, який включав періоди напружень між Президентом, Урядом і парламентом щодо розподілу повноважень і поступово долався через конституційні реформи [165, с. 24].

Німецька модель цивільного контролю, що ґрунтується на концепції «парламентської армії» (Parlamentsarmee), є іншим важливим орієнтиром. Особливістю цієї моделі є виняткова роль Бундестагу у процесі ухвалення рішень про застосування Збройних Сил Німеччини за межами країни. У межах цієї моделі ключове значення має інститут Уповноваженого Бундестагу зі справ збройних сил (Wehrbeauftragter), запроваджений статтею 45b Основного Закону ФРН. На цій посаді з 5 червня 2025 року перебуває HenningOtte (CDU), який змінив EvaHögl (SPD), що обіймала посаду в 2020–2025 роках [174; 156]. Адаптація цієї моделі є особливо актуальною для України з огляду на нещодавню інституціоналізацію Військового омбудсмена.

Британська модель цивільно-військових відносин має свої унікальні риси, що випливають з тривалої традиції парламентаризму. Центральне місце в системі парламентського контролю посідає Спеціальний комітет з оборони (DefenceSelectCommittee) Палати громад, що має широкі повноваження щодо проведення розслідувань, виклику посадових осіб, отримання інформації, публікації звітів [155]. Окремий впливовий орган контролю становить

Національний аудиторський офіс (National Audit Office), який виконує функцію, аналогічну українській Рахунковій палаті, з потужною експертно-аналітичною інфраструктурою.

Огляд суб'єктно-інституційної архітектури свідчить, що в Україні сформовано достатньо розгалужену систему суб'єктів контролю, яка охоплює всі основні рівні і типи контрольної взаємодії. Водночас низка інституційних елементів перебуває в стадії становлення або потребує посилення спроможностей. Серед таких можна виокремити інститут Військового омбудсмана, який лише починає функціонувати після прийняття відповідного Закону у вересні 2025 року; інститут генерального інспектора Міноборони, що набуває реального змістового наповнення з 2025–2026 років; парламентську експертно-аналітичну інфраструктуру, яка потребує посилення для забезпечення якісного супроводу складних оборонних питань. Подальші підрозділи дисертаційного дослідження присвячуються детальному аналізу нормативних засад, форм і методів контролю, перспектив удосконалення механізму.

1.4. Нормативні засади адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України

Аналіз адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України вимагає окремого розгляду його нормативної основи, тобто сукупності правових норм, що визначають мету, зміст, форми, методи та процедури здійснення контролю. Без чіткої та внутрішньо несуперечливої системи правового регулювання навіть найкраще структурована мережа суб'єктів контролю не може забезпечити належний рівень демократичної підконтрольності Збройних Сил суспільству. Нормативна основа досліджуваного механізму являє собою ієрархічно структуровану систему

джерел права, що охоплює міжнародні договори, Конституцію України, закони, підзаконні нормативно-правові акти, відомчі (локальні) нормативні документи.

Конституція України 1996 року посідає вершинне місце у нормативній ієрархії досліджуваного механізму. Стаття 17 Основного Закону містить базове конституційне положення, згідно з яким захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. У цій же статті закріплено принциповий тезис: Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності [62]. Цей конституційний принцип становить основу демократичного характеру цивільно-військових відносин в Україні і утворює нормативний орієнтир для всіх інших рівнів правового регулювання у досліджуваній сфері.

Стаття 85 Конституції України визначає повноваження Верховної Ради України, серед яких особливе значення для адміністративно-правового механізму контролю мають оголошення стану війни і укладення миру (пункт 9); схвалення рішення Президента про використання Збройних Сил у разі збройної агресії (пункт 23); затвердження загальної структури, чисельності та визначення функцій Збройних Сил (пункт 22); схвалення рішень про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України. Стаття 92 закріплює, що виключно законами України визначаються основи національної безпеки, організації Збройних Сил і забезпечення громадського порядку (пункт 17 частини першої), правовий режим державного кордону (пункт 18), правовий режим воєнного і надзвичайного стану (пункт 19). Ця конституційна норма виключає

можливість підзаконного регулювання найважливіших питань функціонування Збройних Сил України.

Стаття 106 Конституції України визначає повноваження Президента, серед яких для досліджуваного механізму ключове значення мають внесення подання до Верховної Ради України про оголошення стану війни та про введення воєнного стану, прийняття рішення про використання Збройних Сил у разі збройної агресії, призначення на посади та звільнення з посад вищого командування Збройних Сил, очолення Ради національної безпеки і оборони, видання указів і розпоряджень. Стаття 107 регулює правовий статус Ради національної безпеки і оборони України як координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Стаття 116 визначає повноваження Кабінету Міністрів України, який зокрема здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки держави.

Конституційний рівень регулювання потребує врахування й тих змін, що відбулися у конституційному правопорядку у зв'язку з повномасштабною війною. Хоча Конституція в умовах воєнного стану не зазнала прямих текстуальних змін, її застосування у визначений період має певні особливості. Так, відповідно до статті 64 Конституції, в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Окремі права (зокрема право на життя, заборона тортур, презумпція невинуватості та інші) не можуть бути обмеженими навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Ці положення мають фундаментальне значення для розуміння допустимих меж функціонування адміністративно-правового механізму контролю в умовах воєнних обмежень.

Міжнародно-правовий рівень нормативної основи досліджуваного механізму є особливо важливим у контексті євроатлантичної інтеграції України. Згідно зі статтею 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. До таких договорів, що мають значення для розглядуваної проблематики, належать Статут ООН, Загальна декларація прав

людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Гельсінкський заключний акт 1975 року, документи ОБСЄ і Ради Європи у сфері демократичного контролю над збройними силами.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 1950 року, ратифікована Україною 17 липня 1997 року, є джерелом права, що має пряме застосування в українській правовій системі [60]. Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплює обов'язковість для України рішень ЄСПЛ та зобов'язує національні суди застосовувати Конвенцію і практику Суду як джерела права [88]. У досліджуваній сфері особливе значення мають справи ЄСПЛ, у яких порушуються питання прав військовослужбовців (зокрема, класична справа *EngelandOthers v. theNetherlands* 1976 року, що встановила базові стандарти прав «громадянина в уніформі»), а також справи проти України та Російської Федерації щодо подій збройного конфлікту на сході України та в Криму.

Серед документів ОБСЄ ключове значення має Кодекс поведінки щодо політико-військових аспектів безпеки, прийнятий на Будапештському саміті 1994 року. Цей документ закріплює зобов'язання держав-учасниць ОБСЄ щодо політичного контролю над збройними силами та іншими воєнізованими (парамілітарними) формуваннями, забезпечення їхньої відповідальності перед демократично обраними органами влади, інтеграції збройних сил у демократичне суспільство, дотримання прав військовослужбовців [152]. Згідно з пунктом 21 Кодексу, кожна держава-учасниця в будь-який час забезпечує і підтримує ефективне керівництво та контроль за своїми військовими, воєнізованими (парамілітарними) формуваннями і силами державної безпеки з боку конституційно встановлених органів влади, наділених демократичною легітимністю. Пункт 23 закріплює принципову вимогу прозорості оборонного планування і бюджетування. Пункт 30 містить положення про забезпечення військовослужбовцям можливості користуватися

правами людини і основними свободами, що становить нормативну основу європейської концепції «громадянина в уніформі».

Серед документів Ради Європи особливе значення має Рекомендація CM/Rec(2010)4 Комітету Міністрів державам-членам щодо прав людини військовослужбовців, прийнята 24 лютого 2010 року [170]. Цей документ містить деталізований перелік прав і свобод військовослужбовців, рекомендації щодо їх реалізації в національних правових системах, стандарти захисту в дисциплінарних провадженнях, вимоги до механізмів моніторингу дотримання прав. Хоча документ має формально рекомендаційний характер, він становить важливий нормативний орієнтир для держав-членів Ради Європи, у тому числі для України.

Стандарти НАТО, попри відсутність формального членства України в Альянсі, набули значення фактичного джерела вимог до функціонування адміністративно-правового механізму контролю. Це зумовлено зобов'язаннями України у межах процесу досягнення стандартів членства, активною участю в програмах НАТО (зокрема, Building Integrity з 2008 року), імплементацією понад 324 стандартів НАТО станом на 2024 рік [134]. Натівські стандарти охоплюють як технічні аспекти (стандарти озброєнь, систем зв'язку, форменого обмундирування), так і доктринальні (стратегічне планування, кадрова політика, антикорупційне регулювання, прозорість оборонних видатків).

Законодавчий рівень нормативної основи адміністративно-правового механізму контролю охоплює широкий корпус законів України, які за своєю функціональною спрямованістю можна об'єднати у декілька груп. Першу утворюють базові закони у сфері національної безпеки і оборони: Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII (із подальшими змінами), Закон України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII, Закон України «Про Раду національної

безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР [105; 107; 100; 111].

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року, що в редакції станом на січень 2026 року є рамковим документом у сфері функціонування сектору безпеки і оборони, закріплює засади демократичного цивільного контролю над цим сектором, визначає його суб'єктів, форми, принципи. Цей Закон ввів у вітчизняну правову систему понятійний апарат, орієнтований на стандарти НАТО, та закладе нормативні основи для всіх подальших реформ оборонного сектору [105]. У досліджуваному механізмі цей Закон має концептуальне значення, оскільки він уперше в українському праві системно врегулював питання демократичного цивільного контролю над Збройними Силами та іншими утвореннями сектору безпеки і оборони.

Другу групу складають закони, що регулюють організаційні аспекти оборонного сектору: Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII (із подальшими змінами), Закон України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX, Закон України «Про критичну інфраструктуру» від 16 листопада 2021 року № 1882-IX, Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII [110; 103; 109; 102; 113].

Третю групу утворюють закони, що визначають правовий статус військовослужбовців та інших осіб у сфері оборони: Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII (із численними змінами), Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 551-XIV, Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 548-XIV [89; 115; 95; 116].

Особливо важливою для досліджуваного механізму є четверта група законодавчих актів, безпосередньо пов'язаних з контрольною діяльністю в оборонному секторі: Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-III, Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII, Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року № 794-VIII, Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР, Закон України «Про Рахункову палату» від 2 липня 2015 року № 576-VIII, Закон України «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 року № 4603-IX [91; 104; 94; 97; 118; 112; 90].

Закон України «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 року № 4603-IX є важливою новацією у сфері захисту прав військовослужбовців і парламентського контролю над функціонуванням Збройних Сил [90]. Закон визначає правовий статус Військового омбудсмана як посадової особи парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод військовослужбовців та осіб, прирівняних до них у визначеному порядку. До основних повноважень Військового омбудсмана належать здійснення контролю за дотриманням прав військовослужбовців органами військового управління, розгляд звернень військовослужбовців та осіб, прирівняних до них, проведення моніторингових візитів у військові частини, формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері захисту прав осіб, які проходять військову службу. Імплементация цього Закону потребує налагодження інституційної взаємодії з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, формування центрального апарату і регіональної мережі Військового омбудсмана, розробки методології моніторингових візитів.

П'яту групу законодавчих актів складають закони, що регулюють сферу оборонних закупівель і фінансування оборони. Особливе місце серед них

посідає Закон України «Про оборонні закупівлі» від 17 липня 2020 року № 808-IX, що визначає правові засади планування, здійснення та контролю оборонних закупівель [106]. Цей Закон у редакції 2024–2026 років враховує реформи, спрямовані на гармонізацію українського законодавства з директивами Європейського Союзу у сфері публічних і оборонних закупівель, на посилення прозорості та антикорупційного компонента закупівельних процедур. У 2025 році було ухвалено рішення про створення єдиної Агенції оборонних закупівель ДОТ, що почала функціонувати з 1 січня 2026 року [144].

Шосту групу складають кодифіковані правові акти, які містять окремі норми, релевантні для досліджуваної проблематики. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III містить розділ XIX «Військові кримінальні правопорушення», що передбачає кримінальну відповідальність за непокору, опір начальникові, дезертирство, самовільне залишення військової частини та інші правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби [65]. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV регулює порядок розгляду публічно-правових спорів, у тому числі за участю військовослужбовців [56]. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI містить положення, що визначають правові засади бюджетної системи, у тому числі особливості формування і виконання видатків на оборону [12].

Окремої уваги заслуговує проблема кодифікації військового законодавства. Як зазначається в наукових публікаціях, зокрема у дослідженнях М. І. Карпенка, в Україні дотепер не сформовано єдиного кодифікованого акту, що охоплював би комплексно нормативне регулювання у сфері оборони і функціонування Збройних Сил [54]. Натомість відповідні норми розпорошені по великій кількості законів, що ускладнює правозастосування та контрольну діяльність. У наукових публікаціях 2025 року обговорюються концептуальні засади можливої кодифікації військового законодавства, у тому числі з урахуванням польського досвіду прийняття

Закону про оборону Вітчизни (Ustawa o obronie Ojczyzny) від 11 березня 2022 року, який значною мірою кодифікував попереднє оборонне законодавство Польщі [79].

Підзаконний рівень нормативного регулювання охоплює укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністра оборони, інших центральних органів виконавчої влади. Цей рівень становить найбільший за обсягом сегмент нормативної основи і характеризується значною динамічністю.

Укази Президента України у сфері оборони відіграють особливо важливу роль в умовах воєнного стану, коли значна кількість стратегічних рішень ухвалюється саме у такій формі. У 2022 році було видано ключові укази: від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», № 69/2022 «Про утворення військових адміністрацій», № 71/2022 «Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань». Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 затвердив Концепцію забезпечення національної системи стійкості, що набула особливого значення в контексті воєнного стану [153]. Як підкреслює О. П. Котляренко, аналіз указів Президента, виданих у межах статусу Верховного Головнокомандувача, дозволяє говорити про управлінські новації, спрямовані на своєчасне й адекватне реагування на повномасштабну збройну агресію [64, с. 52].

Постанови Кабінету Міністрів України регулюють процедурні аспекти функціонування адміністративно-правового механізму контролю. Серед найбільш значущих слід виокремити Постанову Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 року № 941 про затвердження Порядку проведення оборонного огляду; Положення про Міністерство оборони України; Постанову Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 року № 1001 про Порядок здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту [85]. Ці акти деталізують положення законодавства, забезпечуючи їх практичне застосування у конкретних правовідносинах.

Накази Міністра оборони України та Начальника Генерального штабу становлять окремий рівень підзаконного регулювання. Серед таких актів особливе значення мають Наказ Міністра оборони України від 22 грудня 2020 року № 484 «Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони» [99]; Наказ Міністра оборони України від 15 грудня 2020 року № 475 «Про організацію діяльності з внутрішнього аудиту в системі Міністерства оборони України» [108]; Положення про Аудиторський комітет Міністерства оборони України, затверджене наказом від 14 травня 2024 року № 313 [98]. Як зазначають Н. Г. Габлей і Ю. В. Гладенький, нормативно-правове регулювання правової роботи в Збройних Силах України має багаторівневу структуру, де кожен рівень виконує власні специфічні функції [21].

Стратегічні планувальні документи становлять особливий рівень нормативної основи. До них належать Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента від 14 вересня 2020 року № 392/2020 (зі змінами 2025 року) [131]; Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента від 25 березня 2021 року № 121/2021 [130]; Стратегічний оборонний бюлетень України, затверджений Указом Президента від 17 вересня 2021 року № 473/2021 [129]. Ці документи визначають стратегічні засади державної політики у сфері національної безпеки і оборони на середньо- та довгострокову перспективу, утворюючи внутрішньо узгоджену стратегічну основу функціонування досліджуваного механізму.

Стратегія національної безпеки України ґрунтується на трьох засадничих принципах: стримування, тобто розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України; стійкість, тобто здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей; взаємодія, тобто розвиток стратегічних відносин з ключовими іноземними партнерами,

насамперед з ЄС і НАТО та їхніми державами-членами, Сполученими Штатами Америки [131]. Стратегія воєнної безпеки України заснована на концепції «Воєнна безпека: всеохоплююча оборона», що відображає принципово новий підхід до забезпечення воєнної безпеки в умовах сучасних викликів [130].

План оборони України, затверджений Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 70/2022, набув особливого значення в контексті повномасштабної агресії. Цей документ містить сукупність положень, що визначають зміст, обсяги, виконавців, порядок і строки здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Хоча значна частина положень цього документа становить державну таємницю і недоступна для відкритого аналізу, його роль у функціонуванні досліджуваного механізму є фундаментальною.

Аналіз нормативної основи досліджуваного механізму дозволяє виокремити низку проблемних аспектів. Перший з них становить фрагментарність регулювання, зумовлена тим, що відповідні норми розпорошені по великій кількості законодавчих та підзаконних актів різного рівня, що ухвалені у різні періоди розвитку українського права. Це створює труднощі для системного бачення правового регулювання, ускладнює правозастосовну практику, породжує колізії між нормами різних актів.

Другий проблемний аспект полягає у недостатній внутрішній узгодженості різних рівнів нормативного регулювання. Часті зміни до окремих актів не завжди супроводжуються відповідними змінами до інших, пов'язаних з ними нормативних документів, що призводить до часткової неузгодженості. Це особливо помітно у сфері оборонних закупівель, де законодавчі та підзаконні акти зазнавали численних змін у 2020–2026 роках.

Третій проблемний аспект становить недостатня гармонізація з європейськими стандартами. Хоча Україна послідовно імплементує *acquis*

Європейського Союзу та натівські стандарти, повна гармонізація потребує не лише прийняття нових нормативних актів, а й перегляду великого корпусу чинного законодавства. У сфері публічних і оборонних закупівель, антикорупційного регулювання, захисту прав людини, кібербезпеки збереглися сегменти правового регулювання, що потребують подальшої адаптації до стандартів ЄС.

Четвертим проблемним аспектом є недостатнє врегулювання нових безпекових викликів, зокрема пов'язаних з гібридними загрозами, кібербезпекою, дезінформаційними операціями, використанням штучного інтелекту у військовій сфері. Окремі з цих питань поступово отримують нормативне врегулювання, проте загальна тенденція полягає у відставанні нормативної основи від темпів реальних безпекових змін.

Подолання окреслених проблем потребує системного підходу, що поєднує кодифікацію військового законодавства, поглиблення гармонізації з європейськими стандартами, нормативне врегулювання нових безпекових викликів, посилення узгодженості між різними рівнями нормативного регулювання. Деталізовані рекомендації у цьому напрямі будуть запропоновані у третьому розділі дисертаційного дослідження [46; 47; 48].

Висновки до Розділу 1

Перший розділ дисертаційного дослідження присвячено загальній характеристиці адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України. У межах чотирьох взаємопов'язаних підрозділів послідовно розглянуто поняття та сутність контролю як функції держави, мету, принципи та функції досліджуваного механізму, його суб'єктно-інституційну архітектуру, нормативні засади. Цей послідовний розгляд дозволив сформулювати концептуальну основу для подальшого

дослідження особливостей реалізації контрольної діяльності у досліджуваній сфері та напрямів удосконалення відповідного механізму.

Контроль як адміністративно-правова категорія розглядається у вітчизняній правовій доктрині як форма реалізації державної влади, що забезпечує дотримання правових приписів через систему органів і процедур зворотного зв'язку. На відміну від нагляду, який обмежується перевіркою законності без права прямої корекції управлінських актів, контроль передбачає можливість оперативного втручання у діяльність підконтрольного суб'єкта з оцінкою як законності, так і доцільності його рішень. Для досліджуваної сфери це розмежування має сутнісне значення, оскільки специфіка військової організації вимагає поєднання обох форм впливу задля забезпечення монолітності управління та законності застосування збройної сили.

Адміністративно-правовий механізм контролю над Збройними Силами України являє собою цілісну упорядковану сукупність правових норм, інституційних утворень, процедурних форм і методів, спрямованих на реалізацію функції демократичного цивільного контролю над збройною організацією держави. Цей механізм має дворівневу природу: перший рівень становить внутрішньовідомчий контроль (інспектування, аудит Міністерства оборони), що забезпечує технологічну та дисциплінарну цілісність Збройних Сил; другий рівень утворюють форми зовнішнього демократичного контролю (парламентський, судовий, громадський), які легітимізують діяльність війська в очах суспільства.

Мета адміністративно-правового механізму контролю не є монолітною, а становить ієрархічно структуровану систему цілей різного рівня: стратегічну (забезпечення підпорядкованості легітимного збройного насильства конституційно встановленим демократичним інституціям), інституційно-управлінську (забезпечення інституційної ефективності Збройних Сил), правозахисну (захист прав «громадянина в уніформі»), антикорупційну (запобігання та протидія корупції в оборонному секторі), євроатлантично-

інтеграційну (гармонізація з ЄС та НАТО), стійкісну (забезпечення функціонування механізму в умовах воєнного стану).

Принципи адміністративно-правового механізму контролю утворюють його нормативно-ціннісний фундамент. До них належать загальноправові принципи (верховенство права, законність) та спеціальні принципи контрольної діяльності (підзвітність, прозорість з урахуванням режиму державної таємниці, пропорційність, об'єктивність, спеціалізована компетентність суб'єктів, координація між контрольними органами, цифровізація і технологічна модернізація). Збалансована реалізація цих принципів забезпечує правомірність і ефективність контрольних заходів.

У функціональному вимірі механізм охоплює діагностично-аналітичну, превентивну, правоохоронну, коригувальну, соціально-легітимізаційну, інформаційно-просвітницьку, координаційну, прогностично-аналітичну функції. Усі ці функції утворюють цілісну, взаємопов'язану систему, де повноцінна ефективність досягається лише за умови збалансованої реалізації всього функціонального спектру.

Суб'єктно-інституційна архітектура досліджуваного механізму охоплює сім основних категорій суб'єктів: суб'єкти конституційного рівня (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд); спеціалізовані парламентські структури (профільні комітети, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Рахункова палата, Військовий омбудсман); координаційні органи (Рада національної безпеки і оборони); внутрішньовідомчі структури (Міністерство оборони, Генеральний штаб, Військова служба правопорядку, генеральний інспектор); спеціалізовані антикорупційні органи (НАБУ, САП, НАЗК, ДБР); судові інституції; інституції громадянського суспільства. Лише сукупна дія всіх цих суб'єктів утворює повноцінний механізм контролю.

Кадрова та інституційна динаміка 2022–2026 років суттєво вплинула на функціонування суб'єктно-інституційної архітектури досліджуваного механізму. У зазначений період відбулася зміна чотирьох міністрів оборони (О. Резніков, Р. Умеров, Д. Шмигаль, М. Федоров), запроваджено інститут

генерального інспектора Міноборони, прийнято Закон про Військового омбудсмана, реалізовано корпусну реформу 2025 року, створено єдину Агенцію оборонних закупівель ДОТ з 1 січня 2026 року. Ці інституційні трансформації становлять предмет осмислення в наступних розділах дисертації.

Нормативна основа адміністративно-правового механізму контролю являє собою ієрархічно структуровану систему джерел права, що охоплює міжнародно-правові зобов'язання України (Кодекс поведінки ОБСЄ 1994 року, Рекомендація СМ/Rec(2010)4 Ради Європи, практика ЄСПЛ, стандарти НАТО), конституційні норми (статті 17, 85, 92, 106, 107, 116 Конституції України), законодавчі акти (Закон «Про національну безпеку України», Закон «Про оборону України», Закон «Про оборонні закупівлі», Закон «Про Військового омбудсмана» та інші), підзаконні нормативно-правові акти, стратегічні планувальні документи, відомчі (локальні) акти.

Аналіз нормативної основи засвідчує наявність низки системних проблем, серед яких фрагментарність регулювання, недостатня внутрішня узгодженість різних рівнів актів, недостатня гармонізація з європейськими стандартами, недостатнє врегулювання нових безпекових викликів (гібридних загроз, кібербезпеки, штучного інтелекту у військовій сфері). Подолання цих проблем потребує системного підходу, що поєднує кодифікацію військового законодавства, поглиблення гармонізації з *acquis* ЄС, нормативне врегулювання нових безпекових викликів, посилення узгодженості між різними рівнями нормативного регулювання.

Сформульовані у першому розділі теоретичні положення створюють методологічну основу для подальшого дослідження особливостей реалізації адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України, аналізу його окремих складових (форм і методів державного контролю, судового контролю, громадського контролю), а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення цього механізму на основі вітчизняного і міжнародного досвіду.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

2.1. Форми і методи здійснення державного контролю за діяльністю Збройних Сил України

Концептуально-сутнісні, функціонально-цільові та суб'єктно-нормативні засади адміністративно-правового механізму контролю, проаналізовані у попередньому розділі, набувають практичної значущості лише через конкретні форми і методи реалізації контрольних повноважень. Без чіткого розуміння того, у який спосіб уповноважені суб'єкти здійснюють перевірочні дії, які юридичні акти видають за їх результатами, як вибудовується процедурна сторона контрольної діяльності, неможливо забезпечити належний рівень підконтрольності військової організації демократичним інституціям держави.

Категорії «форма» і «метод» належать до базових понять адміністративно-правової науки. У вітчизняній доктрині сформувався достатньо стійкий підхід, відповідно до якого форми державного управління визначаються як зовнішнє вираження конкретних управлінських дій, що здійснюються органами державної влади для реалізації поставлених завдань, тоді як методи становлять способи, прийоми та засоби цілеспрямованого, організуючого впливу суб'єктів управління на об'єкти, віднесені до їх ведення. Стосовно контрольної діяльності у сфері функціонування Збройних Сил України ці категорії розглядаються як взаємодоповнювальні: будь-яка форма наповнюється змістом через використання тих чи інших методів, а будь-який метод реалізується у певній юридичній або не-юридичній формі.

У вітчизняній адміністративно-правовій науці склався усталений поділ форм державного управління на правові та неправові, який повністю поширюється і на сферу контрольної діяльності. До правових форм у механізмі контролю над Збройними Силами належать ті, використання яких спричиняє виникнення юридичного ефекту і утворює адміністративно-правові відносини. Найбільш типовими прикладами є видання нормативно-правових актів контрольного характеру (наказів Міністра оборони про затвердження звітів за результатами перевірок, постанов Кабінету Міністрів про реалізацію антикорупційних заходів); видання індивідуальних правових актів (наказів про притягнення до дисциплінарної відповідальності, протоколів про адміністративні правопорушення, обвинувальних актів за результатами розслідування); ухвалення судових рішень за результатами адміністративного судочинства; рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції законів у сфері національної безпеки і оборони; постанови та подання Рахункової палати за результатами фінансового аудиту; акти реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Усі ці форми безпосередньо створюють, змінюють або припиняють правовідносини.

До неправових форм контролю належать такі дії, що не утворюють самостійних юридичних наслідків, проте мають значення для контрольної діяльності. Серед них можна виокремити проведення інспекцій та перевірок (як попередній етап перед виданням правового акта); підготовка аналітичних звітів та інформаційних довідок; проведення нарад, координаційних засідань, експертних обговорень; здійснення статистичних спостережень та моніторингу; створення баз даних і реєстрів, що використовуються в контрольній діяльності; проведення консультацій з громадськими організаціями, експертними центрами, міжнародними партнерами. Ці організаційно-аналітичні дії передують виданню правових актів і утворюють фактичну основу для прийняття управлінських рішень.

Систематика форм державного контролю передбачає їх класифікацію не лише за критерієм правової природи, а й за низкою інших критеріїв, які

розкривають багатовимірну природу контрольної діяльності. За критерієм характеру взаємодії контрольного органу з підконтрольним об'єктом форми поділяються на безпосередні (прямі) та опосередковані. Безпосередніми є ті, у яких контрольний орган власними силами і власною компетенцією виявляє факти, аналізує їх, виносить рішення (виїзні перевірки Рахункової палати у військових частинах, інспекції Військової служби правопорядку, перевірки Міністерством оборони підпорядкованих структурних підрозділів). Опосередкованими є форми, що реалізуються через використання інформації, отриманої від інших суб'єктів (парламентський контроль через заслуховування звітів виконавчої влади, президентський контроль через подання Міністра оборони, громадський контроль через використання офіційно опублікованої статистичної звітності).

За критерієм стадії управлінського процесу прийнято виокремлювати попередній, поточний та наступний контроль. Попередній контроль здійснюється до прийняття управлінського рішення з метою недопущення ухвалення незаконних або неефективних актів. У сфері Збройних Сил України прикладами попереднього контролю є правова експертиза проектів наказів юридичною службою, погодження документації з фінансовими підрозділами перед укладенням договорів, попередній контроль з боку парламенту під час розгляду проекту державного бюджету в частині оборонних видатків. Поточний контроль здійснюється у процесі реалізації відповідної діяльності і передбачає постійний моніторинг виконання наказів, доручень, бойових завдань. Наступний контроль реалізується після завершення певного етапу діяльності і охоплює підбиття підсумків навчань, аналіз бойових операцій, фінансовий аудит за підсумками виконання бюджетних програм.

За просторовим виміром форми контролю поділяються на виїзні (натурні) та документарні (камеральні). Виїзні форми передбачають безпосереднє прибуття контрольного органу на місце розташування підконтрольного об'єкта, огляд приміщень, складів, техніки, опитування особового складу. Документарні форми ґрунтуються на роботі з письмовими

матеріалами, що подаються підконтрольним об'єктом. У сучасній практиці поряд з ними розвивається третя форма у вигляді дистанційного електронного контролю, що передбачає використання цифрових інформаційних систем для отримання даних у режимі реального часу. Зростання частки дистанційного контролю становить одну з визначальних тенденцій модернізації адміністративно-правового механізму у досліджуваній сфері.

За рівнем гласності та публічності форми контролю можуть бути відкритими, обмежено відкритими та закритими. Відкриті форми передбачають повну прозорість процесу контролю та оприлюднення його результатів, що характерно для більшості заходів громадського контролю та частини парламентських процедур. Обмежено відкриті форми мають обмежений доступ до інформації, у тому числі через режим державної таємниці; результати таких заходів частково оприлюднюються в узагальненому вигляді. Закриті форми передбачають повну непрозорість для зовнішнього спостерігача, що є типовим для оперативно-розшукової діяльності, окремих видів внутрішньовійськового контролю, контррозвідувальних заходів.

Окремий критерій, що набуває особливої актуальності в умовах військової агресії, становить поділ форм контролю за правовим режимом їх реалізації. У межах цього критерію розрізняють форми контролю мирного часу, форми контролю особливого періоду (воєнного стану), форми контролю в умовах надзвичайних ситуацій. Кожен з цих режимів передбачає специфічну юридичну архітектуру, з різним обсягом повноважень суб'єктів контролю, різною оперативністю прийняття рішень, різним рівнем процедурних гарантій для підконтрольних об'єктів. Перехід від мирного до особливого правового режиму, що відбувся в Україні з 24 лютого 2022 року, актуалізував потребу в чіткому нормативному оформленні специфічних форм контролю, які мають застосовуватися саме в умовах воєнного стану.

Запропонована систематика форм контролю не є взаємовиключною. Кожна конкретна форма реалізації контролю одночасно належить до різних

класифікаційних категорій. Наприклад, виїзна перевірка Рахункової палати в Міністерстві оборони є водночас правовою (вносяться рішення з юридичним ефектом), безпосередньою (Рахункова палата власними силами здійснює аудит), наступною (за підсумками виконання бюджетних зобов'язань), виїзною, обмежено відкритою (з урахуванням режиму таємності), специфічною для умов воєнного часу. Така багатовимірна характеристика дає змогу більш точно уявити реальну природу конкретної форми і визначити можливі напрями її вдосконалення.

Методи здійснення державного контролю за діяльністю Збройних Сил України також підлягають теоретичній систематизації. На відміну від форм, що відповідають на запитання «у якому зовнішньому вигляді реалізується контроль», методи дають відповідь на запитання «яким способом, прийомом, засобом ведеться контроль». У сучасній адміністративно-правовій науці традиційно виокремлюються два рівні методів: загальні методи державного управління та спеціальні методи контрольної діяльності.

На рівні загальних методів державного управління прийнято виокремлювати методи переконання, заохочення та примусу. Метод переконання реалізується через правове виховання, інформаційно-роз'яснювальну роботу, формування правової культури особового складу. Він особливо ефективний у тих випадках, коли поєднується з реальними завданнями, які розв'язують військові колективи, з використанням різноманітних форм правової пропаганди (доповідей, лекцій, бесід на правові теми, методичних збірок, медіа-формату). Метод заохочення реалізується через позитивне стимулювання військовослужбовців та посадовців до правомірної поведінки, дотримання військової дисципліни, зразкового виконання службових обов'язків. Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 551-XIV передбачає систему заохочень, що становить інструмент регулятивного впливу на особовий склад [95]. У межах механізму контролю заохочення може застосовуватися як за результатами проведених перевірок, що підтвердили

зразкове виконання обов'язків, так і за конкретні заслуги у виявленні правопорушень або повідомленні про корупційні факти.

Метод примусу реалізується через систему юридичної відповідальності: дисциплінарної, адміністративної, кримінальної. Дисциплінарна відповідальність регулюється Дисциплінарним статутом Збройних Сил; адміністративна, з відповідними особливостями, Кодексом України про адміністративні правопорушення; кримінальна, розділом XIX Кримінального кодексу України «Військові кримінальні правопорушення». У разі вчинення військовослужбовцем адміністративного правопорушення командир військової частини зобов'язаний у межах своїх повноважень вжити заходів для його припинення та письмово повідомити про вчинення відповідному прокуророві. У 2022–2026 роках значно зросла кількість кримінальних проваджень за фактами самовільного залишення військових частин (стаття 407 КК України) та дезертирства (стаття 408 КК України), що пов'язано з масштабом мобілізаційних заходів і тривалістю активних бойових дій [65].

На рівні спеціальних методів контрольної діяльності виокремлюються інформаційно-аналітичні методи (збирання, опрацювання, узагальнення, інтерпретація даних щодо стану підконтрольних об'єктів); інспекційно-перевірочні методи (безпосередня перевірка фактичного стану справ); ревізійно-аудиторські методи (систематична фінансово-господарська перевірка); експертно-оцінкові методи (залучення фахівців для оцінки складних питань); порівняльно-нормативні методи (зіставлення фактичних показників з нормативно встановленими); прогностичні методи (моделювання можливих ризиків та сценаріїв розвитку ситуації); координаційні методи (узгодження дій різних суб'єктів контролю); консультативно-методичні методи (надання роз'яснень, рекомендацій, методичних матеріалів).

Сучасний етап розвитку методів контрольної діяльності характеризується значним розширенням арсеналу за рахунок цифрових інструментів. У дослідженнях професора І. М. Шопіної обґрунтовується теза про те, що сучасний розвиток адміністративно-правового регулювання у сфері

забезпечення національної безпеки потребує врахування цифрової трансформації публічного управління та формування у посадовців компетенцій з питань цифрової безпеки і технологічних аспектів управління [145]. У межах контрольної діяльності цифровізація проявляється у застосуванні автоматизованих систем збору даних, інструментів аналізу великих масивів інформації, технологій штучного інтелекту для виявлення аномалій та ризикових сигналів, цифрових платформ електронного декларування та обміну інформацією між контрольними органами.

Методи контролю реалізуються не відокремлено, а в комплексі. Проведення планової перевірки військової частини Рахунковою палатою, наприклад, передбачає поетапне застосування інформаційно-аналітичних методів (вивчення документації), інспекційних методів (натурного огляду майна), порівняльно-нормативних методів (зіставлення фактичних видатків з нормативними), експертно-оцінкових методів (залучення фахівців з військово-технічних питань), прогностичних методів (оцінки ризиків подальших порушень), консультативно-методичних методів (надання рекомендацій підконтрольному об'єкту щодо усунення виявлених недоліків). Лише таке комплексне використання методів забезпечує необхідну якість і всебічність контрольної діяльності.

Внутрішньовідомчий контроль у системі Міністерства оборони України та Збройних Сил України становить найбільш інтенсивний за щоденним обсягом сегмент адміністративно-правового механізму. На відміну від зовнішніх форм контролю, що реалізуються періодично або у відповідь на конкретні події, внутрішньовідомчий контроль здійснюється безперервно і охоплює всі аспекти повсякденного функціонування військової організації: виконання конкретних бойових завдань, дотримання військової дисципліни, використання матеріально-технічних, фінансових, кадрових ресурсів. Саме внутрішньовідомчий контроль першим виявляє більшість порушень, відхилень і помилок, що згодом можуть стати предметом зовнішнього контролю [48].

Структурно внутрішньовідомчий контроль реалізується через декілька основних інституційних компонентів. До них належать Департамент внутрішнього аудиту Міністерства оборони, що функціонує на основі наказу Міноборони від 15 грудня 2020 року № 475 [108] та Положення про Аудиторський комітет, затвердженого наказом Міноборони від 14 травня 2024 року № 313 [98]; інспекційні підрозділи різних рівнів управління; антикорупційний уповноважений Міноборони; новостворений інститут генерального інспектора (з призначенням Юрія Мироненка у березні 2026 року). Кожен з цих компонентів виконує свою специфічну функцію, проте всі вони перебувають у складній взаємодії, що іноді породжує проблеми координації, дублювання повноважень, нечіткого розмежування зон відповідальності.

Особливістю внутрішньовідомчого контролю в умовах воєнного стану є посилення оперативного компонента. Класичні планові аудиторські процедури, що в мирний час могли тривати кілька тижнів, у воєнних умовах часто скорочуються до кількох днів. Це обумовлює потребу у більш чіткому плануванні, використанні передових інформаційних технологій, розширенні дистанційних форм роботи. Водночас оперативізація створює ризики для якості перевірочних заходів, що вимагає компенсації через посилення методологічної підготовки аудиторів та автоматизації окремих процедур.

Парламентські форми контролю реалізуються Верховною Радою України та її органами на основі положень Конституції України та Закону України «Про національну безпеку України». До основних парламентських форм у досліджуваній сфері належать розгляд і затвердження стратегічних документів (Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України); затвердження державного бюджету з обов'язковим розглядом оборонних видатків як окремого блоку; ратифікація міжнародних договорів у сфері оборони; парламентські слухання з питань функціонування сектору безпеки і оборони; парламентські розслідування; депутатські запити та звернення; робота тимчасових слідчих комісій; здійснення контрольних

функцій через профільні комітети, насамперед Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки.

Особливим інструментом парламентського контролю в умовах воєнного стану стали закриті засідання і брифінги, що дозволяють депутатам отримувати інформацію з обмеженим доступом без її розголошення. Така форма дає змогу поєднати потребу у повноцінному парламентському контролі з вимогами охорони державної таємниці. Водночас вона звужує можливості громадського обговорення відповідних питань, що стало предметом неодноразових дискусій у фахових публікаціях.

Закон України від 17 вересня 2025 року № 4603-IX «Про Військового омбудсмена» запровадив у систему парламентського контролю якісно нову форму у вигляді моніторингових візитів спеціалізованого Уповноваженого до військових частин, центрів комплектування та соціальної підтримки, інших структур, де перебувають військовослужбовці [90]. Аналогом цієї форми у європейській практиці є моніторингові візити німецького Wehrbeauftragter, який щорічно проводить близько 80–100 таких візитів і готує за їх результатами розгорнуту річну доповідь Бундестагу. Імплементация українського Закону передбачає поступове налагодження системи таких візитів з відповідним методологічним забезпеченням.

Фінансово-аудиторські форми контролю реалізуються насамперед Рахунковою палатою на основі Закону України «Про Рахункову палату» від 2 липня 2015 року № 576-VIII [112]. До цих форм належать аудит ефективності, фінансовий аудит, аудит відповідності, експертно-аналітичні заходи. У 2022–2026 роках обсяг роботи Рахункової палати у сфері оборонних видатків зріс багаторазово, що обумовлено безпрецедентним розширенням оборонного бюджету (понад 25 % видатків зведеного бюджету на оборону і безпеку) та масштабом міжнародної військової допомоги. Окремим напрямом стала розробка методології аудиту іноземної допомоги, що становить технічно складне завдання з огляду на різноманіття джерел, форм надходження, валют, цільового призначення [50].

Антикорупційні форми контролю реалізуються Національним антикорупційним бюро України, Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, Національним агентством з питань запобігання корупції, Державним бюро розслідувань. У сфері оборонного сектору НАБУ зосереджується на розслідуванні корупційних правопорушень вищих посадовців; НАЗК веде моніторинг декларацій та конфліктів інтересів; ДБР розслідує військові кримінальні правопорушення та злочини службових осіб особливо відповідального становища. У липні 2025 року НАЗК спільно з Агенцією оборонних закупівель і Державним оператором тилу презентували прогрес впровадження механізмів прозорості, доброчесності та підзвітності в оборонних закупівлях, що становить приклад скоординованої антикорупційної форми контролю [74].

Воєнний стан, введений в Україні Указом Президента від 24 лютого 2022 року № 64/2022, створив специфічну юридичну реальність, у якій усталені форми контролю мирного часу адаптуються до нових обставин, а паралельно виникають специфічні форми, властиві саме особливому правовому режиму. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII утворює загальну юридичну основу для такої адаптації [110].

Першою з трансформацій є оперативізація контрольних процедур. Стандартні планові перевірки, які у мирний час могли тривати кілька тижнів, у воєнних умовах часто скорочуються до кількох днів або годин. Це обумовлено як необхідністю оперативного реагування на виявлені порушення, так і об'єктивними обмеженнями, пов'язаними з активними бойовими діями. Як зазначає С. А. Пархоменко, виданим у 2022 році Президентом України указам у відповідь на повномасштабну агресію були властиві саме такі риси оперативності та адекватності реагування [80, с. 47].

Другою трансформацією стало розширення повноважень військових адміністрацій. У межах системи цивільно-військових відносин в умовах воєнного стану зростає роль обласних і районних військових адміністрацій, які отримали специфічні контрольні повноваження щодо забезпечення

обороздатності територій, здійснення мобілізаційних заходів, координації з місцевим самоврядуванням. У разі утворення обласної або районної військової адміністрації на період воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи скасування статус такої адміністрації набувають відповідні обласні або районні державні адміністрації [55].

Третя трансформація пов'язана з функціонуванням Ставки Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про Збройні Сили України», в особливий період керівництво Збройними Силами та іншими військовими формуваннями Президент може здійснювати через Ставку Верховного Головнокомандувача, робочим органом якої є Генеральний штаб [100]. Ставка функціонує як спеціалізований механізм об'єднаного стратегічного керівництва, що поєднує функції управління, координації та контролю в умовах активних бойових дій.

Четверта трансформація стосується посилення вимог до прозорості використання міжнародної військової допомоги. Безпрецедентний обсяг військово-технічної підтримки України з боку держав-партнерів створив потребу в особливих формах контролю, що дозволили б забезпечити цільове використання отриманих ресурсів. У межах цього напряму розширилися повноваження Рахункової палати, активізувалася діяльність антикорупційних органів, посилилися процедури звітності перед донорами. У 2024–2025 роках відбулася значна нормалізація цих процесів через створення спеціалізованих координаційних структур.

П'ята трансформація проявляється у розвитку цифрових форм контролю. У межах безпрецедентної цифрової трансформації, яку Україна проходить з 2022 року, значно розширилися можливості використання інформаційних технологій для реалізації контрольних функцій. Це проявилось в автоматизованому моніторингу публічних закупівель через систему Prozorro; запровадженні цифрових платформ електронного декларування; інтеграції інформаційних систем фінансового обліку в оборонному секторі; цифрових інструментах комунікації між контрольними органами;

використанні технологій штучного інтелекту для виявлення аномалій у фінансових потоках. У жовтні 2025 року українська система DELTA стала основною системою управління на навчаннях НАТО REPMUS 2025, що засвідчило міжнародне визнання якості українських цифрових рішень у сфері військового управління та контролю [3].

Шостою трансформацією стало посилення взаємодії між суб'єктами контролю. Воєнний стан вимагає максимально оперативної координації дій усіх контрольних органів, що обумовило формування спеціальних координаційних механізмів. До них належать спільні робочі групи НАБУ та САП у конкретних розслідуваннях; взаємодія Рахункової палати з парламентськими комітетами через регулярні робочі засідання; координація Уповноваженого з прав людини з військовими адміністраціями у питаннях захисту прав мобілізованих; партнерство антикорупційних органів з громадськими організаціями у спільних розслідуваннях.

Аналіз чинної архітектури форм і методів державного контролю виявляє низку проблемних аспектів, що становлять актуальне поле для подальших нормотворчих і організаційних реформ. Перша системна проблема пов'язана з недостатньою скоординованістю дій різних суб'єктів контролю. Широка мережа контрольних органів характеризується іноді паралельністю перевірочних дій, дублюванням, а в окремих сферах, навпаки, наявністю прогалів. Розв'язання цієї проблеми потребує не лише удосконалення нормативно-правової основи (через нормативне закріплення міжвідомчої взаємодії), а й розвитку культури координаційної роботи на практиці.

Друга проблема стосується недостатньої цифрової інтегрованості контрольних процедур. Кожен контрольний орган часто розробляє власні інформаційні системи, які не завжди сумісні з системами інших органів. Це створює труднощі для оперативного обміну інформацією, спричиняє дублювання запитів до підконтрольних об'єктів, формує додаткове адміністративне навантаження на військові частини. Розв'язання потребує

розробки інтегрованої архітектури цифрових інструментів державного контролю з дотриманням вимог захисту інформації.

Третя проблема являє собою складність балансування між потребами оперативного реагування і дотриманням процедурних гарантій. У мирних умовах процедурні правила контрольної діяльності переважно орієнтовані на максимальну формалізацію, що забезпечує захист прав підконтрольних осіб. У воєнний час оперативні потреби часто вимагають скорочення процедур, що породжує ризики для процесуальних гарантій. Оптимальний баланс не може бути визначений раз і назавжди і має динамічно адаптуватися до конкретної безпекової ситуації.

Четверта проблема стосується недостатньої публічності частини контрольних результатів. Через специфіку оборонної сфери значна частина інформації про результати контрольної діяльності охоплюється режимом державної таємниці, що об'єктивно обмежує можливості громадського контролю. Хоча необхідність захисту таємної інформації не викликає сумнівів, надмірне розширення режиму таємності може створювати ризики для прозорості й підконтрольності оборонного сектору. У європейській практиці сформувалися підходи, що поєднують конфіденційність з публічністю через систему деталізованих узагальнених звітів, які оприлюднюються після певного часу або у відредагованому вигляді.

П'ята проблема пов'язана з неоднорідністю професійної підготовки кадрів контрольних органів у сфері специфіки оборонної проблематики. Більшість суб'єктів контролю формувалися на базі загальних публічно-адміністративних компетенцій, які не завжди є достатніми для розгляду специфічних оборонних питань. Розв'язання потребує цілеспрямованої системи підготовки і підвищення кваліфікації, що поєднувала б загальну адміністративно-правову підготовку зі спеціалізацією в оборонних питаннях.

Шоста проблема стосується недостатньої врегульованості нових форм контролю, що з'являються у практичній діяльності. До них належать контроль за використанням міжнародної військової допомоги, контроль за діяльністю

спеціалізованих координаційних структур воєнного часу, контроль за оборонними інноваціями та технологіями подвійного використання. Кожна з цих сфер потребує цілеспрямованого нормативного оформлення.

Сьома проблема являє собою недостатню розвиненість аналітичної підтримки контрольних органів. Сучасні форми контрольної діяльності вимагають високопрофесійного аналізу складних масивів даних, моделювання ризиків, прогнозування наслідків управлінських рішень. Хоча окремі контрольні органи вже розвинули потужну аналітичну спроможність (Рахункова палата, НАЗК), у багатьох інших ця спроможність залишається недостатньо розвинутою.

Перспективи подальшого вдосконалення форм і методів державного контролю можна окреслити за декількома магістральними напрямками. Розширення цифровізації передбачає не лише впровадження окремих цифрових інструментів, а й формування цілісної цифрової архітектури державного контролю в оборонному секторі. Розвиток ризик-орієнтованого підходу дозволяє концентрувати контрольні ресурси на тих сферах, де ризики найвищі, і вже впроваджується в Міноборони через систему управління ризиками. Гармонізація методології контролю зі стандартами НАТО триває в межах процесу імплементації понад 324 стандартів Альянсу, які Україна засвоїла станом на 2024 рік [134].

Окремий напрям становить розвиток спеціалізованої парламентської контрольної інфраструктури через розширення секретаріатів парламентських комітетів з оборонних питань, формування експертних рад, постійне підвищення кваліфікації депутатського корпусу. Нормативне оформлення нових форм контролю охоплює контроль за використанням міжнародної військової допомоги, діяльністю спеціалізованих координаційних структур воєнного часу, оборонними інноваціями. Розвиток методологічної бази для аудиту складних оборонних видатків потребує спеціалізованої методології, що поєднує фінансовий аналіз з технічно-експертним. Посилення взаємодії державних контрольних органів з громадськими інституціями відповідає

сучасним європейським стандартам демократичного контролю над сектором безпеки і оборони.

2.2. Судовий контроль як механізм забезпечення законності в діяльності Збройних Сил України

Серед розглянутих форм державного контролю особливе місце посідає судовий контроль як специфічний спосіб забезпечення законності у функціонуванні органів публічної влади та військових формувань. На відміну від внутрішньовідомчого, парламентського, фінансово-аудиторського контролю, які мають здебільшого превентивний або поточний характер та реалізуються в межах виконавчо-розпорядчої вертикалі, судовий контроль виконує особливу функцію відновлення порушеного права через незалежне правозастосування. Це робить його унікальним інструментом адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України.

Конституційна основа судового контролю закріплена у статтях 124–129-1 Конституції України, що визначають засадничі принципи здійснення правосуддя, незалежність судової влади, обов'язковість судових рішень. Стаття 129-1 Конституції встановлює, що судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [62]. Це конституційне положення утворює фундамент для розуміння судового контролю не лише як механізму ухвалення рішення, а й як інструменту забезпечення його реальної реалізації, що особливо актуально у спорах із суб'єктами владних повноважень, зокрема військовими адміністраціями та органами військового управління.

Категорія «судовий контроль» у вітчизняній правовій доктрині має дві відносно самостійні смислові площини. У широкому розумінні судовий

контроль постає як особливий вид державної контрольної діяльності, що реалізується через систему судових органів і охоплює всі ситуації, коли суд перевіряє законність актів, дій або бездіяльності інших суб'єктів. Це розуміння охоплює конституційний контроль, контроль адміністративних судів за актами публічної адміністрації, судовий нагляд за проведенням окремих процесуальних дій під час досудового розслідування, контроль за виконанням судових рішень. У вузькому процесуальному розумінні судовий контроль зводиться до контролю за виконанням рішень, ухвалених у конкретних справах, у порядку, визначеному процесуальним законодавством. У цьому дисертаційному дослідженні категорія застосовується переважно у широкому розумінні.

Однією з ключових теоретичних характеристик судового контролю є його співвідношення з іншими формами державного контролю. На відміну від адміністративного, парламентського, фінансового контролю, які здійснюються відповідно органами виконавчої або законодавчої влади у межах своїх владних повноважень, судовий контроль реалізується незалежним судом за зверненням заінтересованих осіб (а в окремих випадках у межах обов'язку, визначеного законом). Така процесуальна архітектура забезпечує його унікальну роль як «останньої інстанції» захисту прав, у якій можуть оскаржуватися рішення всіх інших контрольних органів. Адміністративні суди часто стають фінальною інстанцією, де військовослужбовці можуть знайти захист своїх прав, особливо коли інші механізми не спрацьовують або реалізуються неефективно.

Особливістю судового контролю у досліджуваній сфері є його здійснення через декілька рівнів вітчизняної судової системи. Адміністративні суди (місцеві та апеляційні, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду) розглядають публічно-правові спори, що виникають у відносинах між військовослужбовцями (або іншими особами) і органами військового управління та військовими формуваннями. Загальні суди розглядають кримінальні провадження щодо військових кримінальних

правопорушень, а також цивільні спори, що можуть мати дотичність до військової сфери. Конституційний Суд України здійснює конституційний контроль щодо законів та інших правових актів у сфері національної безпеки і оборони. Велика Палата Верховного Суду формує єдину судову практику, що має визначальне значення для всієї системи. Окрему складову утворює міжнародний регіональний рівень, представлений Європейським судом з прав людини.

Сучасний стан судового контролю над діяльністю Збройних Сил України характеризується значною динамікою у 2022–2026 роках, що обумовлено повномасштабною агресією та введенням воєнного стану. Кількість позовних заяв військовослужбовців до адміністративних судів багаторазово зростає, що пов'язано як з більшою чисельністю самих військовослужбовців внаслідок мобілізації, так і з новими правовими проблемами (відмови у наданні відстрочок, питання соціальних виплат, спори щодо обчислення вислуги років, статусних рішень). Як зазначає голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду М. І. Смокович у виступі під час наукової конференції з проблем захисту прав військовослужбовців, війна впливає на всі сфери суспільного життя, і немає такого українця, який би не відчув на собі її наслідків; військовослужбовці нерідко змушені звертатися з позовами до адміністративних судів з метою захисту своїх прав, свобод та законних інтересів, порушених суб'єктами владних повноважень [82].

Теоретико-правові засади судового контролю в адміністративному судочинстві еволюціонували разом із розвитком ідеї адміністративної юстиції в українській правовій системі. Вітчизняна правова традиція спочатку розглядала суд переважно як орган вирішення спорів між приватними особами, тоді як спори громадян з публічною адміністрацією розв'язувалися переважно в межах самої адміністративної вертикалі. Принципова зміна відбулася з ухваленням Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV, який запровадив самостійну систему

адміністративних судів і чітко визначив порядок розгляду публічно-правових спорів [56]. З цього моменту саме адміністративний суд став основним інструментом юридичного гарантування законності у функціонуванні органів виконавчої влади та інших суб'єктів владних повноважень, у тому числі органів військового управління та військових формувань.

Згідно з частиною першою статті 5 Кодексу адміністративного судочинства України, кожна особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи або законні інтереси. Позовна заява в порядку адміністративного судочинства пред'являється до суду першої інстанції (місцевих адміністративних судів, окружних адміністративних судів), апеляційних адміністративних судів, Верховного Суду. Така архітектура утворює багатоінстанційну модель захисту, що дозволяє особі поетапно оскаржувати ухвалені рішення.

Принциповим у понятті судового контролю в адміністративному судочинстві є те, що він здійснюється не з ініціативи суду, а за зверненням заінтересованої особи. Це відрізняє його від інших форм державного контролю, які реалізуються у плановому порядку або у відповідь на сигнали про можливі порушення. У досліджуваній сфері це означає, що судовий контроль над діяльністю органів військового управління активізується тоді, коли військовослужбовець, член його сім'ї, інша особа звертається з позовом, оскаржуючи конкретне рішення, дію чи бездіяльність. Такий порядок забезпечує максимальну адресність контролю, його зосередженість на реальних правових проблемах, що виникають у конкретних особистих ситуаціях.

Окрему теоретичну категорію становить судовий контроль за виконанням судових рішень. Згідно зі статтею 382 Кодексу адміністративного судочинства України, адміністративний суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк

звіт про виконання судового рішення [56, ст. 382]. Цей механізм має особливе значення в умовах воєнного стану, коли виконання судових рішень об'єктивно ускладнюється через зупинення виконавчих проваджень на період воєнного стану відповідно до Перехідних положень Закону України «Про виконавче провадження».

Алгоритм використання судового контролю за виконанням судових рішень передбачає такі послідовні кроки: отримання виконавчого листа після набрання рішенням законної сили; надсилання його до виконавчої служби для відкриття виконавчого провадження; у разі винесення постанови про зупинення виконання у зв'язку з воєнним станом, подання до суду, який ухвалював рішення у справі, заяви про встановлення судового контролю за виконанням судового рішення. Судовий контроль за виконанням стає необхідним кроком, якщо орган військового управління ухиляється від виконання рішення суду.

Предметом судового контролю в досліджуваній сфері виступають індивідуальні правові акти органів військового управління (накази Міністра оборони, накази командирів військових частин, рішення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки); рішення військових адміністрацій, утворених відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [110]; дії й бездіяльність посадових осіб органів військового управління; нормативно-правові акти, видані суб'єктами сектору безпеки і оборони, що порушують права заявників; результати службових розслідувань, дисциплінарних проваджень.

Серед категорій справ, що найчастіше розглядаються адміністративними судами у досліджуваній сфері, можна виокремити оскарження рішень про мобілізацію та призов; спори щодо надання чи відмови у наданні відстрочок від мобілізації; справи щодо порядку проходження військової служби, переведень, звільнень; питання соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей; спори щодо виплати одноразової грошової допомоги в разі поранення, інвалідності, загибелі;

пенсійні справи військовослужбовців; спори щодо обчислення вислуги років і відповідних соціальних виплат; справи щодо застосування дисциплінарних стягнень; питання реалізації житлових прав військовослужбовців. Ця тематична палітра відображає основні життєві обставини, що породжують необхідність захисту прав осіб, які перебувають у публічно-правових відносинах з військовими формуваннями.

Конституційний Суд України посідає особливе місце в системі судового контролю над діяльністю Збройних Сил України. Його статус визначений у Розділі XII Конституції України та Законі України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, Конституційний Суд здійснює перевірку відповідності Конституції законів та інших правових актів, що стосуються сфери національної безпеки і оборони, тлумачить положення Конституції щодо повноважень суб'єктів цієї сфери, ухвалює рішення в справах за конституційними скаргами фізичних осіб, у тому числі військовослужбовців [101].

Найбільш показовим прикладом ефективності конституційного контролю у досліджуваній сфері є Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) [127]. У цьому Рішенні Суд визнав неконституційним обмеження права військовослужбовців на отримання одноразової грошової допомоги дворічним строком, що скасувало існуюче на той час нормативне обмеження. Це Рішення стало прецедентним для подальшої судової практики: численні постанови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду посиляються на нього як на правовий орієнтир при розгляді відповідних спорів [127].

Прикладом практичного застосування цієї правової позиції стала постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 жовтня 2025 року у справі № 640/4633/22 [87]. У ній суд касаційної інстанції зазначив, що суди попередніх інстанцій, аналізуючи підставу щодо застосування дворічного строку, дійшли помилкового висновку про відмову у задоволенні позовних вимог, оскільки останній не ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права та суперечить конституційним засадам соціального захисту військовослужбовців. Колегія суддів зазначила, що Конституційний Суд України Рішенням від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 положення пункту 4 статті 16-3 Закону № 2011-ХІІ визнав такими, що не відповідають Конституції України, а саме статтям 1, 3, частинам першій та другій статті 8, частинам п'ятій та першій статті 17 Конституції.

Інститут конституційної скарги, запроваджений в українській правовій системі з 2017 року, відкрив нові можливості для безпосереднього звернення військовослужбовців до Конституційного Суду у разі застосування у їхніх справах неконституційних законодавчих положень. Хоча кількість таких звернень військовослужбовців поки що залишається обмеженою, потенціал цього механізму є значним і може бути реалізований повніше за умови підвищення обізнаності особового складу про можливості конституційної скарги.

Адміністративні суди формують значний за обсягом масив правових позицій у справах за участю військовослужбовців. У 2022–2026 роках Верховний Суд як суд касаційної інстанції в адміністративних справах сформулював низку правових позицій, що адаптують адміністративно-процесуальне законодавство до реалій воєнного стану. До них належать висновки про обов'язок суду зупиняти провадження у справах за участю військовослужбовців, які перебувають у зонах активних бойових дій; про критерії застосування скорочених або продовжених строків звернення до суду; про процедури дистанційної участі у судових засіданнях через відеоконференцзв'язок. Ці правові позиції формують методологічну основу

для розгляду адміністративних справ за участю військовослужбовців у нижчих інстанціях.

Як приклад можна навести постанову Верховного Суду від 29 листопада 2024 року у справі № 120/359/24, у якій Суд зазначив, що обмеження доступу до правової допомоги, особливий статус військовослужбовців та фактор часу можуть бути підставою для поновлення строку звернення до суду. Ця правова позиція є важливою для забезпечення реальної доступності правосуддя для військовослужбовців, які об'єктивно мають обмежені можливості своєчасного звернення до суду через перебування у складних умовах служби.

Суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду С. Г. Стеценко у фахових виступах акцентує увагу на тому, що умови воєнного стану спричиняють необхідність більш комплексного підходу при вирішенні конкретної адміністративної справи, у якій військовослужбовець виступає як позивач [41]. Саме тому судді нерідко, розглядаючи спірні правовідносини, окрім норм закону застосовують практику Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу, норми Конституції України як норми прямої дії. Цей підхід відображає сучасний європейський стандарт правозастосування, що набуває особливої актуальності в умовах війни, коли формальна нормативна база не завжди може передбачити всі практичні ситуації.

Кримінально-судовий контроль за військовими злочинами реалізується через суди загальної юрисдикції. В Україні відсутня система спеціалізованих військових судів, тобто справи за військовими кримінальними правопорушеннями розглядаються звичайними судами. Така модель характерна для більшості демократичних держав, що відмовилися від військових трибуналів радянського зразка. Водночас вона створює певні виклики для судової практики, оскільки судді загальної юрисдикції не завжди мають достатньої спеціалізації в питаннях військового права. У 2022–2026 роках суди розглядали значну кількість кримінальних проваджень за статтями 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби), 408 (дезертирство), 409 (ухилення від військової служби шляхом самокалічення

або іншим способом), 410 (викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів) Кримінального кодексу України [65].

Питання можливого відновлення в Україні спеціалізованих військових судів є предметом активних фахових дискусій. Прихильники відновлення посилаються на досвід Франції (TribunalauxarméesdeParis для розгляду військових злочинів, скоєних за межами країни), Польщі (військові суди, що функціонують паралельно з загальними), США (militarytribunals для розгляду військових правопорушень військовослужбовців). Опоненти наголошують на ризиках створення системи правосуддя з обмеженою незалежністю, на досвіді більшості демократичних держав, що повністю інтегрували розгляд військових злочинів у загальну юрисдикцію, на потребі забезпечення єдиних стандартів правосуддя для всіх категорій громадян.

Окремим напрямом судового контролю є наднаціональний рівень, представлений Європейським судом з прав людини. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікована Україною Законом від 17 липня 1997 року, є джерелом права, що має пряме застосування в українській правовій системі [60]. Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зобов'язує національні суди застосовувати Конвенцію і практику ЄСПЛ як джерела права [88].

У досліджуваній сфері особливе значення мають справи ЄСПЛ, у яких порушуються питання прав військовослужбовців. Класичною з них є справа EngelandOthers v. theNetherlands 1976 року, у якій Суд встановив базові стандарти прав «громадянина в уніформі». У цій справі ЄСПЛ сформулював «критерії Енгеля» для розмежування дисциплінарного і кримінального переслідування, що зберігають своє значення і для сучасної правозастосовної практики. Інші релевантні справи охоплюють Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs v. Austria (свобода вираження поглядів військовослужбовцями), Larissis v. Greece (свобода релігії в збройних

силах), низку справ проти Туреччини і Російської Федерації щодо порушень прав цивільного населення в зонах бойових дій.

Аналіз практики ЄСПЛ виявляє низку правових орієнтирів, що мають безпосереднє значення для функціонування адміністративно-правового механізму контролю в Україні. Серед них особливе місце посідають стандарти ефективного розслідування фактів, що можуть свідчити про порушення прав людини з боку військовослужбовців; вимоги пропорційності обмежень прав «громадянина в уніформі»; обов'язок держав надавати потерпілим адекватну компенсацію; гарантії процесуальної справедливості у дисциплінарних провадженнях.

Аналіз чинної системи судового контролю над діяльністю Збройних Сил України виявляє низку проблемних аспектів, що становлять актуальне поле для подальших реформ. Першою системною проблемою є недостатня спеціалізована підготовка суддів з військово-правових питань. Більшість суддів адміністративних та загальних судів отримує фахову підготовку у загальних рамках юридичної освіти, без спеціалізації у військово-правових питаннях. Це створює труднощі для якісного розгляду справ, що потребують розуміння специфіки військового управління, дисциплінарних відносин, особливостей соціально-правового захисту військовослужбовців.

Другою проблемою є тривалість розгляду адміністративних справ за участю військовослужбовців. Значне зростання кількості справ у 2022–2026 роках створило надмірне навантаження на адміністративні суди, особливо в Києві та інших великих містах. Це призвело до затягування розгляду окремих категорій спорів, що знижує ефективність судового захисту прав військовослужбовців. Розв'язання цієї проблеми потребує комплексу заходів, що поєднує посилення кадрового забезпечення судів, цифровізацію процедур, спрощення окремих категорій спорів.

Третя проблема являє собою недостатню доступність правосуддя для військовослужбовців, що перебувають у зонах активних бойових дій або в довготривалих відрядженнях. Хоча сучасні процесуальні кодекси

передбачають можливість дистанційної участі в судових засіданнях через відеоконференцзв'язок, реалізація цих можливостей часто наштовхується на технічні труднощі, проблеми зі зв'язком, питання захисту таємної інформації.

Четверта проблема стосується складності виконання судових рішень, ухвалених проти органів військового управління. Хоча стаття 129-1 Конституції закріплює обов'язковість виконання судових рішень, на практиці виникають численні труднощі: від зупинення виконавчих проваджень в умовах воєнного стану до фактичного небажання посадових осіб виконувати рішення суду. Інститут судового контролю за виконанням судових рішень є важливим інструментом подолання цієї проблеми, проте його ефективна реалізація потребує активної участі суддів у відстеженні фактичного виконання своїх рішень.

П'ята проблема пов'язана з недостатньою уніфікованістю судової практики у справах військовослужбовців. Хоча Велика Палата Верховного Суду формує єдині правові висновки, що є обов'язковими для нижчих інстанцій, на практиці часто зустрічаються випадки розходжень у тлумаченні норм у різних регіональних судах. Це створює нерівність у судовому захисті прав військовослужбовців.

Шоста проблема являє собою недостатнє нормативне врегулювання специфічних форм судового контролю в умовах воєнного стану. Чинні процесуальні кодекси містять базові процесуальні правила, що адаптуються до умов воєнного стану через судову практику, проте систематичного нормативного оформлення цих особливостей поки що бракує. Розв'язання може полягати у прийнятті спеціального процесуального розділу, присвяченого особливостям судочинства в умовах надзвичайних правових режимів.

Перспективи подальшого вдосконалення судового контролю окреслюються за декількома основними напрямками. Розвиток спеціалізованої судової експертизи з військово-правових питань передбачає організацію відповідних курсів підвищення кваліфікації суддів та створення системи

науково-методичної підтримки судової практики (методичних рекомендацій, узагальнень судової практики, аналітичних матеріалів). Особливу роль у цій роботі можуть відігравати юридичні факультети, що мають досвід підготовки фахівців з військового права: Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національний університет «Одеська юридична академія», Львівський державний університет внутрішніх справ.

Нормативне оформлення особливостей судочинства в умовах воєнного стану охоплює питання зупинення проваджень у справах за участю військовослужбовців, специфіку строків звернення до суду, процедури дистанційної участі в судових засіданнях, особливості забезпечення доказів у зонах бойових дій. Розвиток альтернативних форм врегулювання спорів через медіацію, переговорні процедури, адміністративні апеляції в межах ієрархії органів може зменшити навантаження на судову систему. Інститут військового омбудсмана здатний виконувати роль «проміжного» механізму вирішення спорів до звернення до суду.

Посилення цифровізації судового контролю передбачає формування цілісної цифрової архітектури адміністративного судочинства, що поєднує системи електронної подачі позовів, ведення електронних справ, дистанційної участі в засіданнях, цифрового документообігу. Особливе значення має забезпечення сумісності цих систем з інформаційними системами органів військового управління. Розширення можливостей конституційного контролю через інститут конституційної скарги передбачає підвищення інформованості військовослужбовців про можливості безпосереднього звернення до Конституційного Суду, спрощення процедури подання скарг.

2.3. Особливості здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України громадськими інституціями та населенням

Завершальний підрозділ другого розділу присвячено особливостям здійснення контролю громадськими інституціями та населенням як специфічній складовій адміністративно-правового механізму. На відміну від державних форм контролю, що реалізуються органами публічної влади у межах конституційно і законодавчо визначених повноважень, громадський контроль здійснюється інституціями громадянського суспільства поза рамками владної вертикалі, на засадах добровільності, незалежності та публічної відповідальності.

У вітчизняній адміністративно-правовій науці громадський контроль над сектором безпеки і оборони набув системного осмислення у фундаментальному навчальному посібнику «Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика» за загальною редакцією професора В. Г. Пилипчука (співавтори В. А. Яценко, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин), виданому у 2020 році видавництвом «Фенікс» [31]. Автори обґрунтовують тезу, що без активної ролі громадянського суспільства цивільний контроль ризикує перетворитися на формальну процедуру, яка не виконує своєї основної функції щодо забезпечення підконтрольності силових структур суспільству.

Особливістю громадського контролю у досліджуваній сфері є його обмеженість специфікою оборонної проблематики. На відміну від громадського контролю за функціонуванням органів місцевого самоврядування, де переважна більшість інформації є відкритою, у сфері національної безпеки і оборони значна частина відомостей охоплюється режимом державної таємниці. Це обумовлює потребу у формуванні спеціальних компетенцій громадських організацій, у розвитку методології роботи з обмеженою інформацією, у налагодженні партнерства з державними органами на засадах конфіденційності.

Суб'єкти громадського контролю у досліджуваній сфері відрізняються значною різноманітністю. До них належать спеціалізовані неурядові організації, що працюють у сфері безпеки і оборони (Незалежна

антикорупційна комісія НАКО, Transparency International Ukraine з програмою DOZORRO, Центр протидії корупції); правозахисні організації (Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр громадянських свобод, ZMINA); ветеранські об'єднання (Українська спілка ветеранів Афганістану, Ліга офіцерів запасу, ГС «Лідер реінтеграція ветеранів» та інші); журналістські розслідувальні платформи (Bihus.Info, «Схеми», «Слідство.Інфо», NashiHroshi); експертні центри (Центр Разумкова, Інститут стратегічних досліджень); волонтерські організації; широка громадськість, що використовує особисті права на звернення, на доступ до публічної інформації, на публічне висловлення.

Об'єктом громадського контролю у досліджуваній сфері є діяльність органів сектору безпеки і оборони: Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ, Національної гвардії, Служби безпеки, прикордонної служби, інших військових формувань. У межах цього об'єкта виокремлюються окремі предметні сфери: оборонні закупівлі, кадрова політика, соціальний захист військовослужбовців, дотримання прав людини в збройних силах, ефективне використання матеріальних і фінансових ресурсів. Кожна з цих сфер характеризується різним ступенем доступності для громадського контролю: найбільш доступною є сфера публічних закупівель, найменш доступною, оперативно-стратегічна діяльність військового командування.

Принципи громадського контролю у досліджуваній сфері охоплюють верховенство права, що передбачає здійснення контролю в межах і у спосіб, передбачений законом; добровільність участі громадян; незалежність від суб'єктів владних повноважень; об'єктивність і неупередженість оцінювання; конструктивність, що передбачає не лише виявлення проблем, а й пошук шляхів їх розв'язання; публічність результатів з урахуванням обмежень, обумовлених режимом державної таємниці; професіоналізм у питаннях, що потребують спеціальних знань; недопустимість дискредитації Збройних Сил України та інших військових формувань без достатніх підстав. Останній

принцип набуває особливого значення в умовах війни, коли неконструктивна критика може стати інструментом інформаційно-психологічних операцій противника.

Особливо актуальною рисою громадського контролю в умовах війни є необхідність балансування з принципом недискредитації Збройних Сил України. У 2022–2026 роках це питання стало предметом активних суспільних дискусій. Конструктивна критика виявлених проблем є умовою їх розв’язання, проте упереджена або неправдива інформація може ставати інструментом інформаційно-психологічних операцій противника, підривати моральний дух особового складу, зменшувати міжнародну довіру до України. Розв’язання цієї дилеми потребує високого професіоналізму суб’єктів громадського контролю, їхньої відповідальності за достовірність оприлюднюваної інформації, готовності до конструктивної взаємодії з державними органами для вирішення виявлених проблем.

Нормативна основа громадського контролю над діяльністю Збройних Сил України містить положення Закону України «Про національну безпеку України», що визначає громадський контроль як складову демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони [105]; Закону України «Про громадські об’єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI, який регулює загальний порядок утворення і діяльності громадських організацій [93]; Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI, що забезпечує право громадян на отримання інформації про діяльність органів державної влади [96]; антикорупційного законодавства, що регулює окремі аспекти громадської експертизи у сфері протидії корупції.

У Верховній Раді України розглядається законопроект «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» від 30 квітня 2021 року № 5458, який передбачає системне нормативне оформлення громадського контролю в Україні. Прийняття цього Закону могло б стати важливим кроком у напрямі зміцнення нормативної

основи громадського контролю, у тому числі у секторі національної безпеки і оборони.

Спеціалізовані неурядові організації, що зосереджуються на питаннях прозорості, доброчесності та боротьби з корупцією в секторі безпеки і оборони, становлять одне з ключових ядер сучасної системи громадського контролю. Серед них помітне місце посідає Незалежна антикорупційна комісія (НАКО), що є громадською організацією, створеною на базі спільної ініціативи програми TransparencyInternational з безпеки та оборони і TransparencyInternationalUkraine з метою зниження рівня корупції в оборонному та безпековому секторах України. Згідно з даними публічних реєстрів, ГО «Незалежна антикорупційна комісія» (ЄДРПОУ 42733937) зареєстрована 3 січня 2019 року, з юридичною адресою у Києві на вулиці Євгена Коновальця, 34-А, офіс 278 [76].

Методологія роботи НАКО поєднує глибоке розуміння викликів корупції в секторі безпеки і оборони, міжнародну експертизу та провідну світову практику протидії корупції й розбудови доброчесності. Робота охоплює оборонну промисловість, оборонні закупівлі, антикорупційну реформу сектору безпеки і оборони. Як зазначається у публікаціях НАКО, програма TransparencyInternational з безпеки та оборони здійснює два важливих індекси для оборонного сектору: GovernmentDefenceIntegrityIndex (GDI), що оцінює якість інституційного контролю для управління ризиком корупції в оборонних і безпекових інституціях, та DefenceCompaniesIndex(DCI) onAnti-CorruptionandCorporateTransparency, що вимірює прихильність до прозорості та антикорупції провідних оборонних компаній світу. У DCI Україна представлена компанією «Укроборонпром», яка отримала оцінку E і набрала 28 із 110 балів, що засвідчує значний потенціал для подальшого вдосконалення доброчесності у вітчизняному оборонно-промисловому секторі.

Transparency International Ukraine реалізує проект DOZORRO як платформу моніторингу публічних закупівель, у тому числі оборонних [175;

157]. У межах проекту здійснюється систематичний моніторинг публічних закупівель через систему Prozorro з виявленням ризикових сигналів, можливих корупційних схем, неефективних рішень. Особлива увага приділяється питанням адаптації українського законодавства про публічні закупівлі до acquis ЄС у контексті євроінтеграції. За оцінкою організації TransparencyInternationalUkraine, базовий етап інтеграційного процесу для успішного фіналу перемовин із Європейським Союзом у царині державних закупівель передбачає повне узгодження нормативно-правової бази України з європейськими стандартами, зокрема в сегментах публічних та оборонних закупівель, концесійних угод, а також механізмів публічно-приватного партнерства. Водночас модернізація профільного законодавства, що регулює оборонну сферу, досі визначається як напрям, що зумовлює потребу в проведенні комплексної та планомірної реформи.

Журналістські розслідувачькі платформи становлять самостійний і впливовий сегмент громадського контролю над сектором безпеки і оборони. Українські журналісти-розслідувачі, що працюють на платформах Bihus.Info, «Схеми», «Слідство.Інфо», NashiHroshi, оприлюднюють результати незалежних розслідувань щодо потенційних зловживань у сфері оборонних закупівель, кадрових призначень, господарської діяльності військових структур. Хоча результати журналістських розслідувань самі по собі не мають правової сили, вони неодноразово ставали підставою для подальших дій правоохоронних та антикорупційних органів. У 2024–2025 роках низка кримінальних проваджень у сфері оборонних закупівель була розпочата саме на основі матеріалів, оприлюднених журналістами-розслідувачами.

Особливою формою громадського контролю є діяльність ветеранських спостерігачів, які являють собою колишніх військовослужбовців, що після завершення служби продовжують моніторити стан справ у підрозділах, де вони служили, або у війську загалом. Ця форма набула особливого розвитку в умовах тривалої війни, коли значна частина суспільства має безпосередній досвід військової служби або тісний контакт з військовими через родичів і

друзів. Хоча правовий статус таких спостерігачів формально не регламентований, їхня діяльність становить вагомий неформальний канал зворотного зв'язку, що дозволяє виявляти проблемні питання, які можуть залишатися поза увагою формальних контрольних органів.

Аналітична робота експертно-дослідницьких центрів становить окрему складову громадського контролю. Центр Разумкова, Інститут стратегічних досліджень, Українська призма, інші аналітичні центри регулярно публікують матеріали, у яких комплексно аналізуються проблеми функціонування Збройних Сил, ефективність оборонної політики, перспективи реформ. Як свідчить досвід 2022–2026 років, експертні матеріали цих центрів часто формують основу для подальших нормотворчих ініціатив, парламентських дискусій, управлінських рішень у сфері оборони.

Волонтерський рух становить специфічну форму громадської активності у досліджуваній сфері, що поєднує безпосередню допомогу війську з функціями моніторингу. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI визначає правові засади волонтерської діяльності в Україні [92]. У 2022–2026 роках волонтерський рух набув безпрецедентного розвитку, що проявилось у системному забезпеченні підрозділів Збройних Сил спорядженням, технікою, медикаментами, у налагодженні логістичних ланцюгів, у медичній і реабілітаційній підтримці поранених. У межах цієї діяльності волонтери водночас отримують безпосередню інформацію про потреби і проблеми війська, що становить специфічну форму громадського контролю.

У 2022–2026 роках відбулася значна трансформація громадського контролю в досліджуваній сфері під впливом повномасштабної агресії. Сформувалися специфічні умови функціонування, що поєднують підвищений суспільний інтерес до сектору безпеки і оборони з обмеженнями доступу до інформації; переорієнтацію частини неурядових організацій з контрольної на сприяюче-волонтерську діяльність; появу нових форм цифрового моніторингу; розширення міжнародної співпраці. Усі ці зміни вимагають

подальшого теоретичного осмислення в межах єдиної системно-правової конструкції.

Європейський порівняльний досвід громадського контролю в секторі безпеки і оборони містить цінні елементи, що можуть бути імплементовані в українську правову систему з належною національною адаптацією. У німецькій моделі громадський контроль реалізується через потужну систему експертно-аналітичних центрів (Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit), які мають доступ до значних обсягів інформації про оборонну політику і регулярно публікують матеріали, що формують публічний дискурс. У британській моделі особливе значення має взаємодія громадських організацій з Defence Select Committee Палати громад, що забезпечує інтеграцію громадської експертизи у парламентські процеси. У польській моделі активно функціонують такі експертні центри, як Польський інститут міжнародних відносин (PISM), Центр східних студій (OSW), Центр стратегічних аналізів, що публікують регулярні аналітичні матеріали.

Програма НАТО Building Integrity, що реалізується з 2008 року, формує методологічну основу для розвитку громадського контролю над сектором безпеки і оборони у країнах-партнерах Альянсу. У межах цієї програми надається допомога у проведенні peer-review національних систем добросовісності, формуванні методології виявлення корупційних ризиків, навчанні фахівців. Україна як учасник програми отримує значну методологічну підтримку і має можливість обмінюватися досвідом з іншими країнами-партнерами.

Аналіз чинної архітектури громадського контролю над діяльністю Збройних Сил України виявляє низку проблемних аспектів. Перша системна проблема охоплює недостатнє нормативне оформлення громадського контролю у досліджуваній сфері. Загальне визнання громадського контролю однією з форм демократичного цивільного контролю у Законі України «Про національну безпеку України» не доповнене конкретними процедурними

механізмами його здійснення. До прийняття спеціального закону про громадський контроль ці механізми реалізуються на основі загальних норм, що не завжди забезпечує системний підхід.

Друга проблема пов'язана з обмеженим доступом громадських організацій до значущої інформації у сфері національної безпеки і оборони, де значна частина відомостей охоплюється режимом державної таємниці або має обмежений доступ. У воєнний період частина державних реєстрів була закрита, що дещо ускладнило роботу неурядових організацій. Хоча необхідність захисту таємної інформації не викликає сумнівів, надмірне розширення режиму таємності може створювати ризики для прозорості й підконтрольності оборонного сектору.

Третя проблема являє собою нерівномірність розвитку інституційної інфраструктури громадського контролю. Хоча в Україні функціонує низка авторитетних неурядових організацій у сфері безпеки і оборони, їхні ресурсні можливості часто обмежені. Більшість таких організацій залежить від міжнародних донорів, що створює певні ризики втрати незалежності або зміни пріоритетів роботи відповідно до інтересів спонсорів. Розв'язання потребує формування різноманітних джерел фінансування, у тому числі за рахунок українських донорів.

Четверта проблема стосується недостатньої координації між різними суб'єктами громадського контролю. Хоча в Україні функціонує широка мережа неурядових організацій, що працюють у сфері безпеки і оборони, їхня діяльність часто має фрагментарний характер. Це призводить до дублювання зусиль одних організацій і прогалин у моніторингу інших сегментів сектору.

П'ята проблема охоплює недостатню медіаграмотність широкого загалу, що ускладнює сприйняття результатів громадського контролю. У сучасному інформаційному просторі поряд з якісною журналістикою розслідувань і експертною аналітикою циркулюють значні обсяги маніпулятивної, неперевіреної, дезінформаційної інформації. Це створює парадоксальну ситуацію: чим більше публікацій про можливі проблеми у функціонуванні

війська, тим складніше пересічному громадянину відрізнити обґрунтовані сигнали від маніпуляцій.

Шоста проблема полягає у складнощах балансування громадського контролю з потребами оборонної безпеки в умовах війни. Ця дилема є однією з найскладніших у сучасному правовому регулюванні досліджуваної сфери. Знаходження оптимального балансу потребує не лише правових рішень, а й розвитку культури взаємодії між громадськими організаціями, журналістами і державою.

Сьома проблема стосується недостатньої готовності державних органів реагувати на сигнали громадського контролю. Хоча неурядові організації та журналісти-розслідувачі регулярно оприлюднюють інформацію про можливі правопорушення в оборонному секторі, державна реакція не завжди адекватна. Це проявляється в затягуванні офіційних розслідувань, у формальному характері перевірок, у відсутності системних змін у відповідь на виявлені проблеми.

Восьма проблема охоплює недостатню участь широкого загалу у громадському контролі. Соціологічні дослідження свідчать, що значна частина громадян не бере активної участі у громадському контролі, не використовує наявні інструменти (звернення, запити на доступ до публічної інформації, скарги). Розв'язання потребує систематичної інформаційно-освітньої роботи, розвитку зручних цифрових інструментів участі, формування культури громадянської активності.

Перспективи подальшого вдосконалення громадського контролю можна виокремити за декількома магістральними напрямками. Нормативне оформлення громадського контролю через прийняття спеціального закону охоплює ухвалення Закону України «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні», що могло б стати кроком у напрямі системного нормативного оформлення механізму, у тому числі у секторі національної безпеки і оборони.

Розвиток цифрових інструментів громадського контролю охоплює формування потужної цифрової інфраструктури, що поєднує платформи моніторингу публічних закупівель, інструменти аналізу великих обсягів даних, цифрові реєстри (з урахуванням обмежень режиму таємності), цифрові канали взаємодії громадськості з державними органами. Перспективним є використання штучного інтелекту для аналізу публічно доступних даних з метою виявлення аномалій і ризикових сигналів.

Посилення інституційної потужності неурядових організацій передбачає підтримку розвитку експертно-аналітичної інфраструктури, формування різноманітних джерел фінансування, підтримку міжнародної співпраці, розвиток систем підготовки і підвищення кваліфікації фахівців. Особливо актуальним є створення стійкої системи фінансування громадських ініціатив, що не залежала б повністю від короткострокових донорських проектів.

Розвиток партнерства між державою і громадянським суспільством через спільні робочі групи, координаційні структури, експертні ради має забезпечуватися без втрати громадськими організаціями незалежності. Формальні механізми взаємодії повинні поєднуватися зі збереженням за неурядовими організаціями повної свободи у формуванні власних позицій і оприлюдненні їх широкому загалу.

Розвиток системи захисту викривачів охоплює подальше вдосконалення гарантій, передбачених Законом України «Про запобігання корупції». Особливо актуальним є створення спеціалізованих механізмів захисту викривачів в оборонному секторі, де ризики помсти за повідомлення про правопорушення можуть бути особливо високими.

Посилення партнерства з міжнародними структурами передбачає не лише імплементацію стандартів НАТО Building Integrity, а й активну участь у міжнародних дослідженнях, обмін експертизою з аналогічними організаціями в інших країнах, спільні проекти. Україна сьогодні є не лише реципієнтом європейського і натовського досвіду, а й важливим джерелом нового практичного досвіду, що може поширюватися серед партнерів.

Розвиток медіаграмотності та критичного мислення у широкого загалу потребує системної освітньої роботи через шкільні програми, університетські курси, навчально-просвітницькі ініціативи громадських організацій. Підвищення медіаграмотності становить умову ефективного функціонування громадського контролю, оскільки воно дає пересічним громадянам змогу адекватно сприймати інформацію, виявляти маніпуляції, формувати обґрунтовані позиції щодо проблем функціонування війська.

Інституціоналізація Військового омбудсмена відповідно до Закону № 4603-IX від 17 вересня 2025 року створює інституційний канал реалізації правозахисної функції у досліджуваній сфері, що може стати важливим містком між державним і громадським контролем [90]. Налагодження ефективної взаємодії між Військовим омбудсманом та інституціями громадянського суспільства становить одне з ключових завдань поточного етапу інституційного розвитку механізму контролю.

Висновки до Розділу 2

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячено особливостям адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України. У межах трьох взаємопов'язаних підрозділів послідовно розглянуто форми і методи здійснення державного контролю, специфіку судового контролю як механізму забезпечення законності, особливості громадського контролю у досліджуваній сфері. Цей послідовний розгляд дозволив сформулювати цілісне теоретичне бачення сучасних механізмів контрольної діяльності у функціонуванні війська.

Форми державного контролю над Збройними Силами України являють собою складну систему, що піддається багатовимірній класифікації за шістьма основними критеріями: правові та неправові форми; безпосередні та опосередковані; попередні, поточні та наступні; виїзні та документарні; відкриті, обмежено відкриті та закриті; форми мирного часу та особливого періоду. Запропонована систематика не є взаємовиключною: кожна конкретна форма контролю одночасно належить до декількох класифікаційних категорій, що обумовлює необхідність комплексного підходу до її аналізу. Методи контрольної діяльності поділяються на загальні (переконання, заохочення, примус) та спеціальні (інформаційно-аналітичні, інспекційно-перевірочні, ревізійно-аудиторські, експертно-оцінкові, порівняльно-нормативні, прогностичні, координаційні, консультативно-методичні).

Кожен суб'єкт контролю використовує власний набір форм і методів, обумовлений його правовим статусом, обсягом повноважень, місцем у загальній системі публічного адміністрування. Внутрішньовідомчий контроль у системі Міноборони і Збройних Сил є найбільш розгалуженим за щоденним обсягом, парламентський, найбільш політично значущим, фінансово-аудиторський, найбільш специфічно професійним, антикорупційний, найбільш публічно резонансним. У 2022–2026 роках форми і методи контролю зазнали значних трансформацій, що проявилися в оперативізації контрольних процедур, розширенні повноважень військових адміністрацій, функціонуванні Ставки Верховного Головнокомандувача, посиленні вимог до прозорості міжнародної військової допомоги, розвитку цифрових форм контролю, специфічних форм громадського контролю, посиленні взаємодії між суб'єктами контролю.

Судовий контроль становить специфічну і незамінну складову адміністративно-правового механізму контролю у досліджуваній сфері. Він поєднує риси загального державного контролю з унікальними характеристиками: здійсненням незалежним судом за зверненням заінтересованої особи, орієнтацією на принцип верховенства права,

можливістю безпосереднього застосування конституційних норм як норм прямої дії та практики Європейського суду з прав людини. Судовий контроль у досліджуваній сфері реалізується через декілька рівнів національної судової системи (адміністративні суди, загальні суди, Верховний Суд, Конституційний Суд України) та міжнародний регіональний рівень (ЄСПЛ).

Конституційний судовий контроль через Конституційний Суд України виявив свою високу правозахисну ефективність у Рішенні від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 у справі про посилений соціальний захист військовослужбовців, яке стало правовим орієнтиром для численних подальших постанов Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (зокрема, постанови від 20 жовтня 2025 року у справі № 640/4633/22). Через інститут конституційної скарги військовослужбовці можуть безпосередньо ставити питання конституційності законодавчих положень, застосованих у їхніх справах.

Адміністративні суди формують основний обсяг судової практики у справах за участю військовослужбовців. У 2022–2026 роках Верховний Суд як суд касаційної інстанції сформулював низку правових позицій, що адаптують адміністративно-процесуальне законодавство до реалій воєнного стану. До них належать висновки про обов'язок суду зупиняти провадження у справах за участю військовослужбовців у зонах бойових дій, про критерії застосування строків звернення до суду (постанова Верховного Суду від 29 листопада 2024 року у справі № 120/359/24), про процедури дистанційної участі у судових засіданнях.

Питання можливого відновлення в Україні спеціалізованих військових судів становить предмет активних фахових дискусій. Аналіз порівняльно-правового досвіду (Франція з її *TribunalauxarméesdeParis*, Польща з паралельною системою військових судів) дає підстави для подальшого опрацювання цього питання, проте остаточне рішення потребує врахування потенційних ризиків обмеження незалежності правосуддя та відповідності єдиним стандартам захисту прав громадян. Європейський суд з прав людини

як міжнародний рівень судового контролю формує важливі правові орієнтири через справи *Engel and Others v. The Netherlands*, *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs v. Austria* та інші.

Громадський контроль становить особливу і незамінну складову адміністративно-правового механізму контролю у досліджуваній сфері. Сучасна архітектура суб'єктів громадського контролю в Україні охоплює спеціалізовані неурядові організації (НАКО, Transparency International Ukraine з програмою DOZORRO, Центр протидії корупції), правозахисні організації (Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр громадянських свобод, ZMINA), ветеранські об'єднання, журналістські розслідувачькі платформи (Bihus.Info, «Схеми», «Слідство.Інфо», Nashi Hroshi), експертні центри, волонтерські організації, окремих громадян.

У 2022–2026 роках відбулася значна трансформація громадського контролю у досліджуваній сфері під впливом повномасштабної агресії проти України. Сформувалися специфічні умови функціонування, що поєднують підвищений суспільний інтерес до сектору з обмеженнями доступу до інформації, переорієнтацію частини неурядових організацій з контрольної на сприяюче-волонтерську діяльність, появу нових форм цифрового моніторингу, розширення міжнародної співпраці.

Європейський порівняльний досвід громадського контролю в секторі безпеки і оборони (німецька, британська, польська моделі, програма НАТО Building Integrity) дозволяє виокремити цінні елементи, що можуть бути імплементовані в українську правову систему з належною національною адаптацією. До них належать інституційна різноманітність суб'єктів громадського контролю, інтеграція громадських висновків у державні процеси, активна міжнародна співпраця.

Чинна архітектура форм і методів контролю містить низку проблемних аспектів, що становлять актуальне поле для подальших реформ: недостатня скоординованість дій різних суб'єктів контролю, недостатня цифрова інтегрованість процедур, складність балансування оперативного реагування з

процедурними гарантіями, недостатня публічність частини результатів, неоднорідність професійної підготовки кадрів, недостатня врегульованість нових форм контролю, недостатня розвиненість аналітичної підтримки. У сфері судового контролю додаткові проблеми охоплюють недостатню спеціалізовану підготовку суддів з військово-правових питань, тривалість розгляду адміністративних справ за участю військовослужбовців, недостатню доступність правосуддя для військовослужбовців у зонах бойових дій, складність виконання судових рішень. У сфері громадського контролю проблеми пов'язані з недостатнім нормативним оформленням, обмеженим доступом до інформації, нерівномірністю розвитку інституційної інфраструктури, недостатньою координацією, проблемами медіаграмотності.

Перспективи подальшого вдосконалення механізму контролю пов'язані з декількома основними напрямками: розширенням цифровізації, розвитком ризик-орієнтованого підходу, гармонізацією зі стандартами НАТО, посиленням спеціалізованої парламентської і судової інфраструктури, нормативним оформленням нових форм контролю, розвитком методології аудиту технічно складних оборонних видатків, посиленням взаємодії державних і громадських форм контролю, інституціоналізацією Військового омбудсмана відповідно до Закону № 4603-IX від 17 вересня 2025 року.

Сформульовані висновки створюють основу для переходу до третього розділу дисертації, у якому увагу буде сконцентровано на напрямках удосконалення адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України з урахуванням як міжнародного досвіду, так і інституційно-організаційних потреб реформи. Аналіз другого розділу засвідчив наявність широкого спектру проблемних аспектів, що потребують системного підходу до реформування, розробка якого і становитиме основну тему завершальної аналітичної частини дослідження.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

3.1. Міжнародний досвід та рекомендації щодо впровадження ефективних моделей контролю за діяльністю Збройних Сил України

Завершення розгляду нормативних засад, суб'єктно-інституційної архітектури та форм і методів контрольної діяльності, проведеного у попередніх розділах, закономірно ставить питання про подальші шляхи вдосконалення досліджуваного механізму. Україна, обравши шлях євроатлантичної інтеграції та отримавши у червні 2022 року статус країни-кандидата на членство в Європейському Союзі, прийняла на себе зобов'язання щодо адаптації національного законодавства й управлінської практики до європейських стандартів. У контексті досліджуваної проблематики це передбачає ретельне вивчення міжнародного досвіду цивільного контролю над збройними силами та формування на його основі обґрунтованих рекомендацій для подальшого розвитку українського адміністративно-правового механізму.

Методологічна основа порівняльно-правового аналізу в адміністративному праві ґрунтується на низці усталених принципів. Принцип контекстуальності вимагає врахування конкретних історичних, правових, культурних умов функціонування порівнюваних систем. Принцип функціональності передбачає зіставлення інститутів за їхньою функцією, а не за формальною назвою. Принцип критичної рецепції орієнтує на творче переосмислення зарубіжного досвіду з урахуванням національної специфіки, без механічного запозичення. Принцип системності вимагає розгляду окремих інститутів у контексті ширшої правової системи, у якій вони функціонують.

Усі ці принципи мають значення для досліджуваної проблематики, оскільки механічне перенесення зарубіжних інститутів без належного врахування національної специфіки може не лише не дати очікуваного ефекту, а й призвести до системних дисфункцій.

Сучасні моделі цивільного контролю над збройними силами не становлять єдиного шаблону, який міг би бути простим орієнтиром для всіх країн. У фундаментальному виданні Г. Борна, Ф. Флурі та А. Йонссона «Парламентський нагляд за сектором безпеки: принципи, механізми і практики» (2003) обґрунтовується теза, що у європейській практиці поряд зі спільними принципами, які формують фундамент демократичного цивільного контролю, існують значні відмінності в інституційних рішеннях, що відображають історичні, конституційні, культурні особливості кожної країни [150]. Така плюралістичність є не недоліком, а сильною стороною європейської правової культури, що дозволяє кожній країні знаходити власний оптимальний баланс між загальними принципами і національними реаліями.

Натівські стандарти у сфері демократичного контролю над збройними силами формувалися протягом тривалого часу і охоплюють декілька рівнів регулювання, від загальних політичних принципів до конкретних технічних стандартів (STANAG). На політичному рівні фундаментальним документом є Стратегічна концепція НАТО, що оновлюється приблизно раз на десятиліття. Чинна Стратегічна концепція 2022 року, прийнята на саміті Альянсу в Мадриді у червні 2022 року, формує засадничі орієнтири для функціонування Альянсу, серед яких особливе значення для досліджуваної проблематики мають принципи демократичного контролю над збройними силами, верховенства права, захисту прав людини, протидії корупції в оборонному секторі [169].

Програма Building Integrity, що реалізується НАТО з 2007 року і поширюється на всі країни-партнери, у тому числі на Україну, становить системний підхід до зниження корупційних ризиків в оборонному секторі. Україна бере участь у програмі з 2008 року, що проявляється у регулярному

проведенні оцінювань рівня доброчесності в українському оборонному секторі та реалізації відповідних рекомендацій. У межах програми розроблено низку методологічних інструментів: Self-Assessment Questionnaire (SAQ) як анкета самооцінювання інституційної доброчесності; Peer Review Process як процедура взаємного оцінювання експертами з інших країн-партнерів; навчальні курси та практикуми для посадовців оборонного сектору; методичні матеріали з кращими практиками. Building Integrity демонструє, що НАТО розглядає протидію корупції не як зовнішню вимогу до країн-партнерів, а як інтегральну частину власної безпекової стратегії, оскільки корупція об'єктивно знижує військову спроможність.

Окремим напрямом натівських стандартів є концепція Defence Resource Management, що передбачає інтегрований підхід до планування, програмування, бюджетування та виконання видатків у секторі оборони (PPBE: Planning, Programming, Budgeting and Execution). Імплементация цієї моделі в Україні набула інтенсивності у 2024–2026 роках, що підвищило ефективність використання оборонних ресурсів і полегшило здійснення фінансово-аудиторського контролю. Concept Comprehensive Approach (всеосяжний підхід) передбачає комплексне розуміння безпекових викликів і необхідність координації між різними секторами державної політики: обороною, дипломатією, розвитком, гуманітарною допомогою, протидією корупції.

Технічні стандарти НАТО (STANAG, Standardization Agreements) становлять окремий рівень нормативного регулювання, що має значення для функціонування Збройних Сил України. Хоча STANAG за своєю формальною природою не є джерелом права в українській правовій системі, вони мають значний нормативний вплив через імплементацию у внутрішнє законодавство і відомчі акти. Станом на 8 липня 2024 року в Міноборони і ЗСУ запроваджено понад 324 стандарти НАТО, що охоплюють як технічні аспекти (стандарти озброєнь, систем зв'язку, форменого обмундирування), так і доктринальні

(стратегічне планування, кадрова політика, антикорупційне регулювання) [134].

Натівська концепція стійкості (resilience) формує специфічний підхід до забезпечення обороноздатності. Згідно з цією концепцією, ефективна оборона передбачає не лише військову спроможність, а й здатність усіх систем держави і суспільства функціонувати в умовах криз і бойових дій. Це охоплює стійкість систем державного управління, фінансової системи, енергетики, транспорту, інформаційного простору, охорони здоров'я. Україна, починаючи з 2021 року, послідовно імплементує концепцію стійкості через Концепцію забезпечення національної системи стійкості, схвалену Указом Президента від 27 вересня 2021 року № 479/2021 [153]. Цей напрям становить важливу складову подальшого розвитку адміністративно-правового механізму контролю.

Німецька модель цивільного контролю над збройними силами справедливо вважається однією з найбільш відпрацьованих у європейському правовому просторі. Її особливістю є глибокі історичні корені, обумовлені післявоєнними реформами 1950-х років, розвинута правова доктрина, інституційна стабільність протягом багатьох десятиліть. Згідно з німецькою конституційною моделлю, Бундесвер перебуває під суворим парламентським контролем: для застосування військ за межами Німеччини необхідне попереднє схвалення Бундестагу, а будь-які значні рішення у сфері оборонної політики потребують парламентського обговорення. Принцип «парламентської армії» (Parlamentsarmee) є фундаментальним для розуміння всієї німецької моделі.

Центральним елементом німецької системи контролю є Уповноважений Бундестагу зі справ збройних сил (Wehrbeauftragter des Deutschen Bundestages). Ця посада, заснована статтею 45b Основного Закону Німеччини (Grundgesetz) і деталізована Законом про Wehrbeauftragter (Wehrbeauftragtengesetz), є інституційно унікальною. Wehrbeauftragter обирається Бундестагом більшістю його членів терміном на п'ять років з можливістю переобрання і є посадовою особою парламенту, незалежною як від уряду, так і від військового

командування. В Основному Законі Wehrbeauftragter визначено як «допоміжний орган Бундестагу при здійсненні парламентського контролю над збройними силами»

(Hilfsorgan des Bundestages bei der Ausübung der parlamentarischen Kontrolle der Streitkräfte). До його основних функцій належить розгляд скарг військовослужбовців на порушення їхніх прав, проведення інспекцій військових частин, підготовка щорічних звітів Бундестагу про стан справ у Бундесвері.

Інституційна історія Wehrbeauftragter охоплює період з 1959 року. У 2020 році на цю посаду була обрана Eva Högl (SPD), яка обіймала її до 2025 року. З 5 червня 2025 року Wehrbeauftragter Бундестагу є Henning Otte (CDU) [174; 156]. Принциповою особливістю інституту є концепція «громадянина в уніформі» (Staatsbürger in Uniform), що становить основу німецької моделі цивільно-військових відносин. Згідно з цією концепцією, кожен військовослужбовець залишається повноправним громадянином і носієм основних прав, обмеження яких можливе лише за умови, що це прямо передбачено законом і виправдане потребами військової служби. Концепція походить від післявоєнної реформи 1950-х років, коли західнонімецькі реформатори на чолі з графом Вольфом фон Баудіссінім (Wolf Graf von Baudissin) розробили концепцію Innere Führung (внутрішнього керівництва), що передбачає виховання військовослужбовців у дусі демократичних цінностей, поваги до людської гідності, відповідальності перед Конституцією.

Інституційним механізмом німецької моделі є право кожного військовослужбовця, передбачене параграфом 7 Закону про Wehrbeauftragter, безпосередньо звертатися до Уповноваженого без дотримання службового шляху і без побоювань щодо службових наслідків. За службовий тиск або репресії проти військовослужбовця, який звернувся до Wehrbeauftragter, Закон передбачає юридичну відповідальність. У межах роботи Wehrbeauftragter щорічно надходить кілька тисяч звернень від військовослужбовців, що

становлять основу для виявлення системних проблем у Бундесвері. Інституція оснащена апаратом приблизно з 65 співробітників [166].

Звітна діяльність Wehrbeauftragter є важливою функцією німецької моделі парламентського контролю. Щорічний звіт, що подається Бундестагу і презентується на федеральній прес-конференції, охоплює, як правило, понад 100 сторінок і деталізує основні проблеми Бундесверу за відповідний рік. Останні звіти 2020-х років фіксували низку проблем: недостатню кількість особового складу, низку боєготовність окремих підрозділів, випадки правого екстремізму, сексуальні правопорушення. Поточний Уповноважений HenningOtte у публічних коментарях після представлення AnnualReport підкреслює потребу перетворити обіцянки на конкретну готовність до розгортання військ, що демонструє реальну незалежність Wehrbeauftragter і його роль як «адвоката солдатів» (Anwalt der Soldaten).

Парламентський контроль за оборонною сферою в Німеччині здійснюється також через Комітет з оборони (Verteidigungsausschuss) Бундестагу, що має широкі повноваження. Окрему роль відіграє Федеральна аудиторська служба (Bundesrechnungshof), яка проводить незалежний аудит федеральних видатків, включаючи оборонний бюджет. Її висновки публікуються і стають предметом парламентського обговорення, що забезпечує високий рівень прозорості використання бюджетних коштів у секторі оборони. У Німеччині розвинений інститут «солдатських рад», тобто Vertrauenspersonen (довіреніх осіб) на рівні підрозділів, які виконують функції представництва інтересів особового складу перед командуванням. Ця інституція вкорінена у концепції «громадянина в уніформі» і становить цікавий елемент німецької моделі, поки що відсутній в українському праві.

Сучасний етап німецької моделі характеризується значними трансформаціями після 24 лютого 2022 року. Оборонний бюджет Німеччини значно зріс, Бундесвер планує збільшити кількість активних солдатів до 260 тисяч і резервістів до 200 тисяч до 2026 року. Дискусія про можливе відновлення військового обов'язку, призупиненого у 2011 році, є предметом

активного політичного обговорення. Усі ці трансформації відбуваються за умови збереження фундаментальних принципів демократичного контролю, що демонструє стійкість і адаптивність німецької моделі.

Узагальнюючий аналіз німецької моделі дозволяє виокремити декілька принципових елементів, що мають значення для подальшого розвитку українського адміністративно-правового механізму контролю. Передусім це інститут спеціалізованого парламентського омбудсмена з прав військовослужбовців, що забезпечує системний моніторинг стану справ у війську і захист прав «громадянина в уніформі». Окрему цінність становить нормативне закріплення концепції *Innere Führung* як ціннісного фундаменту функціонування збройних сил. Значущим є поєднання потужного парламентського контролю з оперативною ефективністю військового командування. Цікавим орієнтиром є розвинута система незалежного аудиту оборонних видатків через Федеральну аудиторську службу, а також інститут *Vertrauenspersonen* на рівні військових частин.

Британська модель цивільного контролю над збройними силами має свої унікальні риси, що випливають з тривалої традиції парламентаризму та конституційного устрою. На відміну від континентальних європейських країн, у Сполученому Королівстві відсутня писана конституція, тому правові засади контролю над збройними силами закріплені в системі статутних та прецедентних норм. Центральне місце посідає принцип парламентського верховенства, за яким Збройні Сили перебувають під контролем Парламенту, а Корона здійснює військові повноваження «за порадою» уряду.

Парламентський контроль у Великій Британії реалізується насамперед через Спеціальний комітет з оборони Палати громад (*Defence Select Committee*), заснований у 1979 році [155]. Згідно з нормативними рамками, *Defence Select Committee* «вивчає видатки, адміністрування та політику Міністерства оборони та пов'язаних з ним публічних органів, включаючи Британські Збройні Сили». До його повноважень не входить нагляд за діяльністю розвідувальних структур

(включаючи Defence Intelligence), яка натомість здійснюється спеціалізованим Комітетом з розвідки та безпеки парламенту (Intelligence and Security Committee).

Особливістю британської системи парламентського контролю є процедура обрання голів добірних комітетів (Select Committee Chairs). З червня 2010 року голови добірних комітетів обираються прямим таємним голосуванням всієї Палати громад за альтернативною системою (Alternative Vote System), коли кандидати з найменшою кількістю голосів виключаються, а їхні голоси перерозподіляються до інших кандидатів, поки один з них не отримає більше половини дійсних голосів. Така процедура забезпечує реальну незалежність голів комітетів від партійних структур і збільшує авторитет цих органів у парламентській системі. Цей механізм становить цікавий орієнтир для подальшого розвитку парламентських структур в Україні.

Defence Select Committee має широкі повноваження щодо проведення розслідувань, виклику посадових осіб, отримання інформації, публікації звітів. Високу функціональну ефективність забезпечують кваліфікований секретаріат, експертна підтримка, відкритість парламентських слухань для громадськості. Британські парламентські слухання у сфері оборони стали еталонним прикладом ефективного публічного дискурсу щодо складних безпекових питань. Звіти комітету часто отримують значний резонанс у медіа і впливають на формування державної політики. У 2022–2026 роках комітет активно займався питаннями оборонного бюджету, забезпечення Сил оборони, надання військової допомоги Україні, що підкреслює його актуальну значущість.

Іншим впливовим органом контролю в британській системі є Національний аудиторський офіс (National Audit Office, NAO), очолюваний Контролером і Генеральним Аудитором (Comptroller and Auditor General). NAO здійснює незалежний аудит видатків федерального уряду, включаючи Міністерство оборони та Збройні Сили. Його висновки публікуються та

обговорюються в Комітеті публічних рахунків (Public Accounts Committee) Палати громад. Поєднання діяльності Defence Select Committee і PublicAccountsCommittee утворює подвійний парламентський контроль за оборонними видатками: функціональний через профільний комітет і фінансовий через комітет публічних рахунків і НАО. Як зазначає А. Сарі з Університету Ексетеру, цей механізм забезпечує значно вищий рівень прозорості оборонних видатків у порівнянні з більшістю країн світу [171].

Особливістю британської моделі є високорозвинена система військово-судового контролю. У Великій Британії функціонує спеціалізована система Court Martial (Військового суду), що розглядає справи про злочини військовослужбовців, з можливістю апеляції до Court Martial Appeal Court. Ця система відокремлена від цивільної системи правосуддя і має свої особливості, проте перебуває під загальним контролем Верховного Суду Сполученого Королівства, що забезпечує дотримання загальних стандартів справедливого судочинства. Цей досвід становить цікавий орієнтир у дискусії про можливе відновлення спеціалізованих військових судів в Україні.

Польська модель цивільно-військових відносин є особливо повчальною для України з огляду на спільність історичного шляху і географічну близькість. Як ґрунтовно показано у дослідженні П. Латавського «Демократичний контроль над збройними силами в посткомуністичній Польщі», Польща пройшла шлях складної інституційної трансформації, у результаті якої сформувалася модель цивільно-військових відносин, що відповідає стандартам НАТО і ЄС [165]. Цей шлях не був лінійним: він містив періоди напружень між Президентом, Урядом і парламентом щодо розподілу повноважень, які поступово долалися через конституційні реформи і законодавчі зміни.

Особливо значущим для досліджуваної проблематики є польський досвід кодифікації військового законодавства через ухвалення Закону про оборону Вітчизни (Ustawa o obronie Ojczyzny) від 11 березня 2022 року. Цей акт значною мірою кодифікував попереднє оборонне законодавство Польщі,

об'єднавши положення низки раніше чинних законів у єдиний нормативний акт [79]. Такий підхід становить цікавий орієнтир для України з огляду на актуальність кодифікації національного військового законодавства, що залишається фрагментованим.

Найвища контрольна палата Польщі (Najwyższa Izba Kontroli, NIK) має широкі повноваження щодо аудиту оборонних видатків, включаючи стратегічні закупівлі. Особливу увагу приділено модернізації власної оборонної промисловості Польщі та інтеграції її продукції в системи НАТО, що можливе завдяки прозорим конкурентним процедурам і регулярним парламентським слуханням щодо ходу виконання Програми технічної модернізації Збройних Сил.

У 2022–2026 роках Польща стала одним з ключових партнерів і логістичних хабів для України. Польща здійснила безпрецедентне розширення своїх Збройних Сил, оборонного бюджету та військово-промислового комплексу, що поставило перед польською моделлю контролю нові виклики, на які вона ефективно відповіла. Цей досвід швидкого нарощування військового потенціалу при збереженні демократичного контролю та правових стандартів становить цінний орієнтир і для України, яка перебуває в аналогічній ситуації, але з більшим масштабом викликів.

Польський досвід для України цінний у декількох аспектах. Він демонструє важливість чіткого конституційного розмежування повноважень між Президентом, Урядом і парламентом у сфері оборони, що було досягнуто через конституційну реформу 1997 року. Польський досвід засвідчує критичну важливість цивільного Міністра оборони з реальними повноваженнями над військовим керівництвом. Польський приклад показує цінність поступового, але послідовного впровадження стандартів НАТО, не як самоцілі, а як інструменту підвищення професіоналізму війська й демократичного характеру цивільно-військових відносин. Окрему роль відіграють польські експертні центри: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (PISM), Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW), Centrum Analiz Strategicznych, що

публікують регулярні аналітичні матеріали і формують значну частину публічного дискурсу щодо оборонної політики.

Французька модель цивільно-військових відносин ґрунтується на принципах Конституції П'ятої Республіки 1958 року, що надає Президентіві республіки виняткові повноваження як Верховному Головнокомандувачу збройних сил. Парламентський контроль реалізується через Комісію з національної оборони і збройних сил Національної асамблеї та аналогічну комісію Сенату. Особливістю французької системи є тривала традиція щорічних парламентських дебатів щодо «Білої книги оборони» (*Livreblancsurladéfense*), що визначає стратегічні пріоритети у сфері національної безпеки і служить основою для подальшого планування.

У сфері фінансового контролю важливу роль відіграє Рахункова палата Французької Республіки (*Courdescomptes*), що здійснює незалежний аудит публічних видатків, включаючи оборонні. Її щорічні доповіді про окремі аспекти діяльності Збройних Сил становлять важливе джерело об'єктивної інформації для уряду, парламенту та суспільства. Окремо функціонує Спеціалізований аудиторський відділ Міністерства оборони (*Inspectiongénéraledesarmées, IGA*), що здійснює внутрішній контроль за діяльністю військових підрозділів. Цікавою рисою французької моделі є інститут військового судового контролю через *TribunalauxarméesdeParis* для випадків військових злочинів, скоєних за межами Франції.

Скандинавські моделі цивільного контролю над збройними силами становлять окремий випадок для порівняльного аналізу. Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія мають власні традиції цивільно-військових відносин, що формувалися на основі специфічних історичних, географічних, соціально-культурних умов. Спільною рисою всіх скандинавських моделей є висока якість громадського контролю, розвинута парламентська культура, традиції відкритості, що поєднуються з ефективним захистом таємної інформації. Усі скандинавські країни, окрім Швеції до 2024 року, є членами

НАТО; Швеція є членом Альянсу з 2024 року після завершення процедури приєднання.

Шведська модель характеризується специфічною інституційною архітектурою. Парламентський контроль реалізується через Riksdagen (парламент Швеції) і його Försvarsutskottet (Комітет з оборони). Особливістю шведської моделі є потужний інститут омбудсмена (Justitieombudsman, JO), що має широкі повноваження щодо нагляду за дотриманням прав громадян у відносинах з державною адміністрацією, у тому числі з військовими формуваннями. Особливою рисою шведської моделі є традиція публічності значно ширшого спектру державної інформації, ніж у більшості європейських країн, що ґрунтується на принципі *offentlighetsprincipen* (принцип публічності), закріпленому ще у 1766 році.

Норвезька модель характеризується специфічним інституційним балансом. Парламентський контроль реалізується через Stortinget (парламент Норвегії) і його Utenriks- og forsvarskomiteen (Постійний комітет з закордонних справ і оборони). Особливістю норвезької моделі є інститут Стортингського уповноваженого зі збройних сил (Stortingetsombudsmannforforsvaret), заснований у 1952 році. Цей інститут є скандинавським аналогом німецького Wehrbeauftragter і охоплює ширші функції, ніж його німецький аналог: не лише захист прав військовослужбовців, а й загальний нагляд за дотриманням законодавства в збройних силах.

Данська модель цікава своєю компактністю і ефективністю. Парламентський контроль реалізується через Folketinget (парламент Данії) і його Forsvarsudvalget (Комітет з оборони). Данія має парламентського омбудсмена (Folketingets Ombudsmand), що охоплює і збройні сили в межах своїх повноважень. Фінська модель характеризується специфічним поєднанням сильної традиції військового обов'язку з демократичним парламентським контролем через Eduskunta (парламент Фінляндії) і його Puolustusvaliokunta (Комітет з оборони). Збереження загального військового обов'язку для чоловіків у Фінляндії створює специфічну ситуацію, у якій

значна частина чоловічого населення проходить через військову службу і отримує безпосередній досвід функціонування збройних сил.

Аналіз скандинавських моделей дозволяє виокремити декілька спільних рис, що становлять інтерес для України: інтеграція військового обов'язку (де він зберігається) з демократичною культурою; інститути військових омбудсменів зі скандинавською моделлю широких повноважень; традиції публічності державної інформації за збереження ефективного захисту таємниці; тісна інтеграція оборонної політики з широкими системами державної політики; активна роль громадянського суспільства в обговоренні питань оборони.

Кодекс поведінки ОБСЄ щодо політико-військових аспектів безпеки, прийнятий на Будапештському саміті 1994 року, є одним з найбільш детальних міжнародних документів, що стосуються демократичного контролю над збройними силами [152]. Документ закріплює зобов'язання держав-учасниць ОБСЄ щодо політичного контролю над збройними силами та воєнізованими (парамілітарними) формуваннями, забезпечення їх відповідальності перед демократично обраними органами влади, інтеграції збройних сил у демократичне суспільство, дотримання прав військовослужбовців. Україна як учасник ОБСЄ зобов'язана імплементувати ці положення у внутрішнє законодавство та правозастосовну практику.

Структурно Кодекс поведінки ОБСЄ містить два основні розділи. Перший присвячений співробітництву в галузі безпеки і нерозповсюдженню зброї масового знищення. Другий охоплює політико-військові аспекти безпеки в межах кожної держави-учасниці і містить більшість положень, що мають значення для досліджуваної проблематики. Згідно з пунктом 21 Кодексу, кожна держава-учасниця у будь-який час забезпечує і підтримує ефективне керівництво та контроль за своїми військовими, воєнізованими (парамілітарними) формуваннями і силами державної безпеки з боку конституційно встановлених органів влади, наділених демократичною легітимністю.

Положення пунктів 22 і 23 Кодексу ОБСЄ закріплюють обов'язок держав-учасниць забезпечити демократичний політичний контроль над збройними силами через парламентські процедури, у тому числі затвердження оборонного бюджету, та принципову вимогу прозорості оборонного планування і бюджетування. Пункт 28 передбачає особливі гарантії дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час застосування збройних сил. Пункт 30 містить положення про захист прав військовослужбовців: «Кожна держава-учасниця забезпечуватиме військовослужбовцям своїх збройних сил можливість користуватися та здійснювати права людини і основні свободи, відображені в документах ОБСЄ і міжнародному праві». Це положення становить нормативний фундамент для розвитку доктрини «громадянина в уніформі» в українському правовому контексті.

Окремої уваги заслуговують положення Кодексу щодо відповідальності командирів за діяльність підлеглих. Згідно з пунктом 34, кожна держава-учасниця забезпечує, щоб у мирний і воєнний час командирські обов'язки і відповідальність військовослужбовців були чітко визначені і доведені до них, що вони несуть індивідуальну відповідальність відповідно до національного і міжнародного права за свої дії. Принцип індивідуальної відповідальності командирів є фундаментальним для сучасних цивільно-військових відносин і має пряме значення для функціонування адміністративно-правового механізму контролю в Україні.

Рекомендація CM/Rec(2010)4 Комітету Міністрів Ради Європи щодо прав людини військовослужбовців, прийнята у лютому 2010 року, є одним з найбільш деталізованих сучасних європейських документів, що визначає стандарти захисту прав осіб, які перебувають у відносинах з військовими формуваннями [170]. Хоча документ має формально рекомендаційний характер, він становить нормативний орієнтир для держав-членів Ради Європи, у тому числі для України.

Структурно Рекомендація CM/Rec(2010)4 містить детальний перелік прав і свобод військовослужбовців з конкретними рекомендаціями щодо їх реалізації в національних правових системах. Документ охоплює право на життя і захист від тортур (стаття А), заборону рабства і примусової праці (стаття В), право на свободу і особисту недоторканність (стаття С), право на справедливий суд (стаття D), право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття Е), свободу думки, совісті і релігії (стаття F), свободу вираження поглядів та інформації (стаття G), свободу зібрань і об'єднання (стаття H), право на ефективний засіб правового захисту (стаття J), заборону дискримінації (стаття K) та інші фундаментальні права.

Принциповим є базове формулювання Рекомендації, що визначає загальний підхід до прав військовослужбовця: військовослужбовець користується всіма правами людини, окрім тих обмежень, що прямо передбачені законом і виправдані потребами військової служби. Це визначення відображає концепцію «громадянина в уніформі», яка сформувалася в німецькій правовій доктрині і поширилася на інші європейські країни. Згідно з цим підходом, обмеження прав військовослужбовців можливі лише за дотримання трьох умов: обмеження має бути передбачене законом; воно має мати легітимну мету (потреби військової служби); воно має бути необхідним і пропорційним у демократичному суспільстві. Цей трискладовий тест походить з практики Європейського суду з прав людини і має фундаментальне значення для досліджуваної проблематики.

Окрему частину Рекомендації становлять положення щодо захисту військовослужбовців у дисциплінарних провадженнях. Держави-члени мають забезпечувати чіткість і прозорість дисциплінарних правил, пропорційність дисциплінарних стягнень характеру правопорушень, право на ефективний засіб правового захисту, гарантії процедурної справедливості. Ці положення корелюються з нормами Дисциплінарного статуту Збройних Сил України та Кодексу адміністративного судочинства України, проте їх повна

імплементация вимагає подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства.

Рекомендація містить положення щодо механізмів моніторингу дотримання прав військовослужбовців. Документ рекомендує державам-членам забезпечити функціонування ефективних механізмів подання скарг військовослужбовцями, включаючи можливість безпосереднього звернення до парламентського омбудсмана або іншого незалежного органу. Це положення безпосередньо корелюється з прийнятим в Україні Законом «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 року № 4603-IX.

Практика Європейського суду з прав людини у справах щодо України та інших країн-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року сформувала важливі правові орієнтири для судового контролю над діяльністю збройних сил. ЄСПЛ не входить безпосередньо до національної судової системи України, проте його практика є джерелом права для українських судів і безпосередньо впливає на правозастосовну практику згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [88; 60].

Серед справ ЄСПЛ, що мають значення для досліджуваної проблематики, особливе місце посідають справи щодо порушень прав цивільного населення в зонах активних бойових дій (справи проти Туреччини щодо Кіпру, проти Російської Федерації щодо Чечні, проти України та Російської Федерації щодо Криму і Сходу України). ЄСПЛ виробив стандарти щодо обов'язку держав здійснювати ефективне розслідування фактів порушень прав людини з боку військовослужбовців, забезпечувати справедливе притягнення винних до відповідальності, надавати потерпілим адекватну компенсацію.

Особливо важливими є справи ЄСПЛ щодо захисту прав військовослужбовців-членів національних збройних сил. До знакових справ цієї категорії належать *EngelandOthers v. The Netherlands* (1976), *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria* (1994), *LarissisandOthers*

v. Greece (1998), Grigoriades v. Greece (1997). У справі EngelandOthers v. theNetherlands Суд встановив базові стандарти прав «громадянина в уніформі» і сформулював «критерії Енгеля» для розмежування дисциплінарного і кримінального переслідування, що зберігають своє значення для сучасної правозастосовної практики.

У контексті повномасштабної війни особливої актуальності набули справи ЄСПЛ щодо умов утримання військовополонених. ЄСПЛ розглядає такі справи в контексті статті 3 Конвенції (заборона тортур і нелюдського поводження) і статті 5 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність). Стандарти, вироблені ЄСПЛ у цій сфері, мають значення як для діяльності українських військових формувань щодо військовополонених противника, так і для діяльності міжнародних структур у захисті прав українських військовополонених, що утримуються Російською Федерацією.

Україна офіційно повідомила Раду Європи про відступ від низки положень Конвенції з 2022 року у зв'язку з повномасштабною агресією згідно зі статтею 15 Конвенції. Ці відступи не означають повного припинення дії Конвенції, а лише обмежено модифікують стандарти захисту прав. Україна як учасник Конвенції зобов'язана забезпечувати збереження фундаментальних гарантій: заборона тортур, заборона рабства, нерет-роактивність кримінального покарання, право на життя за окремими винятками. Ці гарантії повинні забезпечуватися навіть в умовах війни і становлять незмінний фундамент адміністративно-правового механізму контролю.

Документи Женевського центру управління сектором безпеки (GenevaCentreforSecuritySectorGovernance, DCAF), що часто публікуються спільно з Міжпарламентським союзом (Inter-ParliamentaryUnion, IPU) або Парламентською асамблеєю НАТО, становлять авторитетні методологічні орієнтири у досліджуваній сфері. Хоча ці документи не мають формальної юридичної сили, вони широко використовуються парламентаріями та експертами в багатьох країнах.

Найбільш фундаментальною працею є «Парламентський нагляд за сектором безпеки: принципи, механізми і практики» (Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices) за редакцією Г. Борна, Ф. Флурі та А. Йонссона, опублікована 2003 року Міжпарламентським союзом і DCAF. Автори видання обґрунтовують тезу, що парламентський нагляд за сектором безпеки є базовою умовою функціонування демократії; без ефективного парламентського нагляду сектор безпеки може стати інструментом авторитарних практик або корупційних схем [150]. Видання визнане одним з найвпливовіших методологічних довідників у сфері і слугує орієнтиром у багатьох країнах світу.

Окрема значуща праця, «Нагляд та керівництво: значення парламентського нагляду за сектором безпеки і його реформи» за редакцією Г. Борна, Ф. Флурі і С. Лунна, видана 2003 року спільно DCAF і Парламентською асамблеєю НАТО, зосереджується на досвіді країн-членів і партнерів НАТО та формулює конкретні рекомендації щодо парламентського контролю в межах процесу євроатлантичної інтеграції [149]. Видання розкриває такі аспекти, як парламентський нагляд за оборонним бюджетом, моніторинг закупівель, контроль за міжнародним розгортанням військ, нагляд за розвідувальними службами.

На основі здійсненого порівняльно-правового аналізу можна сформулювати дев'ять основних рекомендацій для подальшого вдосконалення українського адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України. Кожна з цих рекомендацій ґрунтується на конкретному міжнародному досвіді, проте передбачає творче адаптування до української правової системи та національних реалій.

Інституціоналізація Військового омбудсмана відповідно до Закону України від 17 вересня 2025 року № 4603-IX становить першу та найбільш системну рекомендацію. Хоча сам Закон уже прийнятий, його ефективна імплементація потребує системних інституційних кроків: формування

центрального апарату з достатнім кадровим складом (за орієнтиром німецької моделі, де апарат Wehrbeauftragter налічує близько 65 співробітників, для України з її значно більшою чисельністю Збройних Сил відповідний апарат має бути не меншим); створення регіональної мережі представництв, що забезпечувала б досяжність омбудсмана для військовослужбовців у різних регіонах; розв'язання проблеми розмежування повноважень з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; інституційне оформлення взаємодії з Центральним управлінням захисту прав військовослужбовців Міноборони, створеним 3 квітня 2024 року; налагодження системи моніторингових візитів за німецьким зразком.

Системна гармонізація і кодифікація військового законодавства є другою рекомендацією. Чинна нормативна основа адміністративно-правового механізму контролю характеризується значною фрагментарністю, що ускладнює правозастосування і створює ризики колізій між нормативними актами. Європейський досвід демонструє, що високий рівень кодифікації законодавства у сфері функціонування збройних сил є умовою ефективного функціонування контрольного механізму. Серед європейських країн високий рівень кодифікації відповідного законодавства забезпечений у Франції (Кодекс оборони, *Codedeladéfense*), Німеччині (Закон про правовий статус військовослужбовців, *Soldatengesetz*), Швеції (Закон про збройні сили, *Försvarsmaktslagen*). Особливо цінним для України є польський досвід ухвалення Закону про оборону Вітчизни від 11 березня 2022 року. Можливими варіантами для України є прийняття Військового кодексу або, як проміжний варіант, окремих систематизованих галузевих актів. Окремим напрямом є гармонізація з *acquis* ЄС у сфері публічних і оборонних закупівель.

Розширення цифровізації контрольних процедур формує третю рекомендацію. Конкретні напрями розвитку охоплюють створення інтегрованої цифрової платформи моніторингу оборонних видатків з можливістю автоматизованого виявлення ризикових сигналів; розширення можливостей дистанційної участі військовослужбовців у судових засіданнях

через відеоконференцзв'язок; впровадження систем штучного інтелекту для аналізу великих обсягів даних з метою виявлення корупційних ризиків; цифровізацію процесів подання звернень і скарг військовослужбовцями з гарантіями захисту персональних даних; формування єдиної цифрової архітектури обміну інформацією між контрольними органами. Європейський досвід цифровізації контролю над сектором оборони (Велика Британія з цифровими системами PublicAccountsCommittee, Швеція з системою публічної інформації) надає корисні методологічні орієнтири.

Четверта рекомендація стосується посилення парламентської експертно-аналітичної інфраструктури. Сучасна оборонна політика дедалі більш технологічно і концептуально складна, від штучного інтелекту в управлінні військами до проблем кібербезпеки, інформаційно-психологічних операцій, гібридних загроз. Без адекватної експертної підтримки парламентаріям складно адекватно реагувати на ці виклики. Конкретними кроками є розширення секретаріату Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки; залучення зовнішніх експертів через систему дорадчих рад; формування експертно-аналітичних структур при парламентських комітетах; розвиток системи підвищення кваліфікації для народних депутатів і їхніх помічників; посилення міжнародної міжпарламентської співпраці.

П'ята рекомендація передбачає розвиток методологічної бази для аудиту складних оборонних видатків. Сучасні оборонні закупівлі часто стосуються технічно складних систем (керованих ракет, безпілотних літальних апаратів, кіберзахисних рішень, систем штучного інтелекту). Якісний аудит таких закупівель потребує спеціалізованої методології, що поєднує фінансовий аналіз з технічно-експертним. Розробка такої методології за участю провідних експертів та з урахуванням європейського і натівського досвіду є перспективним напрямом для Рахункової палати, Державної аудиторської служби, інших фінансово-контрольних органів.

Шоста рекомендація передбачає розвиток партнерства між державою і громадянським суспільством. Європейський досвід демонструє, що

ефективний демократичний контроль над сектором безпеки і оборони можливий лише за умови поєднання державних і громадських форм контролю. Особливою актуальною є потреба у нормативному оформленні громадського контролю через прийняття Закону України «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» (законопроект № 5458 від 30 квітня 2021 року), що вже розробляється Верховною Радою України.

Сьома рекомендація стосується посилення міжнародної співпраці в межах євроатлантичної інтеграції через активну участь у міжнародних дослідницьких проектах, обмін експертами, спільні навчальні програми, двосторонні угоди про співпрацю. Особливо актуальною є подальша співпраця з НАТО в межах програми Building Integrity, з ЄС в межах Common Security and Defence Policy, з Радою Європи в межах імплементації Рекомендації CM/Rec(2010)4.

Інституціоналізація системи захисту викривачів у секторі оборони складає восьму рекомендацію. Хоча Закон України «Про запобігання корупції» вже передбачає певні гарантії для викривачів, реальна імплементація цих гарантій потребує подальшого вдосконалення. Особливо актуальним є створення спеціалізованих механізмів захисту викривачів в оборонному секторі, де ризики помсти можуть бути особливо високими. Європейський досвід (зокрема, Директива ЄС 2019/1937 про захист викривачів) становить орієнтир для відповідного розвитку українського законодавства.

Дев'ята рекомендація передбачає посилення наукової спроможності у сфері військового права і адміністративного права функціонування збройних сил. У вітчизняній юридичній науці поки що відносно небагато ґрунтовних дисертаційних і монографічних досліджень, спеціально присвячених адміністративно-правовому механізму контролю над діяльністю Збройних Сил України. Розвиток цього напрямку академічного дослідження міг би

посилити методологічну основу для подальших реформ і підвищити якість юридичної освіти у відповідній галузі.

Реалізація сформульованих рекомендацій потребує комплексного підходу, що поєднує нормотворчу діяльність законодавця, управлінські рішення виконавчої влади, адаптацію судової практики, активність інституцій громадянського суспільства, розвиток наукового співтовариства. Жодна з рекомендацій не може бути реалізована окремо: вони утворюють системний комплекс, ефективність якого залежить від синергічної взаємодії всіх його елементів. Реалізація має здійснюватися поступово, з належним урахуванням пріоритетів. У короткостроковій перспективі (1–2 роки) пріоритетними є цифровізація контрольних процедур, розширення повноважень парламентських структур, гармонізація з *acquis* ЄС у сфері публічних закупівель. У середньостроковій (3–5 років) актуальні повноцінне інституційне розгортання Військового омбудсмана, прийняття Закону «Про правові та організаційні засади громадського контролю», розвиток методології аудиту складних оборонних видатків. У довгостроковій (5–10 років) реальною є кодифікація військового законодавства, повна імплементація натівських стандартів, формування зрілої системи громадського контролю європейського зразка.

3.2. Шляхи вдосконалення інституційно-організаційної складової адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України

Завершення розгляду міжнародного досвіду та сформульованих на його основі рекомендацій ставить питання про конкретні шляхи вдосконалення інституційно-організаційної складової адміністративно-правового механізму контролю над Збройними Силами України. Якщо попередній підрозділ акцентував увагу на загальних методологічних орієнтирах, то цей

зосереджується на питаннях інституційного устрою, організаційних перетворень, удосконалення взаємодії суб'єктів контролю в національному правовому контексті.

Концептуальною засадою цього підрозділу є усвідомлення того, що нормативні зміни без відповідних інституційних трансформацій не можуть забезпечити справжню ефективність функціонування адміністративно-правового механізму контролю. Досвід багатьох пострадянських країн, що проходили подібний шлях інституційної модернізації, засвідчує, що навіть ідеально сформульовані правові норми без адекватної інституційної підтримки залишаються декларативними. Інституційно-організаційна складова реформи становить не менш значущий напрям, ніж нормативно-правовий.

Кадрова та інституційна динаміка 2022–2026 років суттєво вплинула на функціонування адміністративно-правового механізму контролю. У зазначений період відбулася зміна чотирьох міністрів оборони: О. Резніков обіймав посаду з листопада 2021 року до вересня 2023 року; Р. Умеров, з вересня 2023 року до липня 2025 року; Д. Шмигаль, з липня 2025 року до січня 2026 року; М. Федоров, з 14 січня 2026 року після відповідного рішення Верховної Ради України [137]. Кожна зміна керівництва супроводжувалася певними коригуваннями у внутрішній структурі контрольних органів, кадровому складі заступників міністра, пріоритетах антикорупційної політики.

Реформа Міністерства оборони України інтенсивно розгортається з 2022 року і набула нового імпульсу з призначенням М. Федорова. Як висвітлюється в офіційних публікаціях, з призначенням Михайла Федорова Міноборони увійшло в нову фазу реформ, що зосереджується на оптимізації структури управління, посиленні цифровізації, реформі закупівельної системи [137]. Цей етап продовжує і деталізує курс попереднього періоду, започаткованого ще міністром Денисом Шмигалем у період з липня 2025 до січня 2026 років, коли реформа отримала особливо інтенсивний характер.

Однією з ключових проблем інституційної архітектури Міноборони є складність системи структурних підрозділів. Станом на січень 2026 року в апараті Міністерства оборони функціонувало 32 самостійних структурних підрозділи [71]. Така розгалуженість створює об'єктивні труднощі для координації, призводить до ризиків дублювання функцій та породжує управлінську ускладненість у погодженні документів. Тому важливим напрямом реформи стало впорядкування системи спрямування та координації діяльності цих підрозділів, що передбачає, зокрема, перерозподіл повноважень між заступниками міністра.

У січні 2026 року в Міноборони відбулася значна кадрова реорганізація. Михайло Федоров після призначення на посаду міністра звільнив п'ятьох заступників, призначених у попередньому періоді. Подальші кадрові призначення (Мстислав Банік як заступник міністра і Юрій Мироненко як генеральний інспектор Міноборони, обидва у березні 2026 року) відобразили курс на формування нової управлінської команди з акцентом на технологічну і антикорупційну складові [121]. Перед Юрієм Мироненком як генеральним інспектором поставлено завдання незалежного оцінювання того, як рішення Міноборони реально працюють на фронті, що становить інституційний механізм зворотного зв'язку між штабом і польовими частинами.

Перспективні напрями подальшого реформування Міністерства оборони України охоплюють декілька магістральних ліній. Подальша оптимізація структури апарату через консолідацію споріднених функцій у єдиних структурних підрозділах і перетворення системи з 32 підрозділів на більш компактну архітектуру дозволила б зменшити управлінську складність і підвищити швидкість прийняття рішень. Посилення стратегічно-планувальної ролі Міноборони передбачає розвиток підрозділу стратегічного планування, що забезпечував би формування довгострокових пріоритетів реформи. Розвиток функції генерального інспектора, заснованої у 2025 році, має значний потенціал для становлення цього інституту як ключового інструменту незалежного інституційного контролю.

Посилення цифровізації внутрішніх процесів Міноборони передбачає впровадження єдиної інформаційної системи документообігу; створення інтегрованих баз даних особового складу, матеріально-технічного майна, контрактів; розгортання цифрових інструментів аналізу ризиків і виявлення аномалій; розвиток системи DELTA для забезпечення оперативної інформованості. Призначення Оксани Ферчук заступницею міністра з питань цифрового розвитку у липні 2025 року стало інституційним символом цього напрямку [135].

Посилення антикорупційного компонента в інституційній архітектурі Міноборони набуло особливого значення в умовах безпрецедентного розширення фінансових потоків у оборонному секторі. Напрями розвитку охоплюють зміцнення функцій Департаменту протидії та запобігання корупції МОУ; посилення Громадської антикорупційної ради при Міноборони; формування ефективних каналів повідомлення про можливі правопорушення; забезпечення системної взаємодії з НАЗК, НАБУ, САП. Особливе значення має створення потужних антикорупційних запобіжників в Агенції оборонних закупівель ДОТ як ключовій структурі реалізації державного оборонного замовлення.

Розвиток системи стратегічних комунікацій Міноборони у сучасних умовах гібридних інформаційних загроз набуває статусу окремого напрямку інституційної модернізації. Розвиток відповідного підрозділу, забезпеченого фаховими спеціалістами і необхідними ресурсами, потребує збалансування комунікаційної функції з вимогами захисту державної таємниці і необхідністю не давати противнику корисної інформації. Інституційне оформлення регулярної взаємодії з громадянським суспільством і міжнародними партнерами становить важливу умову формування цілісної системи демократичного цивільного контролю.

Реформа Генерального штабу Збройних Сил України є системно важливим компонентом удосконалення інституційно-організаційної складової. Цей орган військового управління, що згідно з частиною першою

статті 14 Закону України «Про Збройні Сили України» є головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони, відіграє ключову роль як суб'єкт внутрішньовійськового контролю.

Сучасний період модернізації Генерального штабу розпочався 16 березня 2025 року, коли посаду його очільника обійняв генерал-майор Андрій Гнатів [25]. Ключовими пріоритетами для новопризначеного керівника визначено оптимізацію системи управління Збройними Силами — передусім у контексті реструктуризації та переходу на корпусну модель, прискорення виконання директив Ставки Верховного Головнокомандувача, а також інтеграцію набутого практичного досвіду бойових дій у процеси стратегічного планування та керівництва підрозділами. На цій посаді він змінив генерал-лейтенанта Анатолія Баргилевича, який очолював відомство з 9 лютого 2024 року по 16 березня 2025 року та згодом перейшов на роботу до Міністерства оборони України як генеральний інспектор.

Інституційно сучасний Генеральний штаб структурований за J-моделлю, що відповідає стандартам НАТО. Згідно з відкритими джерелами, ця структура включає Головне управління кадрового забезпечення (J-1), Головне управління розвідки (J-2), Головне оперативне управління (J-3), Головне управління матеріально-технічного забезпечення (J-4), Головне управління оборонного та мобілізаційного планування (J-5), Головне управління зв'язку та інформаційних систем (J-6), Головне управління підготовки Збройних Сил (J-7), Головне військово-медичне управління (J-8). Перехід на J-структуру є важливим кроком у напрямі натівської стандартизації, що сприяє сумісності з арміями партнерів і ефективнішій координації при міжнародних навчаннях і операціях.

Однією з найбільш масштабних реформ Збройних Сил поточного етапу є перехід на корпусну структуру управління військами. У лютому 2025 року Ставка призначила 18 командирів армійських корпусів, які отримали

визначений склад військ та смугу фронту. Восени 2025 року Збройні Сили України завершили перехід на корпусну структуру з 10 управліннями корпусів [43]. Корпусна реформа має значення не лише для бойової ефективності, а й для функціонування адміністративно-правового механізму контролю: у межах нової структури кожен корпус набуває чіткої смуги відповідальності з визначеним складом сил і засобів, що дозволяє більш точно ідентифікувати ефективність управлінських рішень, виявляти системні проблеми, реалізовувати контрольні заходи.

Командування об'єднаних сил Збройних Сил України, створене у 2020 році для розподілу повноважень між органами військового управління, у поточному періоді також зазнає трансформацій. З 3 червня 2025 року Командування об'єднаних сил очолив генерал-майор Михайло Драпатий [59]. Це призначення відображає концентрацію уваги на оперативній складовій управління військами в умовах активних бойових дій.

Перспективні напрями подальшого вдосконалення інституційної архітектури Генерального штабу і командувань ЗСУ охоплюють розвиток механізмів стратегічного планування на основі підходу спроможностей (capability-based planning), що відповідає сучасним натівським стандартам; посилення координації між Генеральним штабом, Командуванням об'єднаних сил, спеціалізованими командуваннями через єдиний інформаційний простір; інституціоналізацію бойового досвіду через формалізовані процедури аналізу і узагальнення уроків бойових дій; посилення взаємодії з системою професійної військової освіти.

Інституційна взаємодія Генерального штабу зі Ставкою Верховного Головнокомандувача потребує окремого нормативного оформлення. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про Збройні Сили України», в особливий період керівництво Збройними Силами та іншими військовими формуваннями Президент може здійснювати через Ставку, робочим органом якої є Генеральний штаб [100]. Інституційне оформлення взаємодії Ставки і Генштабу, деталізація процедур підготовки та реалізації рішень Ставки,

забезпечення документального оформлення відповідних рішень становлять напрями подальшої концептуальної проробки в умовах тривалої війни.

Інститут генерального інспектора Міністерства оборони України заслуговує окремого розгляду як одна з найбільш перспективних інституційних новацій сучасного етапу. Ця посада набула реального значення з 2025 року, коли її обійняв колишній начальник Генштабу Анатолій Баргилевич, а у березні 2026 року на ній отримав призначення Юрій Мироненко [121]. За функціональною природою генеральний інспектор покликаний виконувати декілька важливих ролей у системі адміністративно-правового механізму контролю.

Функція незалежної інспекції передбачає планові та позапланові перевірки військових частин, об'єктів, посадовців на предмет дотримання нормативних вимог і ефективності виконання поставлених завдань. Функція аналізу управлінських рішень охоплює оцінку того, як рішення керівництва Міноборони реалізуються на нижчих рівнях військової організації, які системні проблеми виникають при цьому. Функція зворотного зв'язку забезпечує донесення до керівництва Міноборони реальної інформації про стан справ у війську без надмірних бюрократичних спотворень. Функція виявлення корупційних та інших правопорушень дозволяє своєчасно реагувати на відповідні факти.

У міжнародній практиці інститут генерального інспектора (Inspector General) є усталеною формою внутрішньовідомчого контролю. У США функціонує Department of Defense Office of the Inspector General (DoD OIG), що становить одну з найпотужніших структур внутрішнього контролю в американській системі державного управління. У Німеччині відповідну функцію виконує Generalinspekteur der Bundeswehr, у Великій Британії, низка спеціалізованих інспекційних структур. Адаптація відповідного досвіду до української правової системи становить перспективний напрям.

Перспективні напрями розвитку інституту генерального інспектора в Україні охоплюють нормативне оформлення статусу і повноважень через

спеціальне положення, затверджене постановою Кабінету Міністрів або наказом Міністра оборони; забезпечення ресурсної незалежності через окрему бюджетну лінію, що дозволяла б формувати достатній апарат і проводити необхідні інспекційні заходи; забезпечення процедурних гарантій незалежності, від невтручання у планування інспекційних візитів до права прямого доступу до Міністра і Президента у випадку виявлення особливо серйозних проблем; формалізацію процедур реагування на виявлені порушення з обов'язковими управлінськими рішеннями керівництва Міноборони у відповідь на висновки генерального інспектора.

Удосконалення системи внутрішнього аудиту в системі Міноборони є наступним важливим компонентом інституційно-організаційної реформи. Чинна система внутрішнього аудиту функціонує на основі наказу Міністерства оборони від 15 грудня 2020 року № 475 [108] та Положення про Аудиторський комітет Міноборони, затвердженого наказом від 14 травня 2024 року № 313 [98]. Об'єктом внутрішнього аудиту є Міноборони, структурні підрозділи його апарату, Генеральний штаб Збройних Сил, його структурні підрозділи та інші підконтрольні суб'єкти.

Перспективні напрями розвитку інституції внутрішнього аудиту охоплюють посилення функціональної незалежності Департаменту внутрішнього аудиту через додаткові процедурні гарантії; подальший розвиток ризик-орієнтованого підходу через формування потужної аналітичної бази; цифровізацію аудиторських процедур через автоматизацію збору первинних даних, використання технологій аналізу великих обсягів даних, запровадження систем штучного інтелекту для виявлення можливих корупційних схем; посилення міжнародної інтеграції через впровадження стандартів Міжнародного інституту внутрішніх аудиторів (Institute of Internal Auditors, ІІА); посилення координації з Рахунковою палатою; розширення кадрового потенціалу через систему підготовки і підвищення кваліфікації аудиторів.

Удосконалення інституційної архітектури спеціалізованих антикорупційних органів у частині, що стосується оборонного сектору, становить наступний напрям реформи. У сфері оборонного сектору НАБУ розслідує корупційні правопорушення вищих посадовців Міноборони і керівництва оборонних підприємств; САП забезпечує процесуальне керівництво розслідуваннями НАБУ і підтримання державного обвинувачення; НАЗК зосереджується на превентивних заходах, насамперед моніторингу декларацій, виявленні конфліктів інтересів, спеціальних перевірок кандидатів на посади; ДБР розслідує військові кримінальні правопорушення та злочини службових осіб особливо відповідального становища.

Перспективні напрями інституційного розвитку антикорупційних структур охоплюють посилення спеціалізації відповідних органів на оборонній проблематиці через створення спеціалізованих відділів, що зосереджувалися б виключно на оборонному секторі; посилення міжвідомчої координації через постійно діючу координаційну структуру (наприклад, міжвідомчу робочу групу з протидії корупції в оборонному секторі); інституційне оформлення взаємодії з Міноборони і Збройними Силами через формалізовані меморандуми, регулярні робочі зустрічі, спільні проекти; інституційне оформлення механізмів захисту викривачів через створення спеціалізованих каналів повідомлень, призначення відповідальних осіб; розвиток наглядових рад при ключових інституціях оборонного сектору; системне впровадження міжнародних стандартів антикорупційної доброчесності.

Інституціоналізація Військового омбудсмана відповідно до Закону України від 17 вересня 2025 року № 4603-IX становить одну з найбільш значущих новацій сучасного етапу. Якщо нормативно-правові аспекти статусу цієї інституції визначаються самим Законом, то інституційно-організаційне оформлення потребує системного підходу. Адаптація німецького досвіду *Wehrbeauftragter*, що становить найбільш близьку аналогію в європейському

правовому просторі, передбачає формування достатньо потужного апарату. Для України з її значно більшою чисельністю Збройних Сил відповідний апарат має бути не меншим, ніж 65 співробітників у Wehrbeauftragter.

Перспективні напрями інституційного розгортання офісу Військового омбудсмена охоплюють формування центрального апарату зі спеціалізованими відділами за напрямками роботи (розгляд індивідуальних звернень, аналітично-моніторингова робота, взаємодія з командуванням, комунікація з громадськістю); створення регіональної мережі представництв, що забезпечувала б досяжність омбудсмена для військовослужбовців у різних регіонах, у тому числі поблизу зон активних бойових дій; розвиток системи підготовки і підвищення кваліфікації співробітників з фаховою експертизою у сфері військового права і прав військовослужбовців.

Розмежування повноважень між офісом Військового омбудсмена і Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в частині захисту прав військовослужбовців потребує чіткого нормативного і інституційного розв'язання [78]. Можливими варіантами є диференціація компетенції за категоріями справ, за стадією розгляду, за характером звернень. Взаємодія Військового омбудсмена з Центральним управлінням захисту прав військовослужбовців Міноборони, створеним 3 квітня 2024 року, може будуватися як координаційне партнерство з функціональним розмежуванням.

Реалізація моделі захисту прав «громадянина в уніформі», запропонованої німецькою концепцією *InnereFührung*, потребує не лише нормативного, а й інституційного оформлення. Це передбачає розвиток корпоративної культури як в межах самого офісу Військового омбудсмена, так і в системі Збройних Сил, що ґрунтувалася б на повазі до прав військовослужбовця, демократичних цінностях, верховенстві права. Інституційно це може реалізовуватися через спільні навчальні програми, посилення викладання правозахисної проблематики у військових закладах освіти, регулярні форуми з обговорення питань прав військовослужбовців.

Посилення парламентської експертно-аналітичної інфраструктури передбачає декілька конкретних напрямів. Розширення секретаріату Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки Верховної Ради має забезпечити достатню експертну підтримку депутатів у складних оборонних питаннях. Створення спеціалізованих експертних рад при парламентських комітетах дозволило б залучати позаштатних експертів до опрацювання конкретних питань. Поглиблення взаємодії з аналітичними центрами і академічними установами стало б підставою для постійного методологічного оновлення парламентської діяльності. Розвиток процедур закритих парламентських слухань відкриває можливості для розгляду чутливих оборонних питань без порушення режиму секретності. Поглиблення зв'язку з Парламентською асамблеєю НАТО і Міжпарламентським союзом забезпечує міжнародну ваговість і обмін досвідом.

Розвиток координаційних структур взаємодії суб'єктів адміністративно-правового механізму контролю охоплює низку можливих інституційних утворень. Міжвідомча координаційна рада з протидії корупції в оборонному секторі могла б забезпечувати регулярну координацію діяльності НАБУ, САП, НАЗК, ДБР, Рахункової палати у відповідній сфері. Громадська антикорупційна рада при Міноборони, що вже функціонує, потребує посилення повноважень і ресурсної бази. Координаційна рада з питань захисту прав військовослужбовців могла б об'єднати Військового омбудсмена, Уповноваженого з прав людини, Міноборони, представників громадських організацій. Експертна рада з питань реформи ЗСУ як консультативний орган при керівництві Міноборони забезпечувала б фахову експертизу складних реформних рішень.

Розвиток громадських інституцій контролю потребує системного підходу до зміцнення їх інституційного потенціалу. Диверсифікація джерел фінансування неурядових організацій, що працюють у сфері безпеки і оборони, через залучення українських донорів, ендавмент-фондів, грантових програм Європейського Союзу зменшила б їх залежність від

короткострокових донорських проектів. Посилення координації між різними структурами громадянського суспільства через регулярні координаційні форуми, спільні проекти, обмін експертизою підвищило б ефективність громадського контролю. Інституційне зміцнення журналістики розслідувань через підтримку розслідувальних платформ, забезпечення безпеки журналістів, формування механізмів захисту джерел інформації становить важливий напрям. Модернізація ветеранського руху через нормативне оформлення статусу ветеранських спостерігачів, формування системи професійної підготовки, інтеграцію ветеранської експертизи в офіційні процеси контролю поглибила б цей сегмент громадського контролю.

Кадровий і експертно-аналітичний аспект реформи реалізується через декілька напрямів. Модернізація Національного університету оборони України імені Івана Черняховського як провідного навчально-наукового закладу у сфері оборони передбачає оновлення навчальних програм, посилення дослідницької складової, розвиток міжнародних зв'язків. Розвиток спеціалізованих програм у класичних університетах (Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національний університет «Одеська юридична академія», Львівський державний університет внутрішніх справ) поглибив би наукову розробку проблематики військового і адміністративного права. Посилення системи підвищення кваліфікації для посадовців контрольних органів, суддів адміністративних судів, журналістів-розслідувачів сприяло б формуванню спеціалізованих компетенцій. Створення спеціалізованих дослідницьких структур, серед яких міг би бути Український інститут демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони як координаційний центр наукових і експертно-аналітичних розробок, забезпечило б методологічну підтримку реформ.

Реалізація сформульованих рекомендацій стикатиметься з низкою об'єктивних проблем: інерцією великих бюрократичних структур; складнощами кадрового забезпечення; проблемами координації у фрагментованій інституційній архітектурі; потребою у фінансовому

забезпеченні; ризиками політичної нестабільності; ризиками дискредитації реформ корупційними скандалами; складнощами інтеграції національних і міжнародних компонентів; ризиками розходження між нормативно-правовою та інституційно-організаційною складовими. Подолання цих проблем потребує системного підходу, продуманої пріоритезації, тривалої експертно-аналітичної роботи.

Сформульовані пропозиції разом з результатами аналізу міжнародного досвіду становлять цілісну концепцію подальшого розвитку адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України. Ця концепція є відповіддю на сучасні виклики національної безпеки України, що поєднує розуміння національної специфіки з адаптацією кращих практик країн НАТО і ЄС, нормативні удосконалення з інституційно-організаційними реформами, державні інструменти контролю з механізмами громадянського суспільства. Її практична реалізація потребує тривалої системної роботи всіх учасників відповідних суспільно-правових відносин.

Висновки до Розділу 3

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячено комплексному аналізу напрямів удосконалення адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України. У межах двох взаємопов'язаних підрозділів послідовно розглянуто міжнародний досвід та рекомендації щодо впровадження ефективних моделей контролю (підрозділ 3.1) і шляхи вдосконалення інституційно-організаційної складової механізму (підрозділ 3.2). Послідовний розгляд цих питань дозволив сформулювати цілісне теоретичне бачення перспектив подальшого розвитку механізму і становить методологічну основу для формулювання загальних висновків дисертації.

Порівняльно-правовий аналіз провідних європейських та натівських моделей цивільного контролю над збройними силами становить важливе

джерело методологічних орієнтирів для розвитку українського адміністративно-правового механізму. Методологія такого аналізу ґрунтується на принципах контекстуальності, функціональності, критичної рецепції, системності, що дозволяє уникнути механічного перенесення зарубіжних інституцій без належної національної адаптації.

Натівські стандарти і програма BuildingIntegrity, що реалізується в Україні з 2008 року, формують важливу основу для євроатлантичної інтеграції оборонного сектору. Стратегічна концепція НАТО 2022 року, інструменти Self-AssessmentQuestionnaire (SAQ) та PeerReview, концепція DefenceResourceManagement забезпечують методологічну базу для системного зниження корупційних ризиків і підвищення ефективності функціонування військових формувань. Україна імплементувала понад 324 стандарти НАТО станом на 2024 рік, що відображає реальний прогрес у напрямі євроатлантичної інтеграції.

Німецька модель цивільного контролю, заснована на конституційно закріпленому інституті Wehrbeauftragter (стаття 45b Grundgesetz) та концепціях InnereFührung і StaatsbürgerinUniform, виокремлює спеціалізованого парламентського уповноваженого з прав військовослужбовців, апарат якого складає близько 65 співробітників. На цій посаді з 5 червня 2025 року перебуває HenningOtte (CDU), попередницею якого була EvaHögl (SPD), що обіймала посаду в 2020–2025 роках. Адаптація цієї моделі є особливо актуальною для України з огляду на прийнятий Закон «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 року № 4603-IX.

Британська модель характеризується потужною парламентською інфраструктурою, що охоплює DefenceSelectCommittee Палати громад, IntelligenceandSecurityCommittee, PublicAccountsCommittee, які функціонують у тісній взаємодії з NationalAudit Office (ComptrollerandAuditorGeneral). А. Сарі з Університету Ексетеру наголошує, що цей механізм забезпечує значно вищий рівень прозорості оборонних видатків у порівнянні з більшістю країн

світу. Британський досвід становить важливий орієнтир для посилення парламентської експертно-аналітичної інфраструктури в Україні.

Польська модель особливо повчальна для України з огляду на спільність історичного шляху і географічну близькість, у тому числі через досвід прийняття Закону про оборону Вітчизни (*Ustawa o obronie Ojczyzny*) від 11 березня 2022 року, що значною мірою кодифікував попереднє оборонне законодавство. Французька модель ґрунтується на Конституції П'ятої Республіки 1958 року з традиційно сильною роллю Президента у сфері оборони. Скандинавські моделі, у тому числі норвезький *Stortingetsombudsman* з 1952 року та особливості шведської моделі (як члена НАТО з 2024 року), пропонують інші підходи до демократичного цивільного контролю.

Європейські стандарти цивільного контролю над збройними силами знаходять відображення у Кодексі поведінки ОБСЄ щодо політико-військових аспектів безпеки (Будапешт, 1994), Рекомендації CM/Rec(2010)4 Комітету Міністрів Ради Європи щодо прав людини військовослужбовців, практиці ЄСПЛ (зокрема, у справах *Engel and Others v. The Netherlands* та *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria*), фундаментальних виданнях DCAF та Парламентської асамблеї НАТО за редакцією Г. Борна, Ф. Флурі, А. Йонссона. Усі ці стандарти створюють єдиний європейський контекст для розвитку українського адміністративно-правового механізму контролю.

На основі порівняльно-правового аналізу сформульовано дев'ять конкретних рекомендацій для України: інституціоналізація Військового омбудсмана згідно із Законом № 4603-IX; системна гармонізація і кодифікація військового законодавства; розширення цифровізації контрольних процедур; посилення парламентської експертно-аналітичної інфраструктури; розвиток методології аудиту складних оборонних видатків; партнерство держави з громадянським суспільством; поглиблення міжнародної співпраці; розвиток інституту захисту викривачів; посилення наукової спроможності у військово-

правовій сфері. Реалізація цих рекомендацій має здійснюватися поступово з пріоритетністю за часовим горизонтом: короткостроковим (1–2 роки), середньостроковим (3–5 років), довгостроковим (5–10 років).

Кадрова і інституційна динаміка 2022–2026 років суттєво вплинула на функціонування адміністративно-правового механізму контролю. У зазначений період відбулася зміна чотирьох міністрів оборони (О. Резніков, Р. Умеров, Д. Шмигаль, М. Федоров), запроваджено інститут генерального інспектора Міноборони з призначенням Юрія Мироненка у березні 2026 року, прийнято Закон про Військового омбудсмена, реалізовано корпусну реформу 2025 року, створено єдину Агенцію оборонних закупівель ДОТ з 1 січня 2026 року. Усі ці інституційні трансформації становлять предмет осмислення в контексті подальшого розвитку механізму.

Реформа Міністерства оборони України, що інтенсивно розгортається з 2022 року і набула нового імпульсу з призначенням М. Федорова на посаду міністра 14 січня 2026 року, має продовжуватися за магістральними напрямками: оптимізація структури апарату через трансформацію системи з 32 структурних підрозділів на більш компактну архітектуру; посилення стратегічно-планувальної ролі; розвиток функції генерального інспектора (з призначенням Юрія Мироненка у березні 2026 року після А. Баргилевича); цифровізація внутрішніх процесів через систему DELTA та інші цифрові інструменти; посилення антикорупційного компонента; розвиток системи стратегічних комунікацій; формалізація партнерства з громадянським суспільством; реформа кадрової роботи.

Реформа Генерального штабу і командувань Збройних Сил України продовжується за напрямками розвитку механізмів стратегічного планування на основі підходу спроможностей, посилення координації між органами військового управління, інституціоналізації бойового досвіду. Інституційні новації 2025 року (призначення А. Гнатова начальником Генштабу 16 березня 2025 року, корпусна реформа з 10 управліннями корпусів, призначення М.

Драпатого Командувачем об'єднаних сил 3 червня 2025 року) формують нову інституційну архітектуру управління і контролю в Збройних Силах.

Інституціоналізація Військового омбудсмана відповідно до Закону № 4603-IX від 17 вересня 2025 року передбачає формування центрального апарату і регіональної мережі, розв'язання проблеми розмежування повноважень з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, інституційне оформлення взаємодії з Центральним управлінням захисту прав військовослужбовців Міноборони, налагодження системи моніторингових візитів за німецьким зразком *Wehrbeauftragter*. Імплементация Закону відкриває новий етап у розвитку інституційної архітектури захисту прав військовослужбовців.

Удосконалення інституційно-організаційної складової адміністративно-правового механізму контролю охоплює також розвиток парламентської експертно-аналітичної інфраструктури (через розширення секретаріату Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки, створення спеціалізованих експертних рад, поглиблення взаємодії з аналітичними центрами, поглиблення зв'язку з Парламентською асамблеєю НАТО); посилення антикорупційних структур (через створення спеціалізованих відділів НАБУ, САП, НАЗК, ДБР для оборонного сектору, міжвідомчу координацію, інституційне оформлення механізмів захисту викривачів); розвиток координаційних структур (Міжвідомчої координаційної ради з протидії корупції в оборонному секторі, Громадської антикорупційної ради при Міноборони, Координаційної ради з питань захисту прав військовослужбовців); посилення інституційного потенціалу громадських інституцій (через диверсифікацію джерел фінансування, посилення координації між НУО, інституційне зміцнення журналістики розслідувань, модернізацію ветеранського руху, поглиблення міжнародних зв'язків).

Сформульовані висновки разом з результатами аналізу попередніх розділів становлять цілісну концепцію подальшого розвитку адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України. Ця

концепція є відповіддю на сучасні виклики національної безпеки України, що поєднує розуміння національної специфіки з адаптацією кращих практик країн НАТО і ЄС, нормативні удосконалення з інституційно-організаційними реформами, державні інструменти контролю з механізмами громадянського суспільства. Її практична реалізація потребує тривалої системної роботи законодавця, виконавчої влади, судової системи, інституцій громадянського суспільства, наукового співтовариства.

Подальша робота над удосконаленням механізму повинна враховувати його природу як динамічної системи, що постійно адаптується до змін у безпековому середовищі, технологіях, суспільних запитах. Жодна з рекомендацій не може розглядатися як остаточне розв'язання проблеми; кожна з них становить лише крок у тривалому процесі вдосконалення. Особливе значення має створення механізмів регулярного перегляду і оновлення відповідних інституційних і нормативних рішень з урахуванням нових викликів і можливостей. Україна сьогодні є не лише реципієнтом європейського і натівського досвіду, а й важливим джерелом нового практичного досвіду, отриманого в умовах сучасної високоінтенсивної війни, що поступово засвоюється і партнерами по Альянсу, і державами-членами Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження вирішено наукове завдання теоретико-правового обґрунтування адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України та сформульовано пропозиції та рекомендації щодо його удосконалення в умовах сучасних викликів національної безпеки та євроатлантичної інтеграції.

1. Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України визначено як інтегровану упорядковану систему правових норм, інституційних структур і процедурних форм, спрямовану на забезпечення відповідності діяльності військових формувань конституційним цінностям, законодавчим вимогам, стандартам європейської інтеграції та критеріям бойової ефективності. Сутнісною особливістю механізму є поєднання двох взаємодоповнювальних функцій: забезпечення демократичної підконтрольності збройних сил суспільству та цивільним органам державної влади, з одного боку, та гарантування здатності війська виконувати конституційну функцію оборони, з іншого. Така дуальна природа дозволяє подолати поширений у пострадянській правовій доктрині однобічний акцент на владно-репресивній складовій контролю і утвердити сучасний правозахисно орієнтований підхід.

2. Запропоновано авторське формулювання мети адміністративно-правового механізму контролю як ієрархічно структурованої системи цілей, що охоплює шість взаємопов'язаних вимірів: стратегічний (забезпечення підпорядкованості легітимного збройного насильства конституційно встановленим демократичним інституціям), інституційно-управлінський (забезпечення інституційної ефективності Збройних Сил), правозахисний (захист прав «громадянина в уніформі»), антикорупційний, євроатлантично-інтеграційний (гармонізація з ЄС і НАТО) та стійкісний (здатність механізму ефективно функціонувати в умовах воєнного стану).

3. Сформульовано систему принципів адміністративно-правового механізму контролю, що поєднує загальноправові принципи (верховенство права, законність) зі спеціальними принципами контрольної діяльності (підзвітність, прозорість з урахуванням режиму державної таємниці, пропорційність, об'єктивність, спеціалізована компетентність суб'єктів, координація, цифровізація і технологічна модернізація). У функціональному вимірі механізм охоплює діагностично-аналітичну, превентивну, правоохоронну, коригувальну, соціально-легітимізаційну, інформаційно-просвітницьку, координаційну, прогностично-аналітичну функції, які утворюють цілісну взаємопов'язану систему.

4. Систематизовано суб'єктно-інституційну архітектуру механізму контролю, що охоплює сім основних категорій суб'єктів: суб'єкти конституційного рівня (Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд); спеціалізовані парламентські структури (профільні комітети Верховної Ради, Уповноважений з прав людини, Рахункова палата, Військовий омбудсман відповідно до Закону № 4603-IX від 17.09.2025); координаційні органи (Рада національної безпеки і оборони); внутрішньовідомчі структури (Міністерство оборони, Генеральний штаб, Військова служба правопорядку, генеральний інспектор Міноборони); спеціалізовані антикорупційні органи (НАБУ, САП, НАЗК, ДБР); судові інституції; інституції громадянського суспільства.

5. Доведено, що нормативна основа механізму контролю являє собою ієрархічну систему, що охоплює міжнародно-правові зобов'язання України (Кодекс ОБСЄ 1994 року щодо політико-військових аспектів безпеки, Рекомендація CM/Rec(2010)4 Ради Європи щодо прав людини військовослужбовців, практика ЄСПЛ, стандарти НАТО), конституційні норми (статті 17, 85, 92, 106, 107, 116 Конституції), законодавчі акти (Закон «Про національну безпеку України», Закон «Про оборону України», Закон «Про оборонні закупівлі», Закон «Про Військового омбудсмана»), підзаконні нормативно-правові акти, стратегічні документи. Виявлено системні

проблеми нормативної основи: фрагментарність регулювання, недостатня внутрішня узгодженість різних рівнів актів, відсутність кодифікованого підходу, недостатня гармонізація з європейськими стандартами, недостатнє врегулювання нових безпекових викликів.

6. Здійснено систематизацію форм державного контролю за діяльністю Збройних Сил України за шістьма критеріями: правові та неправові; безпосередні та опосередковані; попередні, поточні та наступні; виїзні та документарні; відкриті, обмежено відкриті та закриті; мирного часу та особливого періоду. Виокремлено систематику методів контрольної діяльності: загальні (переконання, заохочення, примус) та спеціальні (інформаційно-аналітичні, інспекційно-перевірочні, ревізійно-аудиторські, експертно-оцінкові, порівняльно-нормативні, прогностичні, координаційні, консультативно-методичні).

7. Розкрито трансформації форм і методів контролю в умовах воєнного стану 2022–2026 років: оперативізація контрольних процедур; розширення повноважень військових адміністрацій (відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану»); функціонування Ставки Верховного Головнокомандувача; посилення вимог до прозорості міжнародної військової допомоги; розвиток цифрових форм контролю (включно з використанням системи DELTA, що стала основною системою управління на навчаннях НАТО REPMUS 2025); специфічні форми громадського контролю; посилення взаємодії між суб'єктами контролю. Внутрішньовідомчий контроль у системі Міноборони реалізується через Департамент внутрішнього аудиту, інспекційні підрозділи, антикорупційного уповноваженого, Аудиторський комітет (Положення затверджено наказом Міноборони від 14.05.2024 № 313), генерального інспектора, на основі нормативної бази, що включає наказ Міноборони від 15.12.2020 № 475.

8. Розкрито специфіку судового контролю як механізму забезпечення законності в діяльності Збройних Сил України, що реалізується через адміністративні суди, загальні суди, Конституційний Суд України, Велику

Палату Верховного Суду та міжнародний регіональний рівень в особі Європейського суду з прав людини. Особливе значення для захисту прав військовослужбовців має конституційний судовий контроль, що підтверджується Рішенням Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 у справі про посилений соціальний захист військовослужбовців.

9. Доведено, що громадський контроль за діяльністю Збройних Сил України це невідємна складова адміністративно-правового механізму, що поєднує діяльність спеціалізованих неурядових організацій (Незалежна антикорупційна комісія НАКО, зареєстрована 03.01.2019 з ЄДРПОУ 42733937; TransparencyInternationalUkraine з програмою DOZORRO; Центр протидії корупції), правозахисних організацій (Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр громадянських свобод, ZMINA), ветеранських об'єднань, журналістських розслідувальних платформ (Bihus.Info, «Схеми», «Слідство.Інфо», NashiHroshi), експертних центрів, волонтерських організацій. Особливою рисою громадського контролю в умовах війни є необхідність балансування з принципом недискредитації Збройних Сил, що потребує високого професіоналізму суб'єктів громадського контролю і їх відповідальності за достовірність оприлюднюваної інформації.

10. Здійснено комплексний аналіз провідних європейських і натівських моделей цивільного контролю над збройними силами. Натівські стандарти (Стратегічна концепція НАТО 2022 року, програма BuildingIntegrity з участю України з 2008 року, концепція DefenceResourceManagement, понад 324 імплементованих стандарти STANAG станом на 2024 рік) формують методологічну базу євроатлантичної інтеграції оборонного сектору. Німецька модель цивільного контролю спирається на конституційно закріплений інститут Wehrbeauftragter (стаття 45b Grundgesetz), концепції InnereFührung і StaatsbürgerinUniform; на посаді Уповноваженого Бундестагу зі справ збройних сил з 5 червня 2025 року перебуває HenningOtte (CDU), попередницею якого була EvaHögl (SPD) у 2020–2025 роках; апарат

Wehrbeauftragter налічує близько 65 співробітників. Британська модель характеризується потужною парламентською інфраструктурою (Defence Select Committee з 1979 року, Intelligence and Security Committee, Public Accounts Committee у взаємодії з National Audit Office). Польська модель особливо повчальна для України з огляду на досвід кодифікації військового законодавства через ухвалення Закону про оборону Вітчизни (Ustawa o obronie Ojczyzny) від 11 березня 2022 року. Скандинавські моделі (норвезький Stortingets ombudsman з 1952 року, шведський Justitieombudsman, принцип offentlighetsprincipen з 1766 року) пропонують самостійні підходи до демократичного контролю.

11. На основі порівняльно-правового аналізу сформульовано дев'ять конкретних рекомендацій для подальшого вдосконалення українського адміністративно-правового механізму контролю: *повноцінне інституційне розгортання Військового омбудсмана* відповідно до Закону № 4603-IX (формування центрального апарату не менше ніж з 65 співробітників за німецьким зразком, регіональної мережі, налагодження системи моніторингових візитів, розв'язання проблеми розмежування повноважень з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, інституційне оформлення взаємодії з Центральним управлінням захисту прав військовослужбовців Міноборони, створеним 03.04.2024); *системна гармонізація і кодифікація військового законодавства* (з опорою на польський, французький, німецький, шведський досвід); *розширення цифровізації контрольних процедур*; *посилення парламентської експертно-аналітичної інфраструктури*; *розвиток методології аудиту складних оборонних видатків*; *розвиток партнерства між державою і громадянським суспільством* через ухвалення Закону «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» (законопроект № 5458 від 30.04.2021); *поглиблення міжнародної співпраці в межах євроатлантичної інтеграції*; *інституціоналізація системи захисту викривачів у секторі*

оборони (з урахуванням Директиви ЄС 2019/1937); посилення наукової спроможності у сфері військового і адміністративного права.

12. Обґрунтовано пропозиції щодо інституційно-організаційної реформи Міністерства оборони України, а саме: 1) оптимізація структури апарату (трансформація системи з 32 структурних підрозділів станом на січень 2026 року на більш компактну архітектуру); 2) посилення стратегічно-планувальної ролі; 3) розвиток функції генерального інспектора; 4) цифровізація внутрішніх процесів; 5) посилення антикорупційного компонента (з огляду на створення єдиної Агенції оборонних закупівель ДОТ з 01.01.2026); 6) розвиток системи стратегічних комунікацій; 7) формалізація партнерства з громадянським суспільством; 8) реформа кадрової роботи.

13. Розроблено пропозиції щодо реформи Генерального штабу і командувань Збройних Сил України, шляхом переходу на корпусну структуру (з 18 командирами корпусів, призначеними у лютому 2025 року, та 10 управліннями корпусів восени 2025 року). Сучасний Генштаб структурований за J-моделлю натівських стандартів (J-1, J-2, J-3, J-4, J-5, J-6, J-7, J-8), що сприяє сумісності з арміями партнерів. Подальші напрями реформи охоплюють розвиток механізмів стратегічного планування на основі підходу спроможностей (*capability-based planning*); посилення координації між Генеральним штабом, Командуванням об'єднаних сил, спеціалізованими командуваннями; інституціоналізацію бойового досвіду через формалізовані процедури аналізу і узагальнення; нормативне оформлення взаємодії Генштабу і Ставки Верховного Головнокомандувача в умовах особливого періоду.

14. Сформульовано перспективні напрями розвитку інституту генерального інспектора Міноборони з адаптацією досвіду відповідних структур у країнах НАТО (*Department of Defense Office of the Inspector General* у США, *Generalinspekteur der Bundeswehr* у Німеччині). Запропоновано нормативне оформлення статусу і повноважень генерального інспектора через спеціальне положення; забезпечення ресурсної незалежності через окрему

бюджетну лінію; забезпечення процедурних гарантій незалежності, включно з правом прямого доступу до Міністра і Президента в особливо серйозних випадках; формалізацію процедур реагування на виявлені порушення. Удосконалення системи внутрішнього аудиту в Міноборони на основі чинної нормативної бази передбачає посилення функціональної незалежності Департаменту внутрішнього аудиту; подальший розвиток ризик-орієнтованого підходу; цифровізацію аудиторських процедур; посилення міжнародної інтеграції через впровадження стандартів Institute of Internal Auditors.

15. Розроблено пропозиції щодо повноцінного інституційного розгортання Військового омбудсмана відповідно до Закону № 4603-IX від 17 вересня 2025 року. Імплементация Закону передбачає формування центрального апарату зі спеціалізованими відділами (розгляд індивідуальних звернень, аналітично-моніторингова робота, взаємодія з командуванням, комунікація з громадськістю); створення регіональної мережі представництв, у тому числі поблизу зон активних бойових дій; розвиток системи підготовки і підвищення кваліфікації співробітників з фаховою експертизою у сфері військового права; реалізацію моделі захисту прав «громадянина в уніформі» через спільні навчальні програми, посилення викладання правозахисної проблематики у військових закладах освіти. Імплементация Закону відкриває новий етап у розвитку інституційної архітектури захисту прав військовослужбовців і потребує чіткого розмежування повноважень з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

16. Запропоновано напрями розвитку парламентської експертно-аналітичної інфраструктури через розширення секретаріату Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки; створення спеціалізованих експертних рад при парламентських комітетах; поглиблення взаємодії з аналітичними центрами (Центр Разумкова, Інститут стратегічних досліджень, Українська призма); розвиток процедур закритих парламентських слухань; поглиблення зв'язку з Парламентською асамблеєю НАТО і

Міжпарламентським союзом. Сформульовано пропозиції щодо розвитку координаційних структур взаємодії суб'єктів адміністративно-правового механізму контролю: Міжвідомчої координаційної ради з протидії корупції в оборонному секторі; Громадської антикорупційної ради при Міноборони; Координаційної ради з питань захисту прав військовослужбовців; Експертної ради з питань реформи ЗСУ.

17. Розроблено напрями розвитку інституційного потенціалу громадських інституцій контролю: диверсифікація джерел фінансування неурядових організацій через залучення українських донорів, ендавмент-фондів, грантових програм Європейського Союзу; посилення координації між різними структурами громадянського суспільства; інституційне зміцнення журналістики розслідувань через підтримку розслідувальних платформ, забезпечення безпеки журналістів, формування механізмів захисту джерел інформації; модернізація ветеранського руху через нормативне оформлення статусу ветеранських спостерігачів; поглиблення міжнародних зв'язків; розвиток медіаграмотності широкого загалу. Сформульовано пропозиції щодо розвитку системи підготовки кадрів і експертно-аналітичної спроможності через модернізацію Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського; розвиток спеціалізованих програм у класичних університетах; створення Українського інституту демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
2. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк., В. В. Богуцький., В. М. Гаращук В.М. та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.
3. Албул С. Українська система Delta стала основною системою управління на навчаннях НАТО REPMUS 2025. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2025/10/03/699657_ukrainska_sistema_delta_stala.html.
4. Антикорупційна програма Міністерства оборони України на 2025–2026 роки : затв. Наказом Міністерства оборони України. Київ : МОУ, 2024. 22 с. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/antikorupczijna-programa-ministerstva-oboroni-ukrayini-na-2025-2026-roki>.
5. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Університет внутрішніх справ, 1998. 480 с.
6. Бобров Ю. О. Військовий суд: сучасна українська парадигма. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 125–132. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=154:pp-2019-36-14&catid=92&Itemid=483&lang=uk.
7. Богуцький П. П. Право національної безпеки та військове право : сучасні виклики : навч. посіб. / Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України». Київ ; Одеса : Фенікс, 2023. 320 с.
8. Богуцький П. П. Право національної безпеки України : концептуальні засади : монографія. Київ ; Одеса : Фенікс, 2023. 280 с.
9. Бойко А. Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує питання організації системи внутрішнього контролю у Міністерстві оборони України та підпорядкованих установах. *Армія FM (Army FM)*. URL: <https://www.armyfm.com.ua/shho-zminilos-u-sistemi-vnutrishnogo-auditu/>.

10. Бойко В. А., Бойко Р. В., Храпач Г. С. Система демократичного цивільного контролю над збройними силами: стан та напрями вдосконалення. *Збірник наукових праць ЦНДІ ЗС України*. 2016. № 2 (76). С. 115–121.
11. Боровик А. В. Адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони : монографія. Одеса : Юридика, 2024. 456 с.
12. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
13. Вархов А. Г. Адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Кропивницький, 2023. 24 с.
14. Верховний Суд роз'яснив умови поновлення строків звернення до суду для військовослужбовців у період воєнного стану. Постанова Верховного Суду від 29.11.2024 р. у справі № 120/359/24, адміністративне провадження №К/990/14363/24. *Судово-юридична газета*. 2024. 15 грудня. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/317931>.
15. Виконавча влада і адміністративне право : монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. 668 с.
16. Виконавча влада і державне управління: теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 116 с.
17. Військові адміністративні правопорушення : наук.-практ. коментар / за ред. О. Ю. Дрозда, А. М. Подоляки. Київ : Право Юстиції, 2024. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/663/299/e13/663299e13872a676140268.pdf>.
18. Волкова Ю. Судовий контроль в адміністративному судочинстві: від теорії до практики. *Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика* : кол. монографія / Є. Герасименко, П. Діхтієвський, Н. Задирака, Т. Коломоєць,

В. Клинчук та ін. ; за заг. ред. П. Діхтієвського, В. Пашинського. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2022. С. 288–312. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/256/7167/14922-1?inline=1>.

19. Волонтерський рух України у 2026 році: підтримка армії. *Робота народних депутатів в Криворізькому окрузі*. URL: <https://ndu.kr.ua/849-volonterskyi-rukh-ukrainy-u-2026-rotsi-pidtrymka-armii>.

20. Волонтерський рух як елемент формули обороноздатності України: підсумки експертної дискусії. *Центр демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ)*. URL: <https://cedem.org.ua/news/volonterskyj-ruh-yak-element-formuly-oboronozdatnosti-ukrayiny-pidsumky-ekspertnoyi-dyskusiyi/>.

21. Габлей Н. Г., Гладенький Ю. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Збройних Сил України: поняття, мета. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 343–345.

22. Галунко В., Глобенко І. Адміністративне право України: просто і зрозуміло : навч. посіб. Київ : Академія, 2023. 248 с.

23. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні: теоретико-правові засади. Харків : Фоліо, 2002. 184 с.

24. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 412 с.

25. Генерал-майор Андрій Гнатов очолив Генеральний штаб ЗС України : офіційне повідомлення Збройних Сил України, 16.03.2025. *Збройні Сили України*. URL: <https://www.zsu.gov.ua/general-major-andrij-gnatov-ocholyv-generalnyj-shtab-zs-ukrayiny/>.

26. Григоренко Є. М. Закон України «Про основи національного спротиву» у системі оборонного законодавства України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2022. № 34. С. 130–138.

27. Гриценко В. Г. Сутність та особливості забезпечення Службою безпеки України національної безпеки держави як об'єкта адміністративно-

правової охорони та захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 82, ч. 2. С. 126–131.

28. Громадянське суспільство України в умовах війни 2022–2025 рр. : аналіт. звіт. Київ : Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України ; Ednannia, 2025. 190 с. URL: https://api.home.ednannia.ua/upload/kch/25/10/29/zvit_UA_Hromadianske_suspilstvo_v%20umovakh_vinyu_2022-2025.pdf.

29. Данилюк А. В. Адміністративно-правові засади здійснення державного контролю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2022. 23 с.

30. Дегтярьов Д. О. Адміністративно-правові засади цивільного контролю над силами оборони в умовах воєнного стану. Львів : ЛДУВС, 2024. 312 с.

31. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навч. посіб. / В. А. Ященко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин ; за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Київ ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.

32. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 688 с.

33. До питання демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України : аналіт. дослідж. / Український філософсько-економічний аналіз та оцінка реформ (FEAO). Київ : Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2018. 48 с. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/demcontrol_final_newadres_bm.pdf.

34. Донець М. А. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2022. 19 с.

35. Доронін І. М. Інформування суспільства як складова громадського контролю над сектором безпеки і оборони України. *Інформація і право*. 2018. № 4 (27). С. 90–100. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/10_10.pdf.

36. Доронін І. М. Контрольні повноваження Президента України у сфері національної безпеки: проблеми і перспективи. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 95–100.

37. Дрозд О. Ю. Функції публічного адміністрування у сфері забезпечення публічної безпеки. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 14–21.

38. Загальне адміністративне право : підручник / за заг. ред. Р. С. Мельника. 2-ге вид., перероб. і доповн. Одеса : Гельветика, 2023. 688 с.

39. Закупівлі коштом бюджету мають бути публічними навіть під час війни. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://ti-ukraine.org/news/zakupivli-koshtom-byudzhetu-mayut-buty-publichnyumy-navit-pid-chas-vijny/>.

40. Заросило В. О. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів. Київ : ДДУВС, 2013. 260 с.

41. Захист прав військовослужбовців та членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: судді ВС у КАС взяли участь у науковій конференції. *Судова влада України. Верховний Суд України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1623359/>.

42. Зняття секретності з оборонних закупівель? Як нові правила звітності можуть вплинути на боротьбу з корупцією. *Українська правда*. 09.04.2026. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2026/04/09/8029348/>.

43. ЗСУ завершили перехід на корпусну структуру: нові управління в дії. *NBN. Незалежне бюро новин*. URL: <https://nbn.ua/politics/zsu-zavershyly-perehid-na-korpusnu-strukturu-novi-upravlinnya-v-diyi/>.

44. Іркабаєв О. А. Адміністративно-правовий механізм цивільного контролю над Збройними Силами України: стан, проблеми та перспективи

вдосконалення в контексті Євроатлантичної інтеграції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 5. С. 345–349.

45. Іркабаєв О. А. Громадський контроль за діяльністю Збройних Сил України: адміністративно-правові форми реалізації. *Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення*: матеріали другої міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 04–05 червня 2025 р. / Науково-дослідний інститут публічного права Київ, 2025. С. 40–43.

46. Іркабаєв О. А. Міжнародні стандарти демократичного контролю над збройними силами та їх відображення в адміністративному законодавстві України. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі*: матеріали п'ятої міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 14–15 січня 2026 р. / Науково-дослідний інститут публічного права Київ, 2026. С. 121–123.

47. Іркабаєв О. А. Особливості здійснення адміністративного контролю за діяльністю Збройних Сил України в умовах воєнного стану. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. / Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2024. С. 136–139.

48. Іркабаєв О. А. Поняття та структура адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України. *Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16–17 квітня 2024 р. / Науково-дослідний інститут публічного права Київ, 2024. С. 136–139.

49. Іркабаєв О. А. Прокурорський нагляд та судовий контроль у механізмі забезпечення законності діяльності Збройних Сил України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 6. С. 282–287.

50. Іркабаєв О. А. Роль Рахункової палати України як суб'єкта зовнішнього фінансового контролю за використанням бюджетних коштів у сфері Національної оборони. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 536–541.

51. Іркабаєв О. А. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт контролю за дотриманням прав військовослужбовців.

Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18–19 лютого 2025 р. / Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2025. С. 71–73.

52. Іркабаєв О. А. Адміністративно-правові засади парламентського контролю за діяльністю Збройних Сил України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2026. Вип. 1. С. 279–284.

53. Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування, запобігання : монографія. Київ : Дакор, 2014. 472 с.

54. Карпенко М. І. Роль правової роботи в забезпеченні законності і правопорядку у Збройних Силах України. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф., 5 листопада 2020 р НУОУ. Київ, 2020. С. 108–113.

55. Кобилецький М. М., Калмикова О. В. Адміністративно-правовий статус військових адміністрацій в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія : Економічна. Серія : Юридична. 2025. Вип. 46. С. 623–630. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/1884-Article%20Text-2728-1-10-20251229%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/1884-Article%20Text-2728-1-10-20251229%20(1).pdf).

56. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

57. Коломоець Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

58. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

59. Командування об'єднаних сил Збройних Сил України : призначення генерал-майора Михайла Драпатого 03.06.2025. *Збройні Сили України*. URL: <https://kos.zsu.gov.ua/komanduvachem-ob-iednanykh-syl-zbroynykh-syl-ukrainy-pryznacheno-heneral-mayora-mykhayla-drapatoho/>

60. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі, від 04.11.1950 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

61. Кондратенко В. М., Чинченко С. М. Адміністративно-правові механізми здійснення контролю за безпечним використанням інформаційних ресурсів в оборонній та правоохоронній сфері України. *Наукові записки*. Серія : Право. 2026. Вип. 19. С. 66–70. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/632>.

62. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

63. Коропатнік І. М., Карелін В. В., Остапенко І. М. Взаємодія суб'єктів у системі демократичного цивільного контролю над силами оборони: особливості правового регулювання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Військово-спеціальні науки. 2022. Вип. 51 (3). С. 65–68. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.51.65-68>.

64. Котляренко О. П. Характеристика змісту та обсягу повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 52–58.

65. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

66. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 688 с.

67. Левчук О. В. Оборонне планування на основі спроможностей в Україні: поточний стан і перспективи. *Збірник наукових праць ЦВСД НУОУ імені Івана Черняхівського*. 2020. № 3 (70). С. 54–61.

68. Логвиненко Б. О. Принципи публічного адміністрування у секторі безпеки і оборони України. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 60–72.

69. Лошицький М. В. Адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 44–52.
70. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Київ : Атіка, 2019. 576 с.
71. Міноборони України оптимізувало склад заступників: реформи Федорова 2026. *Українська правда*. 12.02.2026. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2026/02/12/8020470/>.
72. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 480 с.
73. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні : адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 481 с.
74. НАЗК, АОЗ і ДОТ презентували прогрес впровадження механізмів прозорості, доброчесності та підзвітності в оборонних закупівлях. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-aoz-i-dot-prezentuvaly-progres-vprovadzhennya-mehanizmiv-prozorosti-dobrochesnosti-ta-pidzvitnosti-v-oboronnyh-zakupivlyah/>.
75. Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. URL: <https://nuou.org.ua>.
76. Незалежна антикорупційна комісія (НАКО). URL: <https://nako.org.ua/>.
77. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні: проблеми теорії. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2022. 248 с.
78. Офісу Військового омбудсмана бути: чи очікувати на кращий захист прав військовослужбовців? *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 29.09.2025. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/ofis-vijskovogo-ombudsmana/>.

79. Панько В. М. Концептуальні засади кодифікації військового законодавства України та Республіки Польща: порівняльно-правовий аналіз. *Нове українське право*. 2025. № 2. С. 49–55. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/745>.

80. Пархоменко С. А. Забезпечення Президентом України своєчасності заходів з воєнної безпеки в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України (теоретико-правовий аспект). *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 2 (26). С. 42–52.

81. Пашинський В. Й. Повноваження Президента України у сфері оборони держави. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 178–184.

82. Питання щодо захисту прав військовослужбовців в адміністративному суді та особливостей судового розгляду справ про воєнні злочини висвітлили судді ВС. *Судова влада України. Верховний Суд України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1490454/>.

83. Положення про Міністерство оборони України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671 ; у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 р. № 730). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п>.

84. Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 513 с.

85. Порядок здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.09.2011 р. № 1001. *Офіційний вісник України*. 2011. № 75. Ст. 2799. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-п>.

86. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.11.2025 р. у справі № 754/947/22. Захист прав військовослужбовців у судових справах. *Сьомий апеляційний адміністративний суд*. URL: <https://7aac.gov.ua/en/zaxist-prav-vijskovosluzhbovciv-u-sudovix-spravax/>.

87. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20.10.2025 р. у справі № 640/4633/22. *IpLex*. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=131217658>.

88. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

89. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

90. Про Військового омбудсмана : Закон України від 17.09.2025 р. № 4603-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. № 51. Ст. 229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20>.

91. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 32. Ст. 225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14>.

92. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст. 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

93. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

94. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.

95. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

96. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

97. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

98. Про затвердження Положення про Аудиторський комітет Міністерства оборони України : Наказ Міністерства оборони України від 14.05.2024 р. № 313. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0313322-24>.

99. Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони : Наказ Міністерства оборони України від 22.12.2020 р. № 484. *Офіційний вісник України*. 2021. № 15. Ст. 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21>.

100. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.

101. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

102. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 5. Ст. 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20>.

103. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44, Ст. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.

104. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

105. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

106. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. Офіційний вісник України. 2020. № 67. Ст. 2147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20>.

107. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

108. Про організацію діяльності з внутрішнього аудиту в системі Міністерства оборони України : Наказ Міністерства оборони України від 15.12.2020 р. № 475. *LexInform*. URL: <https://lexinform.com.ua/militarylex/nakaz-475-vid-15-12-2020-pro-organizatsiyu-diyalnosti-z-vnutrishnogo-audytu-v-systemi-ministerstva-oborony-ukrayiny/>.

109. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20>.

110. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

111. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>.

112. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 36. Ст. 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

113. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 28.04.2026).

114. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 р. № 1915-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 100, т. 1. Ст. 6547. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20>.

115. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

116. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.

117. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

118. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

119. Радчук А. А. Особливості захисту прав військовослужбовців адміністративними судами України. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 4. С. 178–185.

120. Радчук А. А. Функції адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. *Південноукраїнський юридичний часопис*. 2024. № 2. С. 213–219.

121. Реформа закупівель у ЗСУ: Федоров призначив нових відповідальних осіб у Міноборони. Призначення Мстислава Баніка заступником Міністра та Юрія Мироненка генеральним інспектором Міноборони. *The Page*. 26.03.2026. URL: <https://thepage.ua/ua/news/fedorov-rozpochav-reformu-zakupivel-zsu-priznachennya-novogo-zastupnika>.

122. Річний звіт за 2022 рік. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://report.ti-ukraine.org/2022/> (дата звернення: 05.05.2026).

123. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління : монографія / Ф. В. Саганюк, В. С. Фролов, М. М. Лобко,

А. С. Пушняков, О. В. Устименко, В. І. Павленко ; за ред. І. С. Руснака. Київ : НУОУ, 2018. 384 с.

124. Служба безпеки України. К.: Інститут оперативної діяльності та державної безпеки, 2009. 80 с.

125. Служба безпеки України: історія створення; сучасний стан під час воєнних дій; основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення. / Укл.: Боднарчук О. Г., Вітвіцький С. С., Козяр Р. Я., Копотун І. М., Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Хмиз М. В., Шамрай Б. М.; За заг. ред. Копотуна І. М.— Київ: «Центр учбової літератури», 2025. — 374 с.

126. Стандарти забезпечення прав людини у діяльності служби безпеки України. Навч. посіб. / [Д. фон Бларер, Ю. Л. Белоусов, С. С. Кудінов та ін.; уклад. д-р екон. наук, проф. М. М. Чеховська; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. С. С. Кудінова, канд. соц. наук Ю. Л. Белоусова]. – Київ : НА СБУ, 2019. – 368 с.

127. Справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) : Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 06.04.2022 р. № 1-р(П)/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 36. Ст. 1916. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22>.

128. Стандарти внутрішнього аудиту : затв. Наказом Міністерства фінансів України від 04.10.2011 р. № 1247 : у редакції Наказу Мінфіну від 14.08.2019 р. № 344). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-11>.

129. Стратегічний оборонний бюлетень України : затв. Указом Президента України від 17.09.2021 р. № 473/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 76. Ст. 4767. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>.

130. Стратегія воєнної безпеки України : затв. Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 27. Ст. 1321. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021>.

131. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 2377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>.

132. Стрільців О. М. Адміністративно-правове забезпечення публічної безпеки в Україні : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2021. 320 с.

133. Тарасюк Т. Трансформація інститутів допомоги армії у 2022 році: чи змогло громадянське суспільство створити логістичну систему забезпечення Сил оборони? *Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва»*, 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/transformatiya-institutiv-dopomogi-armii-u-2022-rotsi>.

134. У Міноборони й ЗСУ запровадили вже 324 стандарти НАТО. *Укрінформ*. 08.07.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua>.

135. У Міноборони призначили заступників: Оксана Ферчук та Юрій Мироненко. *Судово-юридична газета*. 2025. 28 липня. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/337102-v-minoborony-naznachili-dvukh-zamestiteley-chem-budut-zanimatsya-oksana-ferchuk-i-yuriy-mironenko>.

136. Українське суспільство в умовах війни: довіра до інституцій : аналіт. звіт / Соціологічна група «Рейтинг». Київ, 2025. 49 с.

137. Федоров призначений Міністром оборони України. Верховна Рада підтримала кандидатуру. *Міністерство оборони України*. URL: <https://mod.gov.ua>.

138. Цифрова трансформація волонтерської діяльності. *Dictum Factum*. URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/516>.

139. Черней В. В. Пріоритетні напрями наукового забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 3–8.

140. Чернявський С. С. Наукове забезпечення зміцнення обороноздатності України. *Сектор безпеки і оборони України на захисті*

національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану : тези III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 21 листопада 2024 р. / НАДПСУ. Хмельницький, 2025: С. 12–15.

141. Шамрай Б. М. Окремі питання парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2 (27), т. 2. С. 213–217.

142. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право : навч. посіб. Львів : ЗУКЦ, 2007. 308 с.

143. Шлега Д. О. Взаємодія Військової служби правопорядку з Національною гвардією України у забезпеченні правопорядку на деокупованих територіях. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 3. С. 168–175.

144. Шмигаль пояснив, як функціонуватиме об'єднана Агенція оборонних закупівель. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/zakupivelnadiyalnist>.

145. Шопіна І. М. Інформаційна безпека використання штучного інтелекту органами виконавчої влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 02, ч. 2. С. 296–302. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/357651>.

146. Шульгін В., Пашинський В. Особливості реалізації «деокупаційного законодавства» України в умовах проведення операції об'єднаних сил. *Юридичний журнал*. 2019. № 3–4. С. 142–149.

147. Annual Report of the Secretary General of NATO 2024. Brussels : NATO Graphics Studio, 2025. 164 p.

148. Born H., Caparini M., Fluri Ph. (eds.). Security Sector Reform and Democracy in Transitional Societies. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2002. 240 p.

149. Born H., Fluri Ph., Lunn S. (eds.). Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security Sector and its Reform. Geneva ; Brussels : DCAF / NATO PA, 2003. 232 p.

150. Born H., Fluri Ph., Johnsson A. (eds.). Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices. *Handbook for Parliamentarians*. Geneva : IPU/DCAF, 2003. № 5. 220 p.

151. Born H., Hänggi H. The Use of Force under International Auspices: Strengthening Parliamentary Accountability. Geneva : DCAF, 2005. 65 p.

152. Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security. Budapest : OSCE, 1994. *OSCE*. URL: <https://www.osce.org/fsc/41355>.

153. Concept on the National Resilience System : Decree of the President of Ukraine of 27 September 2021 No. 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021>.

154. Cottey A., Edmunds T., Forster A. (eds.). Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe: Guarding the Guards. London : Palgrave Macmillan, 2002. 256 p.

155. Defence Committee. *UK Parliament : Committees*. URL: <https://committees.parliament.uk/committee/24/defence-committee/>.

156. Der Wehrbeauftragte des Deutschen Bundestages. *Deutscher Bundestag* : official website URL: <https://www.bundestag.de/parlament/wehrbeauftragter>.

157. DOZORRO : портал моніторингу публічних закупівель. URL: <https://dozorro.org/>.

158. Dunay P. Building Professional Competence in Hungary's Security Sector: An Assessment. Geneva : DCAF, 2005. 36 p.

159. Edmunds T. Security Sector Reform in Transforming Societies: Croatia, Serbia and Montenegro. Manchester : Manchester University Press, 2007. 256 p.

160. Forster A. Armed Forces and Society in Europe. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2006. 240 p.

161. Gareis S. B., Klein P. (Hrsg.). Handbuch Militär und Sozialwissenschaft. 2. Auflage. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 696 S.

162. Hänggi H. Good Governance of the Security Sector: Its Relevance for Confidence Building. Geneva : DCAF, 2003. 26 p.

163. Irkabaiev O. Departmental control in the system of the ministry of defence of ukraine: administrative and legal aspect. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 6 (340). Pp. 206–210.

164. Lagassé P. Accountability for National Defence: Ministerial Responsibility, Military Command and Parliamentary Oversight. *IRPP Study*. 2010. No. 4. 47 p.

165. Latawski P. Democratic Control of Armed Forces in Postcommunist Poland: the Interplay of History, Political Society and Institutional Reform. In: Cottey A., Edmunds T., Forster A. (eds.) *Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe*. London : PalgraveMacmillan, 2002. P. 24–43.

166. Luetsch K. C. The German Parliamentary Commissioner of the Federal Armed Forces: From Constitutional Watchdog of the Innere Führung to Conventional Military Lobbyist : Master's Thesis. Naval Postgraduate School, Monterey, California, 2020. 122 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/AD1080323.pdf>.

167. Mannitz S. (ed.). *Democratic Civil-Military Relations: Soldiering in 21st-century Europe*. London : Routledge, 2012. 280 p.

168. NATO 101 Guide. November 2024 edition. Brussels : NATO PublicDiplomacyDivision, 2024. 45 p.

169. NATO Strategic Concept 2022. Madrid : NATO Public Diplomacy Division, 2022. 16 p.

170. Recommendation CM/Rec(2010)4 of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces. Strasbourg : Council of Europe, 2010.

171. Sari A. Hybrid Warfare, Law and the Fulda Gap. *International Law Studies*. 2017. Vol. 93. P. 1–26.

172. Soeters J. *Sociology and Military Studies: Classical and Current Foundations*. London : Routledge, 2018. 268 p.

173. Summary of the National Reports of NATO Member and Partner Nations to the NCGP on the Implementation of UNSCR 1325 on WPS 2024. Brussels : NATO, 2024. 125 p.

174. The Parliamentary Commissioner for the Armed Forces. *German Bundestag* : official website. URL: <https://www.bundestag.de/en/parliament/commissioner>.

175. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/>.

176. United Nations Security Council Resolution 1325 (2000) on Women, Peace and Security. New York : UN, 2000.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік умовних позначень і скорочень

АОЗ ДОТ	Агенція оборонних закупівель Державний оператор тилу
БК України	Бюджетний кодекс України
ВВР	Відомості Верховної Ради
ВРУ	Верховна Рада України
ВС	Верховний Суд
ВСП	Військова служба правопорядку у Збройних Силах України
ГО	Громадська організація
ДБР	Державне бюро розслідувань
ДОТ	Державний оператор тилу
ДСТУ	Державний стандарт України
ЄДРПОУ	Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗВО	Заклад вищої освіти
ЗСУ	Збройні Сили України
КАСУ	Кодекс адміністративного судочинства України
КАС ВС	Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду
КК України	Кримінальний кодекс України
КМУ	Кабінет Міністрів України
КСУ	Конституційний Суд України
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
Міноборони, МОУ	Міністерство оборони України
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України
НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
НАПрН	Національна академія правових наук України
НГУ	Національна гвардія України
НДР	Науково-дослідна робота
НУОУ	Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОДА	Обласна державна адміністрація
ОПК	Оборонно-промисловий комплекс
РНБО	Рада національної безпеки і оборони України
РЄ	Рада Європи
САП	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СБУ	Служба безпеки України
СОБіО, СБіО	Сектор безпеки і оборони
ТЦК та СП	Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
VI	Building Integrity (програма НАТО з розбудови доброчесності)
DCAF	Geneva Centre for Security Sector Governance (Женевський центр з управління сектором безпеки)
DCI	Defence Companies Index on Anti-Corruption and Corporate Transparency
DOZORRO	Платформа моніторингу публічних закупівель Transparency International Ukraine

ECtHR	European Court of Human Rights (Європейський суд з прав людини)
GDI	Government Defence Integrity Index
IGA	Inspection générale des armées (Французька служба генерального інспектування)
IIA	Institute of Internal Auditors (Міжнародний інститут внутрішніх аудиторів)
IPU	Inter-Parliamentary Union (Міжпарламентський союз)
NAKO	Незалежна антикорупційна комісія
NAO	National Audit Office (Національний аудиторський офіс Великої Британії)
NATO PA	NATO Parliamentary Assembly (Парламентська асамблея НАТО)
NIK	Najwyższa Izba Kontroli (Найвища контрольна палата Республіки Польща)
OSW	Ośrodek Studiów Wschodnich (Центр східних студій, Польща)
PISM	Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (Польський інститут міжнародних відносин)
PPBE	Planning, Programming, Budgeting and Execution (планування, програмування, бюджетування та виконання)
SAQ	Self-Assessment Questionnaire (анкета самооцінювання у межах NATO BI)
STANAG	Standardization Agreement (натівська стандартизаційна угода)

Додаток Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати:

1. Іркабаєв О.А. Адміністративно-правовий механізм цивільного контролю над Збройними Силами України: стан, проблеми та перспективи вдосконалення в контексті Євроатлантичної інтеграції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Випуск 5. С. 345-349.

2. Іркабаєв О.А. Прокурорський нагляд та судовий контроль у механізмі забезпечення законності діяльності Збройних Сил України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Випуск 6. С. 282-287.

3. Іркабаєв О.А. Роль Рахункової палати України як суб'єкта зовнішнього фінансового контролю за використанням бюджетних коштів у сфері Національної оборони. *Правові новели*. 2025. №25. С. 536-541.

4. Іркабаєв О.А. Адміністративно-правові засади парламентського контролю за діяльністю Збройних Сил України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2026. Випуск 1. С. 279-284.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Іркабаєв О.А. Поняття та структура адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України. *Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 16–17 квітня 2024 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.

6. Іркабаєв О.А. Особливості здійснення адміністративного контролю за діяльністю збройних сил України в умовах воєнного стану. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 18–19 вересня 2024 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.

7. Іркабаєв О.А. Уповноважений верховної ради України з прав людини як суб'єкт контролю за дотриманням прав військовослужбовців. *Перспективні*

напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 лютого 2025 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 71–73.

8. Іркабаєв О.А. Громадський контроль за діяльністю Збройних Сил України: адміністративно-правові форми реалізації. *Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення: матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 04–05 червня 2025 р.).* Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 40–43.

9. Іркабаєв О.А. Міжнародні стандарти демократичного контролю над збройними силами та їх відображення в адміністративному законодавстві України. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 14–15 січня 2026 р.).* Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2026. С. 121–123.

Додаток В

Хронологія ключових подій у функціонуванні адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України (2022–2026 роки)

Дата	Подія
24 лютого 2022 року	Початок повномасштабної агресії Російської Федерації проти України. Видання Указів Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», № 69/2022 «Про утворення військових адміністрацій», № 70/2022 про План оборони України, № 71/2022 «Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань».
6 квітня 2022 року	Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) № 1-р(П)/2022 у справі про посиленій соціальний захист військовослужбовців. КСУ визнав неконституційним обмеження прав на одноразову грошову допомогу.
Червень 2022 року	Україна отримала статус країни-кандидата на членство в Європейському Союзі.
Червень 2022 року	Прийнято Стратегічну концепцію НАТО на саміті Альянсу в Мадриді.
29 листопада 2024 року	Постанова Верховного Суду у справі № 120/359/24 щодо поновлення строків звернення до суду для військовослужбовців в умовах воєнного стану.
8 липня 2024 року	Офіційно зафіксовано впровадження у Міноборони і ЗСУ понад 324 стандартів НАТО.
14 травня 2024 року	Наказ Міноборони № 313 про затвердження Положення про Аудиторський комітет Міноборони.
3 квітня 2024 року	Створення Центрального управління захисту прав військовослужбовців Міноборони.
16 березня 2025 року	Призначення генерал-майора Андрія Гнатова начальником Генерального штабу Збройних Сил України.
Лютий 2025 року	Ставка Верховного Головнокомандувача призначила 18 командирів армійських корпусів у межах корпусної реформи Збройних Сил України.
3 червня 2025 року	Призначення генерал-майора Михайла Драпатого Командувачем об'єднаних сил Збройних Сил України.
5 червня 2025 року	На посаді Wehrbeauftragter Бундестагу HenningOtte (CDU) змінив EvaHögl (SPD). Подія є важливим орієнтиром для української моделі Військового омбудсмена.
Липень 2025 року	Призначення Оксани Ферчук заступницею Міністра оборони з питань цифрового розвитку.
Липень 2025 року	Дениса Шмигала призначено Міністром оборони України (після Р. Умерова).
3 липня 2025 року	НАЗК, Агенція оборонних закупівель і Державний оператор тилу спільно презентували прогрес впровадження механізмів прозорості, доброчесності і підзвітності в оборонних закупівлях.
17 вересня 2025 року	Прийнято Закон України № 4603-IX «Про Військового омбудсмена». Запровадження інституту парламентського контролю за дотриманням прав військовослужбовців.
Жовтень 2025 року	Українська система DELTA стала основною системою управління на навчаннях НАТО REPMUS 2025.

Дата	Подія
20 жовтня 2025 року	Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 640/4633/22 з прямим застосуванням правової позиції КСУ № 1-р(II)/2022.
Осінь 2025 року	Завершення корпусної реформи Збройних Сил України з 10 управліннями корпусів.
1 січня 2026 року	Початок функціонування єдиної Агенції оборонних закупівель ДОТ після об'єднання Агенції оборонних закупівель і Державного оператора тилу.
14 січня 2026 року	Михайла Федорова призначено Міністром оборони України рішенням Верховної Ради.
Січень 2026 року	М. Федоров після призначення звільнив п'ятьох заступників міністра, започаткувавши кадрову реорганізацію Міноборони.
Березень 2026 року	Призначення Мстислава Баніка заступником Міністра оборони і Юрія Мироненка генеральним інспектором Міноборони.

Додаток Г

Порівняльна характеристика провідних моделей цивільного контролю над збройними силами

Країна	Парламентський контроль	Військовий омбудсман	Конституційна основа
Німеччина	Verteidigungsausschuss (Комітет з оборони Бундестагу); попереднє схвалення Бундестагом застосування ЗС поза межами країни (Parlamentsarmee)	Wehrbeauftragter des Deutschen Bundestages (з 1959 року, апарат близько 65 співробітників). На посаді Henning Otte (CDU) з 05.06.2025	Стаття 45b Основного Закону Німеччини (Grundgesetz); Wehrbeauftragten-gesetz
Велика Британія	Defence Select Committee (з 1979 року); Intelligence and Security Committee; Public Accounts Committee у взаємодії з National Audit Office	Service Complaints Ombudsman for the Armed Forces (з 2008 року, реформовано 2016)	Statutory law; Armed Forces Act (періодичне поновлення)
Польща	Komisja Obrony Narodowej Сейму та Сенату; Najwyższa Izba Kontroli (NIK)	Rzecznik Praw Obywatelskich (Уповноважений громадянських прав, без спеціалізації на ЗС)	Конституція з РП 1997 року; Ustawa o obronie Ojczyzny від 11.03.2022
Франція	Commission de la défense nationale et des forces armées Національної асамблеї та Сенату; Cour des comptes; Inspection générale des armées (IGA)	Спеціалізованого омбудсмена немає; функції здійснює Défenseur des droits	Конституція П'ятої Республіки 1958 року; Code de la défense
Норвегія	Stortingets Utenriks- og forsvarskomiteen	Stortingets ombudsman for forsvarset (з 1952 року, ширші повноваження ніж Wehrbeauftragter)	Конституція Норвегії; спеціальний закон про омбудсмана
Швеція	Riksdagens Försvarsutskottet	Justitieombudsman (JO), що охоплює і ЗС у межах своїх повноважень	Конституція Швеції; принцип offentlighetsprincipen з 1766 року
Україна	Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки ВРУ; Уповноважений ВРУ з прав людини; Рахункова палата	Військовий омбудсман (відповідно до Закону № 4603-IX від 17.09.2025; інституційне розгортання триває)	Стаття 17 Конституції України; Закон «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII; Закон № 4603-

Країна	Парламентський контроль	Військовий омбудсман	Конституційна основа
			IX від 17.09.2025

Додаток Д

Суб'єктно-інституційна архітектура адміністративно-правового механізму контролю за діяльністю Збройних Сил України

Категорія суб'єктів	Основні органи та посадові особи
1. Суб'єкти конституційного рівня	Президент України (Верховний Головнокомандувач); Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Конституційний Суд України
2. Спеціалізовані парламентські структури	Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки ВРУ; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Рахункова палата; Військовий омбудсман (відповідно до Закону № 4603-IX від 17.09.2025)
3. Координаційні органи	Рада національної безпеки і оборони України; Ставка Верховного Головнокомандувача (в особливий період)
4. Внутрішньовідомчі структури	Міністерство оборони України (Департамент внутрішнього аудиту, Аудиторський комітет, антикорупційний уповноважений, генеральний інспектор); Генеральний штаб Збройних Сил України; Командування об'єднаних сил; Військова служба правопорядку; Центральне управління захисту прав військовослужбовців Міноборони
5. Спеціалізовані антикорупційні органи	Національне антикорупційне бюро України (НАБУ); Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП); Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК); Державне бюро розслідувань (ДБР)
6. Судові інституції	Адміністративні суди (місцеві, апеляційні, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду); суди загальної юрисдикції у кримінальних провадженнях щодо військових злочинів; Велика Палата Верховного Суду; Конституційний Суд України; Європейський суд з прав людини як наднаціональний рівень
7. Інституції громадянського суспільства	Спеціалізовані антикорупційні неурядові організації (NAKO, Transparency International Ukraine з програмою DOZORRO, Центр протидії корупції); правозахисні організації (Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр громадянських свобод, ZMINA); ветеранські об'єднання; журналістські розслідувальні платформи (Bihus.Info, «Схеми», «Слідство.Інфо», NashiHroshi); експертно-аналітичні центри (Центр Разумкова, Інститут стратегічних досліджень); волонтерські організації

Додаток Е

Систематика форм державного контролю за діяльністю Збройних Сил України за шістьма критеріями

Критерій класифікації	Форми контролю
1. За правовою природою	Правові (видання нормативно-правових актів, індивідуальних актів, судових рішень, постанов Рахункової палати, актів реагування Уповноваженого з прав людини); неправові (інспекції, аналітичні звіти, наради, моніторинг, бази даних, консультації з громадськістю)
2. За характером взаємодії з об'єктом	Безпосередні (виїзні перевірки, інспекції, аудити); опосередковані (через інформацію від третіх осіб: заслуховування звітів, аналіз публічно доступних даних)
3. За стадією управлінського процесу	Попередній (правова експертиза проєктів, попередній бюджетний контроль); поточний (постійний моніторинг виконання наказів); наступний (аудит за підсумками виконання, аналіз бойових операцій)
4. За просторовим виміром	Виїзні (натурні, безпосередній огляд об'єктів); документарні (камеральні, робота з письмовими матеріалами); дистанційні електронні (через цифрові інформаційні системи у режимі реального часу)
5. За рівнем гласності і публічності	Відкриті (повна прозорість процесу і результатів); обмежено відкриті (з елементами публічності в рамках, дозволених режимом таємниці); закриті (оперативно-розшукова діяльність, окремі види внутрішньовійськового контролю, контррозвідальні заходи)
6. За правовим режимом реалізації	Форми мирного часу (стандартні процедури з повним обсягом процесуальних гарантій); форми особливого періоду (воєнного стану, з оперативізацією і адаптацією процедур); форми контролю в умовах надзвичайних ситуацій

Додаток Ж**Концептуальні засади Положення про генерального інспектора Міністерства оборони України (проект)**

Цей додаток містить концептуальні засади Положення про генерального інспектора Міністерства оборони України, що ґрунтуються на аналізі європейського і натівського досвіду (Department of Defense Office of the Inspector General США, General inspekteur der Bundeswehr Німеччини, Inspection générale des armées Франції) і враховують специфіку української правової системи. Положення має бути затверджене постановою Кабінету Міністрів України або наказом Міністра оборони України.

1. Загальні положення. Генеральний інспектор Міністерства оборони України є посадовою особою Міністерства оборони, яка здійснює незалежний внутрішньовідомчий контроль за дотриманням нормативних вимог, ефективністю виконання поставлених завдань, виявленням корупційних та інших правопорушень в системі Міноборони і Збройних Сил України. Генеральний інспектор призначається на посаду Міністром оборони України за погодженням з Прем'єр-міністром України та Президентом України з осіб, які мають значний військовий або управлінський досвід, бездоганну ділову репутацію і високий рівень довіри.

2. Функції генерального інспектора. Функція незалежної інспекції охоплює планові та позапланові перевірки військових частин, об'єктів, посадовців на предмет дотримання нормативних вимог і ефективності виконання поставлених завдань. Функція аналізу управлінських рішень охоплює оцінку того, як рішення керівництва Міноборони реалізуються на нижчих рівнях військової організації. Функція зворотного зв'язку забезпечує донесення до керівництва Міноборони реальної інформації про стан справ у війську. Функція виявлення корупційних та інших правопорушень дозволяє своєчасно реагувати на відповідні факти.

3. Повноваження генерального інспектора. Генеральний інспектор має право безперешкодного доступу до всіх структурних підрозділів Міноборони,

військових частин Збройних Сил України, об'єктів матеріально-технічного забезпечення; одержання у визначеному порядку інформації, документів, матеріалів, що становлять державну, службову та іншу охоронювану законом таємницю; проведення опитувань військовослужбовців, посадовців, інших осіб; залучення фахівців у необхідних випадках; передавання матеріалів виявлених правопорушень компетентним правоохоронним органам; внесення подань Міністру оборони і керівникам інших органів виконавчої влади за результатами інспекційних заходів; прямого доступу до Міністра оборони, Прем'єр-міністра і Президента у випадку виявлення особливо серйозних порушень.

4. Гарантії незалежності. Генеральний інспектор у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, у межах своєї компетенції є незалежним від інших посадових осіб Міноборони. Гарантії незалежності забезпечуються через окрему бюджетну лінію, що дозволяє формувати достатній апарат і проводити необхідні інспекційні заходи; невтручання у планування інспекційних візитів з боку посадовців, чия діяльність може стати предметом перевірки; чітке нормативне обмеження підстав для дострокового звільнення з посади; правовий захист під час виконання повноважень.

5. Апарат генерального інспектора. Апарат генерального інспектора формується з осіб, що мають відповідну професійну підготовку у сфері аудиту, фінансів, права, військового управління. Чисельність апарату має бути достатньою для ефективного виконання покладених завдань з урахуванням масштабу Збройних Сил України. Орієнтиром може бути досвід Department of Defense Office of the Inspector General США з відповідною масштабованістю до української специфіки.

6. Звітність. Генеральний інспектор подає Міністру оборони щорічний звіт про результати своєї діяльності, що оприлюднюється в публічно доступній формі з урахуванням обмежень режиму державної таємниці. У разі виявлення особливо серйозних порушень генеральний інспектор негайно інформує Міністра оборони, а у необхідних випадках, Прем'єр-міністра і

Президента України. Узагальнені результати діяльності генерального інспектора щорічно доповідаються Верховній Раді України через відповідний профільний комітет.

7. Взаємодія з іншими контрольними органами. Генеральний інспектор взаємодіє з підрозділом внутрішнього аудиту Міноборони, антикорупційним уповноваженим, Аудиторським комітетом Міноборони, Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України, Рахунковою палатою, НАБУ, САП, НАЗК, ДБР, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Військовим омбудсманом. Взаємодія здійснюється на засадах розмежування компетенції, спільної координації, обміну інформацією в межах, передбачених законодавством.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, тел. (0522) 32-08-89, факс (0522) 24-85-44
E-mail: mails@cuspu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125415

28 травня 2025/ № 37/1-Н
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження здобувача третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка Іркабаєва Олександра Анатолійовича на тему: «Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України», в освітній процес Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Матеріали дисертації Іркабаєва Олександра Анатолійовича на тему: «Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України», впроваджено в освітній процес Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка протягом 2024–2025 навчального року.

Теоретичні положення дисертації є актуальними, мають значний науковий і практичний інтерес, що зумовило їх використання у викладанні лекційного та семінарського матеріалу з навчальних дисциплін «Актуальні проблеми адміністративного права України», «Сучасні аспекти міжнародного публічного права», для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальностями 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність».

Практичне застосування результатів дисертаційного дослідження в освітньому процесі сприяло підвищенню якості підготовки здобувачів вищої освіти. Зокрема, одержані наукові результати було інтегровано у зміст тематичних лекцій, практичних і семінарських занять, методичних рекомендацій, тестових завдань, навчальних кейсів і питань для самостійної роботи студентів.

Опрацювання основних положень і висновків дисертації дало змогу забезпечити цілісне й системне розуміння актуальних проблем адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України. Особливу увагу було приділено питанням правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, адміністративно-правовим засадам організації контролю за їх діяльністю, формам і методам державного, демократичного цивільного та громадського контролю, а також гарантіям законності, прозорості, підзвітності й ефективності функціонування військової організації держави.

Використання результатів дослідження в освітньому процесі сприяло формуванню у здобувачів вищої освіти сучасного бачення ролі контролю за діяльністю Збройних Сил України як важливої умови забезпечення законності, демократичного врядування, дотримання прав людини та належного функціонування сектору безпеки й оборони. Це дало можливість розвинути здатність студентів до комплексного аналізу адміністративно-правових механізмів контролю у військовій сфері, підвищити рівень їхньої правової культури та професійної компетентності, а також удосконалити практичні навички застосування законодавства у сфері публічного адміністрування, оборони, національної безпеки та правоохоронної діяльності.

Результати дисертаційного дослідження було використано також під час організації студентських наукових гуртків, проведення круглих столів, науково-практичних конференцій та інших освітньо-наукових заходів на факультеті. Під час викладання відповідних розділів особливий акцент було зроблено на міждисциплінарному підході, який поєднує адміністративне право, військове право, конституційне право, міжнародне публічне право, теорію держави і права, право національної безпеки та правове регулювання діяльності сектору безпеки й оборони.

Здобувачі освіти отримали можливість опрацювати практичні кейси щодо адміністративно-правового забезпечення контролю за діяльністю Збройних Сил України, механізмів реалізації демократичного цивільного контролю, співвідношення державного та громадського контролю у військовій сфері, правового забезпечення підзвітності військового управління, а також взаємодії органів державної влади, військового командування, правоохоронних органів і громадянського суспільства у сфері контролю за діяльністю Збройних Сил України.

З урахуванням зазначеного, впровадження результатів дисертаційного дослідження Іркабаєва Олександра Анатолійовича в освітній процес Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка сприяло розширенню професійних знань і практичних навичок здобувачів вищої освіти, формуванню їхнього сучасного правового світогляду, підвищенню рівня підготовки фахівців у галузі адміністративного права, публічного адміністрування, правоохоронної діяльності, військового права та правового забезпечення сектору безпеки й оборони.

Результати дослідження Іркабаєва Олександра Анатолійовича на тему: «Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України» вважати впровадженими в освітній процес Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Довідку обговорено на засіданні кафедри права та правоохоронної діяльності (протокол № 10 від 25 квітня 2025 року).

**Проректор з наукової роботи
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка,
доктор психологічних наук, професор**

Лілія КЛОЧЕК

Додаток И

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. Президента Науково-дослідного
інституту публічного права,
доктор юридичних наук, професор

Сергій КОРОЄД

А К Т

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Іркабаєва Олександра Анатолійовича на тему: «Адміністративно-правовий
механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України», поданого на
здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» у науково-дослідну
діяльність Науково-дослідного інституту публічного права**

Комісія в складі: завідувача відділу докторантури і аспірантури, доктора юридичних наук, професора Сороки Лариси Володимирівни, завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, доктора юридичних наук, професора Куркової Ксенії Миколаївни, провідного наукового співробітника, доктора юридичних наук, старшого дослідника Шкарупи Костянтина Вікторовича склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Іркабаєва Олександра Анатолійовича на тему: «Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України», мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість та використовуються у науково-дослідній діяльності наукових відділів Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України та використовуються Інститутом в межах реалізації науково-дослідної теми «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації № 0120U105390).

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової роботи працівників відділів та аспірантів Науково-дослідного інституту публічного права.

ВИСНОВОК

Результати дисертаційного дослідження Іркабаєва Олександра Анатолійовича на тему: «Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України» вважати впровадженими у науково-дослідну діяльність Науково-дослідного інституту публічного права, під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем адміністративно-правового механізму здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України.

Голова комісії:

Лариса СОРОКА

Члени комісії:

Ксенія КУРКОВА

Костянтин ШКАРУПА

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. Президента Науково-дослідного
інституту публічного права,
доктор юридичних наук, професор

Сергій КОРОЄД

«11» грудня 2025 р.

АКТ

**упровадження результатів дисертаційного дослідження
Іркабаєва Олександра Анатолійовича на тему: «Адміністративно-
правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України»,
поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081«Право» в
освітній процес Науково-дослідного інституту публічного права**

Комісія в складі: завідувача відділу докторантури і аспірантури, доктора юридичних наук, професора Сороки Лариси Володимирівни, завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, доктора юридичних наук, професора Куркової Ксенії Миколаївни, провідного наукового співробітника, доктора юридичних наук, старшого дослідника Шкарупи Костянтина Вікторовича склала цей акт про те, що матеріали дисертації Іркабаєва Олександра Анатолійовича на тему: «Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України» (на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081«Право») мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість та використовуються в освітньому процесі. Під час обговорення наданих матеріалів комісією було констатовано, що окремі положення дослідження було використано при розробленні лекційних курсів з дисципліни, яка викладається у Науково-дослідному інституті публічного права, а саме «Адміністративне право та процес: доктринальні та практичні проблеми», при підготовці відповідних підручників, навчальних посібників, а також у контексті інших дисциплін, які викладаються в Інституті. Лекційний курс окремих тем навчальних дисциплін увібрав положення цього дисертаційного дослідження.

ВИСНОВОК:

результати дисертаційного дослідження на тему: «Адміністративно-правовий механізм здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил України» Іркабаєва Олександра Анатолійовича вважати впровадженими в освітній процес Науково-дослідного інституту публічного права з дисципліни «Адміністративне право та процес: доктринальні та практичні проблеми».

Голова комісії:

Лариса СОРОКА

Члени комісії:

Ксенія КУРКОВА

Костянтин ШКАРУПА